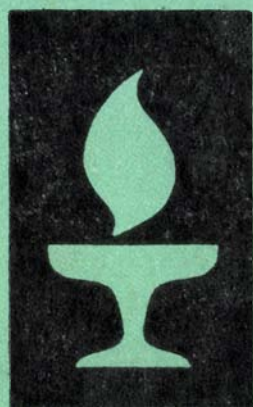

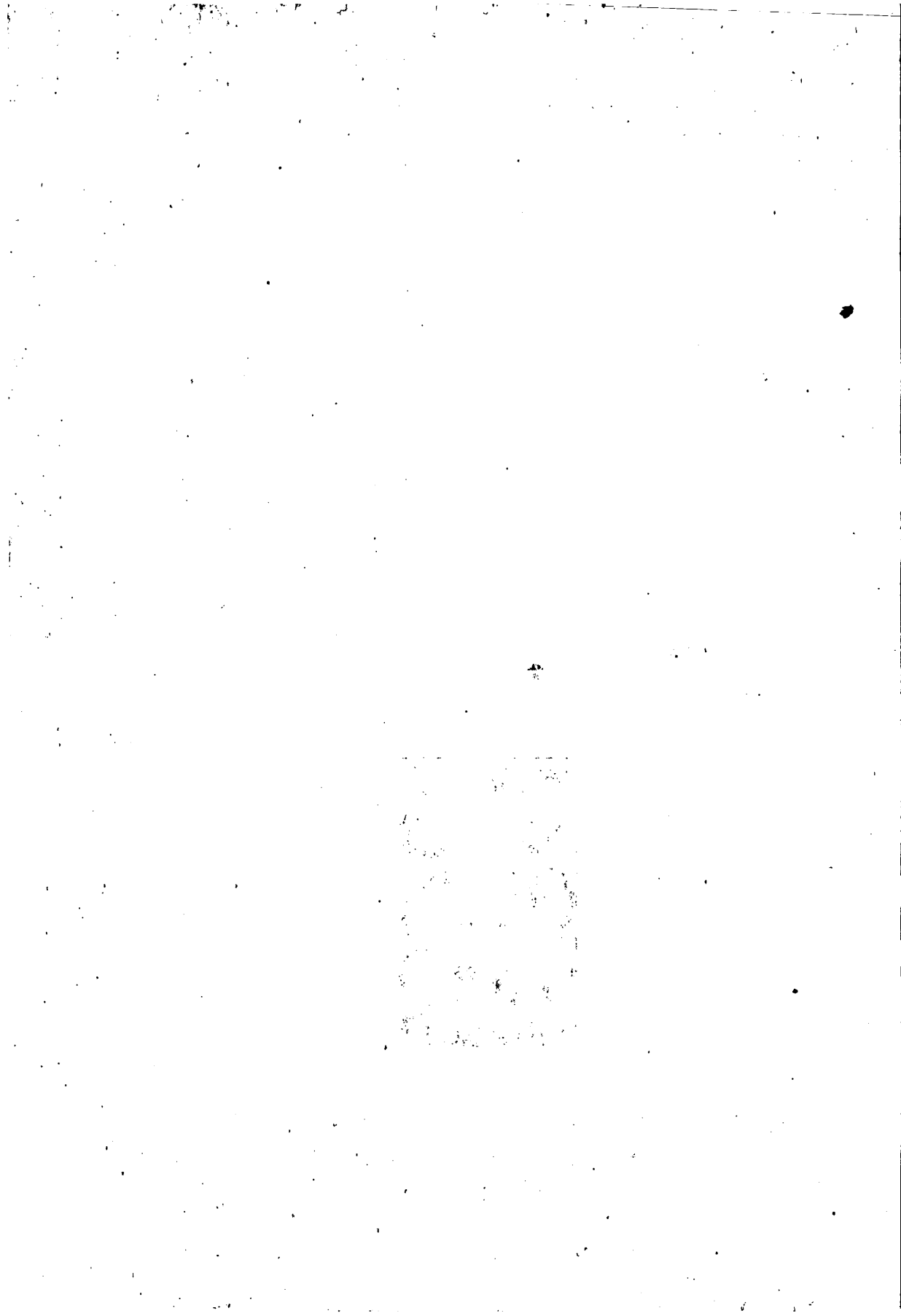
KERESZTÉNY MAGVETŐ

84. ÉVFOLYAM 3—4. SZÁM — ALAPÍTÁSI ÉVE 1861

KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

1978

KERESZTÉNY MAGVETŐ

Szilián

3—4. szám

1978

84. évfolyam

KOLOZSVÁR-NAPOCA

TARTALOM

Köszöntjük augusztus 23-át	167
Az egységes román nemzeti állam kialakulásának 60. évfordulója	169
Dr. Kovács Lajos: Felszólalás a Szocialista Egységfront 1978. november 2-án tartott plenáris ülésén	170
Köztársaságunk napja	172

TANULMÁNYOK

Dr. Erdő János: A türelem és határai	174
Dr. Szabó Árpád: Az újtestamentumi tudományos kutatás legújabb eredményei, II. r.	183
Sebesi Pál: Unitárius iskolák száz diákjai	191
Hermán M. János A hazai és lengyel reformáció XVI. századi kapcsolatainak újabb kutatása	202
Dr. Izsák Vilmos A prédikáció mai követelményei	211
Szabó Sámuel: A templomépítő lelkész — id. Kovács Lajos emlékezete	218
Aranybetűkkel emlékezünk	223

SZÓSZÉK — ŪRASZTALA

Dr. Kovács Lajos: Az isteni megbízásra adandó válasz	227
Golland, Brian Az egyeség szellemében	229
Mátyás György Emlékezzetek!	231

Keresztes Sándor:	
Készítsétek az Úrnak útját!	232
Péter, a kőszikla	234
Kovács István:	
Az eszménykép vonzásában	236
Lőrinczi László:	
Gyermekáldás	237
Dr. Szász Dénes, Kolcsár Sándor, Keresztes Sándor, Székely László, Máthé Sándor	
Prédikációvázlatok	239
EGYHÁZI ÉLET—HÍREK	254
KÖNYVSZEMLE	263

KERESZTÉNY MAGVETŐ

Alapítási éve 1861

Megjelenik negyedévenként

Kiadja az Unitárius Egyház

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, Bdul Lenin 9. Szerkesztőség:

Kolozsvár-Napoca, Lenin út 9. Telefon: 1 46 09. Szerkesztő bizottság:

dr. Kovács Lajos püspök (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János
(felelős szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád, Szabó Dezső (szerkesztők),
Sebe Ferenc és András György

KÖSZÖNTJÜK AUGUSZTUS 23-ÁT

Az ország népe augusztus 23-án Románia jelenkori történelme határkövének dicsőséges évfordulóját ünnepli. Úgy rögződött ez a nap a nép tudatában, mint a legnagyobb nemzeti ünnep, mely fő helyen áll a függetlenségért, a nemzeti és társadalmi szabadságért vívott harcok sorában. S bár mindig ugyanazt a történelmi jelentőségű eseményt — az 1944. augusztus 23-i nemzeti antifasiszta fegyveres felkelést — idézzük fel és méltatjuk, jelentőségében mégis minden évben új élményekkel és megvalósításokkal, sikerekkel és eredményekkel gazdagodik.

Az 1944. augusztusi nemzeti fegyveres felkelés új fejezetet nyitott Románia történelmében. Mint Nicolae Ceaușescu államelnök kifejezésre juttatta: „A nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés új korszakot nyitott hazánk évezredes történelmében, megnyitotta Románia imperialista uralom alóli végérvényes felszabadulásának, a román nép azon óhaja valóra váltásának az útját, hogy kincseinek, munkájának és sorsának szabad ura legyen.“ S ha felmérjük az elmúlt 34 év kemény munkával tele időszakát, megnyugtató érzésekkel vehetjük számba, hogy hazánk dolgozói rövid idő alatt új, virágzó országot teremtettek. Ipari össztermelésünk ezen időszak alatt 38-szorosára emelkedett, mezőgazdaságunk e föld legnagyobb termését adja, kultúránk és a nép életszínvonala egyre magasabbra emelkedik. 1944 előtt az ország lakosságának több mint egynegyede analfabéta volt, ma kötelezővé vált a 10 osztályos oktatás. Az ország lakosságának egésze — nemzetiségi különbség nélkül — teljes jogegyenlőségben, azonos jogokban és kötelezettségekben, barátságban és egységben, teljes lelkiismereti szabadságban él és építi békés, boldog holnapját.

A társadalmi élet állandó fejlődése, a lakosság anyagi életkörülményeinek javulása, a szellemi élet szüntelen fejlődése bizonyítja az állam vezetőinek szüntelen gondoskodását, hogy a humanizmus, az ember értékelése a társadalmi élet minden területén megvalósuljon.

Az ország lakossága, akárcsak a nemzetközi közvélemény nagy érdeklődéssel és megelégedéssel fogadja Románia Szocialista Köztársaság külpolitikáját, melyet a jelenkori világ jelenségeinek tudományos elemzése, a helyzetalakulások józan felmérése, a népek békéje és haladása, az emberiség sorsa iránti nagyfokú felelősség jellemez. Hazánk külpoli-

1

tikájában központi helyet foglal el a baráti, együttműködési kapcsolatok sokoldalú fejlesztése az egyenlőség, a nemzeti függetlenség és szuverenitás, a kölcsönös előny és segítségnyújtás szellemében.

A harmincnégy éves évfordulót köszönti Unitárius Egyházunk is vezetőivel és híveivel együtt, szellemi és fizikai erőit felkínálva a közös haza további fejlődésének és előmenetelének szolgálatára, boldog jövőjének biztosítására.

AZ EGYSÉGES ROMÁN NEMZETI ÁLLAM KIALAKULÁSÁNAK 60. ÉVFORDULÓJA

1918. december 1. a román nép történelmének, sok évszázados nemzeti reménye beteljesülésének, az egységes román nemzeti állam megalakulásának dicsőséges napja.

1859. január 24., Moldva és Havasalföld egyesítésének napja a román nemzeti állam megalósulásának folyamatában nagy jelentőségű tényezőnek bizonyult. A román nép nemzeti törekvéseinek sorában a következő, nagy fontosságú lépés az 1877-ben kivívott függetlenség volt, amely országunk elnöke, Nicolae Ceaușescu szavai szerint „megnyitotta az egységes nemzeti állam megalósulásának, a román nemzet fejlődésének útját”. Ennek a történelmi folyamatnak a csúcspontját az 1918. december 1-én több mint százezer résztvevővel lezajlott gyulafehérvári nagygyűlés jelentette, amely kimondta Erdélynek Romániával való egyesülését, és megteremtette az egységes román, nemzeti államot.

Annak ellenére, hogy ennek a napnak felmérhetetlen történelmi jelentősége van, megállapíthatjuk, hogy a leglényegesebb problémákat, elsősorban a társadalmi kérdést és az együttlako nemzetiségek jogos követeléseit a kapitalista rendszer keretei között megoldani nem tudta. Ebben a tekintetben radikális változást csak 26 esztendővel később, a második világháború befejezése után a demokratikus kormány megalakulása és a szocialista rendszer végleges győzelme hozott.

A múltban, különösen a Habsburg-uralom időszakában Erdély magyar és román lakossága nemegyszer küzdött együtt a szabadságért és társadalmi igazságért.

Ma hazánk, Románia Szocialista Köztársaság az Alkotmány szellemében nemzeti különbség nélkül minden állampolgárának egyenlő jogokat biztosít. Ugyanakkor egyházunk is, az összes többi egyházzal együtt, az Alkotmány által biztosított lelkiismereti és vallásszabadság alapján tevékenységét szabadon folytatja.

A 60. évforduló nagy ünnepén tanúbizonyságot teszünk arról, hogy egyházunk lelkészein és hívein keresztül a jövőben is hűséges állampolgárként igyekezni fog öszintén, teljes határozottsággal tevékeny részt venni minden olyan törekvésben és munkában, amely közös hazánk, Románia Szocialista Köztársaság állandó fejlődését, békés, boldog közösségi és egyéni életét szolgálja.

Dr. KOVÁCS LAJOS

FELSZÓLALÁS

a Szocialista Egységfront 1978. november 2-án tartott plenáris ülésén

Nagy megtiszteltetés számomra és az általam képviselt Unitárius Egyház számára, hogy a nemzeti egység e magas demokratikus fóruma előtt az öröm és tisztelet érzéseit tolmácsolhatom mindazért, ami országunkban nap-nap után végbemegy.

A nagyszerű megvalósítások országunk minden fiának és leányának tényleges részvételét tételezik fel, nemzetiségre vagy vallásra való tekintet nélkül.

Mi, akik a Szocialista Egységfrontot alkotjuk, elnökünk, Nicolae Ceaușescu irányítása alatt, mozgósítva érezzük magunkat abban a nagy küzdelemben, amelynek célja Romániának a műveltség és haladás újabb csúcscsúcsaira emelése.

Országunk minden része az utolsó évtizedben a fejlődésnek olyan mértékét mutatja, amilyenről a múltban még álmodni sem mertünk. Nemrégén meglátogattam Hargita megye néhány helységét. Megragadott az a gyors ütem, amellyel egyes városoknak, mint Csíkszereda, Székelykeresztúr vagy Székelyudvarhely gazdasági ereje növekszik. Ugyanezt a gyors fejlődést tapasztaltam Maros és Kovászna megyében is.

Minden, ami országunkban épül, a nép javát szolgálja. Ebben az esztendőben a román ipar negyvenszer többet termelt, mint 1938-ban; a néptömegek életszínvonala ennél még nagyobb mértékben emelkedett. Több iskolánk és egyetemi fakultásunk, több színházunk és mozink, több könyvtárunk és kulturális otthonunk, több kényerünk és ruhánk van.

Ahhoz azonban, hogy ez a fejlődés folytatódjék, békére van szükségünk. Országunk külpolitikájának elsődleges célkitűzése a béke megvédése és a megértés megteremtése a különböző népek között, kis és nagy nemzetek egyenlő jogai, a belső ügyekbe való be nem avatkozás, a függetlenség és szuverenitás tiszteletben tartása alapján.

Annak a hatalmas tekintélynek, amelyet országunk következetes, bátor békepolitikájával a világ minden részén kivívott, megteremtője és legfőbb hordozója országunk elnöke, Nicolae Ceaușescu.

Az ország egész népével együtt szívünk szerint támogatjuk a Szocialista Románia bel- és külpolitikáját, mert ezáltal otthonaink békéjét és jólétét, a jog és igazságosság eszméit védelmezzük.

Csupán néhány nap választ el Erdély Romániával való egyesülésének 60. évfordulójától, amely az egységes román nemzeti állam meg-

valóságát jelentette. Az egységes Románia a mi közös hazánk, attól függetlenül, hogy milyen nyelvet beszélünk vagy milyen hitet vallunk. Ez az egység a történelmi múlt során nemegyszer jutott kifejezésre. Bábolnán magyarok és románok együtt harcoltak; Mihai Viteazul hadseregét erőteljes székely alakulatok támogatták. A szabadság és társadalmi igazságosság eszméiért folytatott küzdelemben több alkalommal állott egymás oldalán a két nép.

Kifejezve országunk bölcs bel- és külpolitikájához való csatlakozásunkat, biztosítom szeretett Nicolae Ceaușescu elnökünket tiszteletünkről és lojalitásunkról.

KÖZTÁRSASÁGUNK NAPJA

Köztársaságunk kikiáltása évszázados harcok eredménye, a nemzeti és társadalmi felszabadulásért, a függetlenségért, a társadalmi haladásért folytatott harc beteljesülése volt 1947. december 30-án. Ez a történelmi aktus közvetlenül az 1944. augusztus 23-a megnyitotta mélyreható társadalmi átalakulásokban gyökerezik. A győzelmes fegyveres felkeléssel megindult forradalmi folyamat megteremtette a feltételeket a kizsákmányoló osztályok megdöntéséhez, a dolgozók hatalmának megteremtéséhez és a szocialista társadalom építésének megkezdéséhez. Ennek a forradalmi folyamatnak jelentős mozzanatai voltak: a demokratikus kormány megalakítása 1945. március 6-án, a földreform végrehajtása, az államapparátus és a közélet demokratizálása, a polgári-földesúri pártok veresége az 1946. novemberi választásokon, a munkásosztály és a parasztság akcióegységének megszilárdulása, a néptömegek politikai-ideológiai öntudatának és szervezetségi fokának növekedése.

A munkástömegek bekapcsolódása a forradalmi harcba, valamint a kizsákmányoló osztályok pártjainak politikai-gazdasági talajvesztése gyökeres társadalmi-politikai erőviszony eltolódásához vezetett a munkásosztály és szövetségesei javára. Ilyen körülmények között 1947. második felében megérték a feltételek a monarchia megdöntéséhez és a köztársaság létrehozásához.

„A köztársaság kikiáltása — állapította meg Nicolae Ceaușescu — annak a harcnak betetőzése volt, amelyet az évszázadok során a román nép, a nép haladó erői vívtak a nemzeti és társadalmi felszabadulásért, a függetlenségért, a társadalmi haladásért és a jobb életért“.

A köztársaság megfelelő államkeretet teremtett a forradalmi vívmányok megvédésére és továbbfejlesztésére, a dolgozók demokratikus jogainak bővítéséhez, a szocialista építés folyamatának megkezdéséhez és kiteljesítéséhez. Az egész nép, nemzetiségi különbség nélkül az összes dolgozók — románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek — rátértek közös hazájuk újjáépítésének magasabb fejlődési szakaszára, a mélyreható átalakulások történelmi korszakára. Hazánk politikájának középpontjába állította a szocialista iparosítást mint a gazdasági-társadalmi és kulturális haladás, a nép életszínvonalának emelésének, a társadalom sokoldalú fejlesztésének, a nemzeti függetlenség és szuverenitás biztosításának alapját. Az ötéves tervperiódusok mind az iparban, mind a mezőgazdaságban megteremtették a szocialista társadalom mű-

szaki-anyagi alapját. Az 1965-ös év a szocializmus végérvényes győzelmét jelentette minden tevékenységi területen.

Amikor köztársasági életünk 31 évét felmérjük, büszkeséggel tekinthetünk a IX. kongresszus által megnyitott időszakra. Hazánk gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésében, a termelőerők gyors ütemű gyarapításában, társadalmi viszonyaink tökéletesítésében, a forradalmi folyamat kiteljesítésében a legeredménydúsabb időszak ez. A X. kongresszus után a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének nagyszerű korszaka következett. Addig soha nem látott ütemben gyarapítottuk a termelőerőket, tökéletesítettük a termelési viszonyokat, új alapokra helyeztük a társadalomszervezés, -tervezés és -vezetés rendszerét, hatékonyabbá tettük, minőségileg magasabb szintre emeltük munkánkat. Ezek után fogadhatta el a XI. kongresszus a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése és a kommunizmus felé haladás történelmi programját.

Gazdag mérleget készíthetünk köztársaságunk évfordulóján. A 31 évvel ezelőtti háború marcangolta Romániából a köztársaság évei — a szocialista építés esztendői — alatt a világ egyik leggyorsabb ütemben fejlődő, a korszerű tudomány és technika vívmányai alapján szervezett iparú és mindinkább modernizálódó mezőgazdasággal, virágzó szocialista kultúrával rendelkező ország lett. Olyan szocialista ország, amely ma méltán tűzheti ki célul, hogy a következő ötéves tervben a közepes fejlettségű országok sorába lép.

A minden téren elért nagyszerű eredményeink révén egyre gyarapodó, gyors ütemben fejlődő, s tevékeny és következetes békepolitikájával világszerte nagy tekintélyt és elismerést kivívott szocialista Románia minden állampolgára — románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek — teljes jogegyenlőségben, bizalommal és derűlátó szívvel tekint a jövőbe, és szívből hangzik jókívánsága: gyarapodj és virulj békében és bőségben, hazánk, Románia Szocialista Köztársaság!

TANULMÁNYOK

DR. ERDŐ JÁNOS

A TÜRELEM ÉS HATÁRAI

Az Unitárius Világszövetségnek — IARF¹ — Oxfordban tartott 23. kongresszusán rólunk volt szó, a jelenünkről és jövőnkről. Fő témájában — „The limits of toleration today — A türelem határai ma”² — az emberiségnek égetően időszerű vallási, társadalmi, művelődési kérdései összegeződtek. A türelem nem elvont kérdés, konkrét formában akkor jelentkezik, amikor személyi és közösségi kapcsolatainkban olyan felfogásokkal, cselekedetekkel, értékekkel, társadalmi struktúrákkal, világnézetekkel és vallásokkal találkozunk, melyek tőlünk különböznek, vagy éppen velünk szemben állanak. A különböző felfogások képviselői közötti érintkezés és a türelmetlenség megnyilvánulása tette szükségessé, hogy az IARF foglalkozzék a régi és mégis mindig időszerű kérdéssel: mit jelent a türelem nekünk, unitáriusoknak és a szabadelvű vallások követőinek.

A kongresszus, Sir Alister Hardy, oxfordi egyetemi tanárnak előadása és az IARF négy tanulmányi bizottságának referátumai alapján, öt napon át tárgyalta a türelem és határainak elméleti alapját, valamint ökumenikus és etikai alkalmazását. A tárgyalások folyamán figyelembe vette az unitárius kereszténység és szabadelvű vallások örökségét is, az előttünk jártak tanításait és példáit. Az IARF nagygyűlése a múltba és jövőbe tekintő felelősséggel fogalmazta meg állásfoglalását a türelem mellett, mely számunkra nemcsak tanulság, hanem hitvallás és kalauz is. Erre pedig ma nagyobb szükségünk van, mint bármikor.

1. A türelem elmélete alapállása

Közismert, hogy a türelem a legbonyolultabb kérdések egyike. Sokféle értelmezését nagymértékben befolyásolja az ember vallása, világnézete, társadalmi helyzete és kultúrája. A kongresszus is részletesen foglalkozott a fogalom elemzésével.

Mi a türelem? A türelem nem közömbösség, tétlenség vagy gyáva-ság; különbözik a határozatlanságtól, gyengeségtől, az el nem kötelezettségtől, a megadástól és az elvtelen engedékenységtől. A türelem lény-

¹ Az Unitárius Világszövetség angol nevének — International Assotiation for Religious Freedom — rövidítése, a továbbiakban ezt használjuk.

² The limits of toleration today IARF. Congress workbook, Oxford 1978.

gében egy erkölcsi magatartás és pozitív életút, az emberek iránti kötelességet kifejezése, az elválasztó különbségek elfogadásának gyakorlata, röviden: a szellemi szabadság tiszteletben tartása. A fogalom tartalmi összetevői: az emberi jogok és személyi integritás tisztelete, hogy egymástól különböző módon gondolkozhassunk és cselekedhessünk; egymás elfogadása gyengeségeinkkel együtt; elismerése annak, hogy a végső jó és igazság csak az eszmék és tapasztalatok szabad kicserélése által érhető el; hajlandóság meghallgatni azokat, akik tőlünk különböznek; a kényszer és erőszak hiábavalóságának belátása; lojalitás korunk valósága, önmagunk és embertársaink iránt, valamint az emberi kapcsolatok humanizálása.

A türelem alapját az az érték képezi, amit az ember életének és erkölcsi méltóságának tulajdonítunk, függetlenül minden közösségi és világnézeti megfontolástól. Becsüli az embert, tiszteli a szabadságot, és elfogadja az értelmet mint belső tekintélyt. Jellemzi a valósággal való szembenézés készsége, a nyitottság, az egymáshoz való közeledés készsége, a találkozásra és dialógusra való hajlandóság.

A türelemnek két faja ismeretes: formális és szubsztanciális. Az első nem más, mint hajlandóság arra, hogy felebarátainknak egyéni meggyőződésüket és életútjukat megengedjük. A második azt a készséget jelenti, hogy érintkezésbe lépünk és párbeszédet folytassunk más emberekkel, akikben az igazságot feltételezzük és keressük.

A türelem eredménye az emberi jogok tisztelete, az értékek pluralizmusának elfogadása, a véleménynyilvánítás szabadsága, a tapasztalatok-ismeretek megosztása és a testvériség erősítése.

A türelmetlenség ezzel szemben megfélelmezés emberségünkről, kizárólagosság, fanatizmus, elnyomása és üldözése azoknak, akik tőlünk különböznek. A türelem minden esetben békéhez, a türelmetlenség viszont gyűlölethez és háborúhoz vezet.

2. Vallás és türelem

A türelem nemcsak világi, hanem vallási kérdés is, a vallás világának szerves tartozéka. A vallási türelem nem azonos a vallásszabadsággal, és távol áll a vallási egyenlőségtől. Nem jelent hitnélküliséget vagy vallási közömbösséget. A vallási türelem elismerése annak, hogy mindenki szabadon vallhat és követhet bármilyen hitet és vallást. Jellemzi: az Isten iránti engedelmesség és cselekvő válaszadás az ember-szeretetre való felhívására; nyitottság és párbeszédre való készség más vallások követőivel; a tőlünk különböző hitfelfogások létezésének elismerése, hirdetésének és gyakorlatának engedélyezése; a vallási pluralizmus elfogadása; kényszer és üldözés kizárása a vallás világából; a lelkek közeledésének és kölcsönös megértésének elősegítése; személyes döntés arról, hogy mi fontosabb az embernek: a humánus vagy a dogma és hitvallás, egyszerűen: a felebaráti szeretet gyakorlása.

A vallásban igazi szabadságról nem beszélhetünk teljes és kölcsönös türelmesség nélkül. „Erkölcstelen dolog embereket olyan vallás követésére kényszeríteni, melyben nem hisznek, és ésszerűtlen is, mivel elriaszt az igazság felfedezésétől. Senkinek sincs joga követelni az igaz-

ság olyan teljes bírását, hogy ne szükségelje eszméit más ember eszméivel összehasonlítani.¹

A türelem, mint újkori szekuláris kifejezés, nem fordul elő a Bibliában. Ha azonban nem a kifejezés formális előfordulását, hanem jelentéstartalmát vizsgáljuk, akkor a szentírásban a fogalom lényeges vonásait megtalálhatjuk. Az Újszövetség életűtnak, erkölcsi erőnek mutatja be a türelmet, mely a lélek egyensúlyát megőrzi, és emberszolgálatra indít. Az evangéliumok türelmes, de meg nem alkuvo profétának mutatják be Jézust, aki az embereket — igaz és bünös, jó és rossz, barát és ellenség, úgy fogadta el, ahogy voltak, de tökéletesedésüket állandóan szorgalmazta. Követőit megtérésre hívta, de nem kényszerítette; magatartása bíráló volt azokkal szemben, akik életüket tékozolták, és a szeretet törvényének ellentmondottak — de nem volt türelmetlen. Állást foglalt a vakhittel, kizárólagossággal, előítélettel, hagyománnyal szemben, melyek türelmetlenségre vezetnek. Tanítványaihoz intézett felhívásában: „Legyetek tökéletesek... Keressétek először Istennek országát... Szeresd felebarátodat... Aki nagy akar lenni közöttetek, az legyen a ti szolgátok“ benne van a türelem feltételezése. Türelmével elősegítette követőinek megtérését, a gyarlóság, reménytelenség és bün állapotából való felszabadulásukat.

Jézus türelemtanának összegezését az elvetett magról és konkolyról szóló példázatban találjuk. Isten eszerint végtelenül türelmes gyermekei iránt, de ugyanúgy elvárja, hogy ök is egymás iránt türelmesek legyenek. Senki se akarjon a hit dolgában mások felett uralkodni; egyedül Isten illetékes, hogy a konkolyt elválassza a búzától (Mt 13,24—30). Életének éppen az a tanulsága, hogy miképpen lehet erőszak nélkül, az egyetlen lehetséges úton — türelemmel és szeretet által — győzni és Istenországát építeni.

Jézus a türelem vallási motivációját Isten szeretetében, az ember erkölcsi méltóságában és az igazság transzcendenciájában találta meg.

3. Isten és türelem

A türelem alapja Isten, akit az Újszövetség a szeretettel azonosít (1Jn 4,16). Ő a kezdet és a vég, a lét eredete és célja, az örökélet forrása. Isten több és különbözik mindattól, amit róla gondolunk, vagy a hit nyelvén felöle mondunk. Ő a szeretet és felszabadítás ereje: „Az Úr Lélek, és ahol az Úr Lelke, ott a szabadság“ (2Kor 3,17; vö. Gal 5,11, Jn 8,32).

Isten végtelenül jó, minden teremtményére gondot visel, és rendeltetését elősegíti. Gyermekeinek biztosítja azt a jogot, hogy meggyőződésük szerint higgyenek, imádkozzanak, vallásukat gyakorolják. A választás szabadságát adja nekünk, de nem kényszerít arra, hogy Őt válaszszuk vagy hogy hozzá ragaszkodjunk.

Isten a szeretetben nyilvánította ki magát, mely egyetemes és inkluzív: minden embert gyermekének tekint. De szeretete exkluzív is abban az értelemben, hogy állást foglal minden rosszal szemben. Erre az

¹ Bayle Péter.

isteni szeretetre mi a felebarát szeretetével válaszolhatunk, ami a türelem gyakorlását feltételezi (1Jn 4,20—21).

A kereszténység azt tanítja, hogy Isten az üdvösséghez vezető utat Jézus által mutatta meg, aki az „út, igazság és élet“. Ő azonban nem az egyedüli; Istennek voltak, vannak és lesznek más prófétái és munkatársai is. Isten nemcsak a kereszténységben, hanem más vallásokban is kijelentheti akaratát. A keresztények mellett más vallások követői is megismerhetnek igazságokat. Végeredményben, mi Isten gyermekei mind úton vagyunk a végső cél felé, és egymástól mindig tanulhatunk. Közös érdekünk, hogy egymás iránt türelmesek legyünk, egymással párbeszédet folytassunk, hogy ezáltal a valláserkölcsei igazságokba többet és tisztábban láthassunk bele.

Isten szeretete türelemre kötelez; amint gondviselő jósága mindenkire vonatkozik, éppenúgy engedni kell, hogy Őt mindenki a maga értelme és lelkiismerete szerint imádjá. És ha Isten gyarlóságunk ellenére szeret és megtart, akkor nekünk is egymás iránt türelemmel kell viseltetnünk.

4. Ember és türelem

Az ember Isten gyermeke, egyszerre és egy időben anyag és szellem, valóság és lehetőség, szükségszerűség és szabadság; teremtmény és alkotó is: önmaga életének és sorsának formálója.

Az emberiség egy és oszthatatlan (ApCsel 17,26). Ebből következik alapvető kötelessége: a testvériség felismerése és annak minden megkülönböztetés nélküli vállalása. Ez az emberség törvénye, mely türelemre kötelez minden „testvér“ iránt.

Az ember állapotában nem lezárt és változhatatlan. Értelme nyitva áll a jövő és annak változásai előtt, képes arra, hogy növekedjék, változzék, mássá legyen. S minthogy állandó alakulásban van, ítélete sem végleges, felülvizsgálásra szorul. Természetéhez tartozik a tudásra való törekvés, melynek csak egy célja lehet: az igazság felismerése. Ez pedig magában foglalja Isten keresését, a múlt tapasztalatára épült humanumot, a jelen tudományos technikai valóságának elismerését és a jövő előrelátásait. Mindez arra indít, hogy embertársunkban ne csak azt lássuk, ami ő ténylegesen itt és most, hanem azt az újat is, amivé holnap lehet. Ki tudja megmondani, hogy az ember útjai hova vezetnek: vajon egy napon útjai nem találkoznak-e, még ha a jelenben egymástól el is térnek? Be kell látnunk, hogy mindent nem érthetünk meg, és ezért tisztelnünk kell azokat, akiket nem értünk s akik tőlünk különböznek.

Isten az embert társas lénynek teremtette, aki rendeltetését a közösségben valósíthatja meg. A ma embere egy gyorsan változó, pluralisztikus világban él. A különböző világnézetek és vallások képviselőinek elkerülhetetlen érintkezése és kapcsolata szükségessé teszi, hogy az emberek az elválasztó különbségek fölé emelkedjenek, egymáshoz közelgedjenek, egymást meghallgassák, egymás iránt türelmesek legyenek. Ebben az életgyakorlatban edződünk igaz emberekké és nemesedünk Isten fiaivá.

5. Igazság transzcendenciája és türelem

A vallás forrását a végső igazság képezi. Ennek keresése, megtalálása és élése; ebből ered minden vallási funkció. Mi is a valláserkölcsi, egzisztenciális igazságokat keressük, de állást foglalunk a tudományos igazságok mellett is éppen a hatékonyabb emberszolgálat érdekében.

Az igazság transzcendens, végtelen, és az ember megismerési köre viszont korlátolt, csak részeket, töredékeket képes felismerni. Az igazság teljesebb megismerése érdekében kénytelenek vagyunk egymástól tanulni és embertársainkkal együtt a különböző vallásokban, világnézetekben és tudományokban szüntelenül keresni az igazságot. Mindez csak a türelem alapján lehetséges.

Az igazság transzcendenciájából következik, hogy nemcsak nekünk, hanem más vallás követőinek is lehetnek meglátásai az igazságról, ismerhetnek fel részigazságokat, és hogy az igazságról csak szimbolikusan beszélhetünk s érvelhetünk. Amidőn valaki azt állítja, hogy a teljes igazságot bírja, az eleve kizárja a más meggyőződések iránti nyitottságot, és elkerülhetetlenül türelmetlenségre vezet.

Senkit sem szabad az igazság keresésében és terjesztésében akadályozni és vele szemben kényszert gyakorolni. Az igazság keresése és kimondása úgy, ahogy gondoljuk, erény, és sohasem lehet bűn. Az igazság feltételezi a keresés szabadságát és a keresők iránti türelmet. Engedni kell, hogy a kutatás szabadon érvényesüljön új világosság nyérése és új igazság felismerése érdekében.

A türelem értékét az igazsághoz való hármass viszonyulásunk határozza meg. Az első az a feltevés, hogy a végső igazságot csak keresni lehet, de az nem található meg. A második az az állítás, hogy a végső igazságot csak mi bírjuk; a harmadik az a meggyőződés, hogy a végső igazság Isten kijelentésében válik számunkra ismeretessé, tökéletesedésünktől függően. Ennek a felismerése viszont közös erőfeszítést, testvéri segítséget és mindenekelőtt kölcsönös türelmet igényel.

6. Kereszténység és türelem

A különböző vallásokban, így a keresztényben is, egyaránt találunk türelemre és türelmetlenségre irányuló törekvéseket. A keresztény hit a szabadság elvével kezdődött: a Jézus tanította szabadság és szeretet minden emberre vonatkozott. Többé nem volt „sem zsidó, sem görög, nincs sem szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Jézus Krisztusban“ (Gal 3,28). Az őskereszténység hasonlóképpen vallotta, hogy „az emberi és természeti törvény által mindenki szabad, ha azt imádja, akit akar“ (Tertullianus).

Az államvallássá lett kereszténység i.sz. 4. századtól kezdődően gyakran vétett a türelem ellen (keresztesháború, eretneküldözés, hitnyomozó törvényszék, vallásháború stb.). Az egyház türelmetlenségét sokan a bibliai monoteizmusra, illetve egyes, Jézusnak tulajdonított kijelentésre vezetik vissza. Valójában a dogmatikai és társadalmi egység megőrzése és a hatalmi törekvések vezették az egyházat, hogy az állam segítségével a hivatalos tanításától eltérő felfogást valló keresztényeket üldözze. A

heterodoxia büntetendő cselekménynek minősült¹, melyet Aquinói Tamás teológiailag is igazolt. Érdekes jelenség, hogy a középkori egyház türelmetlensége nem volt monolitikus, a nem-keresztényeket vallásukért nem üldözte és nem büntette!

A reformáció, mely kezdetben állást foglalt a „keresztény szabadság” mellett, végeredményben nem tudott határozott álláspontot kialakítani a türelem mellett. Kivételt képez a radikális reformáció unitárius ága, mely nagyobb súlyt helyezve a jellemre és a szolgálatra irányuló életre, mint a dogmákra, hitelvnek nyilvánította a lelkiismereti szabadságot és türelmet. A kongresszus kiemelte az 1568. évi tordai országgyűlés ediktumát, mely Európában elsőnek foglalta törvénybe a vallási türelmet: „Ne legyen kényszerítés a vallásban... Ne szidalmaztassék senki a vallásáért... mert a hit Isten ajándéka”².

Az állam és egyház közötti kapcsolat is lényegesen befolyásolta a vallási türelmet. A kettő elválasztása minden esetben nagyobb türelemre vezetett; ugyanakkor a vallásos embereknek a közösségi életben való részvétele hatékonyan hozzájárult a türelem megvalósulásához.

A keresztény hit, mint más „igazság igény”-nyel jelentkező vallások, természeténél fogva missziói hitet jelent: evangéliuma van, melyet hirdet, életútja, melyet követőinek ajánl, és híveit szervezetbe igyekszik tömöríteni. A történelem azt mutatja, hogy egyes fanatikus missziói törekvések a keresztény hitre térített népek identitásának a válságát idézte elő, értékes vallási hagyományokat és értékeket romboltak le. Egyben a keresztény hittel az európai kultúrát és gyarmati sorsot is a bennszülöttekre kényszerítették.³ A kongresszus az ilyen türelmetlen missziót elítélte. Elismerte azonban, hogy a felismert igazságokat, vallásos tapasztalatokat, saját vallásunk nyújtotta boldogságot nem tarthatjuk meg kizárólag magunknak, hanem lehetővé kell tennünk, hogy abból mások is részesülhessenek. De mindig az egyenlő jogok alapján, minden uralkodási törekvés nélkül. A más vallásokkal való találkozásunkban, minél erősebb a hitünk, annál inkább kötelességünk a türelem gyakorlása.

7. Világvallások dialógusa és türelem

Az IARF 3. számú bizottságának előterjesztéséből a kongresszus meglepéssel vette tudomásul, hogy a montreali kongresszus (1975) óta az Unitárius Világszövetség egyes tagcsoportjai eredményes párbeszédet folytattak több vallás képviselőivel Japánban, Indiában és Észak-Amerikában. A Tokyo-osakai konferencia eredményeit összegező nyilatkozatban a tárgyaló felek többek között ezeket állapították meg:

„Elismerjük, hogy a teljes igazságot egyetlen kontinens, nemzet vagy vallás sem birtokolja. Ezért a kölcsönös megértés jegyében őszintén feltárjuk mindazt, ami összeköt és elválaszt. Mi ez úton is vallásos elveken

¹ Lásd: Codex Justinianus

² Erdélyi országgyűlési emlékek. II. k. 343.

³ Vö. az 1972. dec. 29.—1973. jan. 9. között Bangkokban tartott missziói világkonferencia határozatával, melyben a nyugati keresztény missziót elítélte.

nyugvó hidat akarunk Kelet és Nyugat között építeni. Ennek érdekében elkötelezzük magunkat: a) a barátság és szolgálat segítségével egy új világ teremtésére, mely vallásokon és szektákon túl igazi vallásossághoz vezet; b) gondolkozásunk megváltoztatására, hogy a vallások kooperációját megértsük és elfogadjuk; c) emberségünk művelésére, hogy megtisztult emberként életünkkel igazoljuk a valláserkölcsei igazságokat.“

A vallások közeledését és a dialógust az emberszolgálat s az értékek nyelvén való beszéd segíti elő. Ez a szeretet, szabadság, szolgálat és türelem nyelve, mely tartósabban összeköt, mint a dogma vagy hitvallás.

A történelem igazolja, hogy az eszmék és tapasztalatok zavartalan kicserélését csak a türelem biztosíthatja. A kongresszus ezzel kapcsolatban megemlékezett a múlt nagy vallásos személyiségeiről, akik nehéz időben megpróbáló körülmények között tanúskodtak a türelem megtartó és nevelő erejéről. Ilyen volt Carl Sandburg amerikai költő¹ is, aki az emberekről így vallott:

Csupán egy ember van a világon, az ő neve „Összes Emberek“.

Csupán egy nő van a világon, az ő neve „Összes Nők“.

Csupán egy gyermek van a világon, az ő neve „Összes Gyermekek“.

Csupán egy Alkotó van a világon, az ő gyermekei népesítik be a földet: ők „Isten összes gyermekei“.

Ez a költő évtizedekkel ezelőtt hitvallásszerű nyilatkozatában kijelentette: „Én keresztény, kvéker, moszlim, buddhista, shintoista, konfucianus vagyok, lehet, hogy katolikus, panteista vagy hangokat halló Jean d'Arc — én mindezekből való vagyok, sőt ezeknél több. Nekem több vallásom van, mint amennyi idővel vagy buzgósággal rendelkezem, hogy azokat igaz hittel gyakorolhassam.“ — De kicsoda közülünk az, akinek elegendő ideje és buzgósága van arra, hogy legalább saját vallását igazán megélje? A vallásos embernek ez a nagy kérdése és egyben elégedetlensége is, elismerve, hogy még mindig többet lehetne egymástól tanulni és együtt cselekedni. Isten maga ösztönöz arra, hogy mindenkivel törekedjünk emberközelségbe kerülni és mindenkinek kezet nyújtani a türelem szellemében.

8. Béke, igazságosság, emberi jogok és a türelem

Nagy érdeklődést váltott ki a kongresszus részéről a békének, igazságosságnak és emberi jogoknak a türelem szemszögéből való vizsgálata. A tárgyalás alapjául az IARF 4. számú bizottságának referátuma szolgált, mely abból a teológiai tételből indult ki, hogy az emberiség egy és oszthatatlan (vö. ApCsel 17,26), és hogy Isten az embert felelőssé tette az embertársáért. A keresztény ember felelőssége a felebaráti szeretetben (Mk 12,31) és egymás terhének hordozásában (Gal 6,2) nyer kifejezést. Hitünkéből következik, hogy „aki szereti az Istent, szeresse

¹ Sanburg, Carl (1878—1967) svéd származású, amerikai haladó szemléletű író és költő. Kötetlen formájú, hagyományokhoz nem ragaszkodó költeményeiben kritikai szellemben írja le az amerikai társadalom életét, és az emberi fejlődés távlatait törekszik feltárni.

a maga atyjafiát is“ (1Jn 4,21), álljon a „másik ember“, a felebarát mellé, védelmezze életét, erkölcsi méltóságát és értékeit, valahányszor azok veszélyeztetve vannak.

A kongresszus szilárd meggyőződése volt, hogy az emberiség fennmaradásának egyetlen járható útja a béke, igazságosság és emberi jogok megvalósítása a türelem segítségével. A türelem a békét feltételezi, a béke pedig igazságosságot követel. Senki sem érezheti magát békességben vagy türelmesnek, ha igazságtalanul bánnak vele és emberi jogait megsértik.

A türelem lehetővé teszi, hogy a különböző politikai, gazdasági és társadalmi rendszereket, az értékek sokféleségét és a vallásos meggyőződéseket tárgyilagosan értékeljük. Ugyanakkor egyensúlyt keressünk az újítás és állandóság, az egyéni szabadság és közösségi felelősség, az eszmék küzdelme és békéje között.

Az egyház benne él a világban. Az életért, az igazságosabb társadalmi rendért, a világ békéjéért folytatott erőfeszítésekből, küzdelmekből ki kell vennie a maga sajátos részét. Ennek tudatában a kongresszus egyhangúlag állást foglalt a cselekedetekben megnyilvánuló türelem mellett. Ha nem teszünk meg mindent, ami tőlünk telik, az igazságosság, emberi jogok és a béke érdekében — a kölcsönös leszerelés, a tömegpusztító fegyverek gyártásának megszüntetése, a meglévő fegyverzet fokozatos és kölcsönös csökkentése, a nemzetközi kérdéseknek tárgyalások útján való rendezése, új nemzetközi gazdasági rend érdekében —, akkor a mai helyzet katasztrófa felé sodorhatja az emberiséget. A vallás, az egyház és a nemzetközi vallási szervezetek, így az Unitárius Világszövetség is, a kölcsönös bizalom erősítésével és a türelem gyakorlásával jó szolgálatot tehetnek az emberiségnek, a béke, igazságosság és emberi jogok ügyének.

9. A türelem határai

A vallások természetüknél fogva az igazság követelményével lépnek fel, és egymással szemben némelykor türelmetlenné válnak. Elégtelessé válnak bizonyul a türelem az olyan eszmék, törekvések és cselekedetek esetében is, amelyek elnyomásra, kizárólagosságra, gyűlöletre és fanatizmusra irányulnak. A türelem, bár elismerten személyi és társadalmi szükségesség, de annak túlságos relativista és individualista értelmezése és alkalmazása, a korlátlan türelem vallási anarchia és erkölcsi nihilizmus veszélyébe sodor. A kongresszus mindezek alapján jogosan állapította meg, hogy a korlátlan türelmet nem akarhatjuk. A türellemnek határai vannak, és adott esetben szükségünk van arra, hogy türelmetlenek legyünk. A türelem határai abból a felelősségérzésből erednek, mely az igazi türelemnek mindig alkotóelemét képezi. A határokat az egyén és a közösség állapítja meg a hatalom és hatalomnélküliség összefüggésében; a türelem éppen a türelmetlenség korlátozása érdekében igényli a hatalmat. A határokat nem lehet elvonatkoztatni a konkrét helyzettől, amelyben állást foglalunk.

Minden, ami az élet tiszteletét, a béke, igazságosság és az emberi jogok ügyét támogatja, a türelem határain belül van. Ami viszont csak

az egyén vagy csak a közösség egy részének hasznát szolgálja — mások rovására, a béke, igazságosság és emberi jogok feláldozása árán —, mindaz a türelem határain kívül esik. Türelmetlennek kell lennünk mindazokkal szemben, akik az emberi lét feltételeit, az ember integritását, a társadalmat és a kultúrát fenyegetik, támadják vagy rombolják. Türelmességünk véget ér, ahol az élet veszélyeztetése, háború, társadalmi igazságtalanság, az ember kizsákmányolása és elnyomása, diszkrimináció, szegénység, emberi jogok megsértése, bűn, terrorizmus, környezet rombolása stb. esete áll fenn.

A türelem határai nem véglegesek, hanem rugalmasok, állandóan változnak. Alakulásukat egyfelől a társadalmi helyzet és a strukturális társadalmi változások befolyásolják, másfelől személyes gondolkozásunk és a benne végbemenő változások. A józan ész, a lelkiismeret, a szeretet törvénye és a konkrét szituációk mutatják meg nekünk, hogy hol kell a határokat tágítanunk vagy korlátoznunk. Türelmetlenségünk minden esetben erkölcsileg igazolt kell hogy legyen, és nem alakulhat át soha támadássá és ellenségeskedéssé.

A türelem határainak megállapítása a türelem korlátozását jelenti. Ez azonban nem vezethet a szó igazi értelmében vett türelmetlenségre, hanem értékpriorításra, éppen úgy, ahogy a szabadság korlátozása sem vezet rabszolgaságra, hanem felelős szabadságra. A türelem határainak elfogadása tartalmas, mély emberi életet eredményez, különösképpen akkor, amidőn a határokat lelkiismeretünk tekintélye alapján állapítjuk meg és fogadjuk el.

A türelem korlátozása nem irányulhat az ember megsemmisítésére, ellenkezőleg, éppen megmentésére és felemelésére. Az emberek különbség nélkül mind testvérek, önmagukban célok. Végtelen sokféleségükben érték van. Szabad gondolatukból és cselekedetükből alkotás és szolgálat keletkezik. Isten szeretete elvárja, hogy védelmezzük az embert és segítsük elő önmegvalósítását. Nagy remények és felemelő erkölcsi elvek ezek, de hogyan lehet a gyakorlatban valóra váltani? Hogyan lehet hidat építeni Kelet és Nyugat, Észak és Dél, szegény és gazdag, a különböző politikai és vallási felfogást valló emberek között? A kongresszus felelete ez volt: egyetemes emberi összefogással küzdeni, hogy a türelmetlen rosszat közös erővel legyőzzük és az ember tökéletesedését előmozdítsuk.

Az Unitárius Világszövetség 23. oxfordi kongresszusa hitet tett a türelem melletti elkötelezettségéről. Emberségünkhöz szóló felhívásában a türelemnek mint életelvnek a vállalására szólított fel, tőrjük meg egymást, és ne ítéljük el embertársunk tőlünk eltérő meggyőződését. Türelem által nagy dolgokat valósíthatunk meg a lélekben és a világban: olyan értelmes látásra és hatalomra tehetünk szert, mellyel a sötétségből a világosságba és a háborúságból a békebe juthatunk. Ha mindenki gyakorolja a türelmet, abból mindenkinek haszna van, de ne féljünk türelmetlenné lenni, amikor a türelem elvét veszélyezteti. Ilyen esetben is a szeretet kísérje türelmetlenségünket, úgy, amint az Újszövetség tanítja: „Mert ez az üzenet, amit kezdettől fogva hallottatok, hogy szeressük egymást“ (1Jn 3, 11).

• AZ ÚJTESTAMENTUMI TUDOMÁNYOS KUTATÁS
LEGÚJABB EREDMÉNYEI

II.

Máté evangéliumának kiadástörténeti szempontból való vizsgálata mindenekelőtt Günther Bornkamm nevéhez kapcsolódik. Egyik jelentős tanulmánya, amelyben ez újabb szempontok szerint értelmezi az evangéliumot, „Máté, mint az Úr szavainak tolmácsa“ volt, jöllehet az csupán bevezetőként szolgált egy terjedelmesebb és gondosabban dokumentált tanulmányhoz: „A vég-várakozás és az egyház Máté evangéliumában.“¹

Bornkamm négy részre osztotta fel kérdése tárgyalását. Az elsőben bemutatja az eszkatológia és ekléziológia szoros kapcsolatát az evangélium beszédek tartalmazó fejezeteiben; a másodikban Máté (a szerző) törvény értelmezésével foglalkozik; a harmadikban Jézussal, mint az írások — különösen a törvény — betöltőjével (Máté krisztológiája); és a negyedikben Máté ekléziológiájával.

1. Keresztelő János beszédétől eltekintve, Bornkamm ebben a részben csupán a beszédek felépítését vizsgálja, különös tekintettel a bennük található eszkatológia és ekléziológia kapcsolatára. Keresztelő János Márknál nem kapja meg az őt megillető fontosságot, hiszen egy róla szóló egészen rövid tudósítás után (Mk 1,4—8) mindjárt Jézus keresztsége, megkísértése és nyilvános fellépése következik. Lukácsnál pedig János működése egy olyan fejezetben található, amelyik történetileg rögzített és önmagában egész (Lk 3,1 kv.; 16,16). Máté viszont egészen világosan összekapcsolja Keresztelő János prédikálását a Jézusával. Egyedül nála találjuk, hogy Jézus ugyanazzal az üzenettel lépik fel, amit János is hirdet (3,2; 4,17). Ezáltal Keresztelő János is a keresztény gyülekezet prédikátora lesz.²

Már Keresztelő János prédikálásában megjelenik (Mt 3,7—12) Máté egyház-értelmezésének alapgondolata. Erre a bekövetkező ítélet várásának eszméjéből következtethetünk. Ez a gondolat az egész evangéliumon végigvonul és a Hegyi beszéd szerkezetét is meghatározza. Ennek a beszédnek kezdetétől fogva eszkatológikus irányulása van, amely 7,13-tól kezdve még inkább kitűnik a szoros kapuról szóló mondásban és az azt követő kijelentésekben.³

A tanítványokat kibocsátó ún. missziói beszédben (10. fej.) ugyanezt az irányt és kapcsolatot láthatjuk. Ezt mutatja már az előző fejezet végén található téma, Jézus rokonszenve az elcsigázott és vezető nélküli nép iránt (9,36). Még a tulajdonképpeni missziói beszéd előtt, a tanítványokat arra szólítja fel, imádkozzanak az aratás Urához, hogy „küldjön munkásokat az ő aratásába“ (9,37—38). Ezáltal a világitéletének jólismert képét alkalmazza a misszióra. A beszéd utolsó része (10,17—39) nem is tartalmaz a szó igazi értelmében vett missziói utasításokat, hanem inkább irányelveket az egyház mint egész részére, s

azt mutatja be, amit a tanítványoknak mint közösségnek kell várnok és elszenvedniök. Így a tanítványiség útját és természetét teljesen eszkatologikus megvilágításba helyezi. Az evangélista, hogy célját elérje, már ide beiktatott néhány mondást az ún. szinoptikus apokalipszisnek az Ember Fia visszatéréséről szóló beszédeiből.⁴

A példázatok tartalmazó fejezetben (13) ugyanaz, a tanítványok és Izrael közti, ellentét — amely egyébként az egész evangéliumra jellemző — az uralkodó. Azok, akiknek megadatott, hogy megismerjék a mennyek országának titkait (13,11), szemben állanak a saját bűnei által megítélt, keményszívú, megátalkodott néppel (13,14 kv.). E kompozíció célja megmutatni a végítélet jelentőségét az Egyház számára. Több dolgot is megtudhatunk arról a gyülekezetről, amelyet Máté képvisel, egy másik egyházhoz szóló beszédéből (18. fej.) Még mindig a judaizmushoz tartozik, amint azt a megelőző rész (17,24—27) mutatja. Önkéntesen elismeri és gyakorolja a diaszporai zsidó közösségek megadóztatását, bár tudatában van saját különleges helyzetének. De figyelembe kell venni ennek a párbeszédnek az alapállását a Péter vallástétele és az egyház megalapításáról szóló mondások (16, 18 kv.) után, valamint a szenvedések megjövendölését tartalmazó ezt követő perikopa és a Jézust követő tanítványok megpróbáltatásáról szóló mondások (16, 21—28) után, el egészen a passió második megjövendöléséig (17, 22 kv). Máté kifejezetten és szándékosan helyezte a gyülekezeti fegyelemről szóló mondásokat (18, 15—18) az elveszett juh és az adós szolga példázatainak keretei közé (18, 12—14; 21—35), mivel ez utóbbi befejezése az ítéletre mutat, amely kérlelhetetlenül fogja sújtani a gyülekezetnek azon tagjait, akik nem képesek megbocsátani. Bornkamm úgy véli, hogy sikerült olyan kifejezéseket találni a gonosz szőlőmunkásokról (21, 33—39) és a királyi menyegzőről (22, 2—14) szóló példázatokban, amelyek azt mutatják, hogy a tanítványok is ítélet alá fognak esni.⁵

Végül a 24. fejezetben található apokaliptikus beszédek, a 25. fejezet eszkatologikus példázataival együtt határozottan körvonalazzák az egyház eszméjét és az utolsó napokkal kapcsolatos tájékozódását. Az ítélet gondolatát a 25. fej. példázataiban az egyházra vonatkoztatja. Ezekre a példázatokra a paruzia késedelmének a tapasztalata nyomja rá bélyegét, így tehát az „eszesség“ (bölcsség) értelmezése a helyzet szerint változik. A 24, 48-ban a ház urának késése úgy van beállítva, mint a gonosz szolga illúziója, míg a 25, 1—13-ban a vőlegény érkezésének késlekedését úgy minősíti, mint valóságos tapasztalatot, amelyben a szüzek „eszessége“, akik beszerezték a szükséges olajat egy hosszabb várakozásra, igazolást nyert, míg a vőlegény azonnali érkezésére számító „balga“ szüzek elképzelése pusztán a helyzetet mutatja.

A világ ítélete leírásában (25, 31—46) csupán egyetlen kivánalmat állít fel, a legkisebbek iránti szeretetet, és nem az a fontos, hogy az ember zsidó-e vagy pogány, hívó-e vagy kételkedő. Világos tehát, hogy itt Jézus tanítványának lenni nem a kiválasztottak társaságába való besorolást jelenti, hanem azoknak az elhivatottaknak a közösségébe, akiknek végső sorsát Isten akaratának a cselekvése határozza meg.⁶

2. Az evangélium törvény-értelmezésével foglalkozó részben Bornkamm arra a következtetésre jut, az ide tartozó részek vizsgálata után, hogy Máté oly módon értelmezi a törvényt, amely elvileg nem különbözik a judaizmustól, de ő szándékosan behelyezi azt a zsidó írás-

tudói hagyományba. Csupán ellenfeleinek a tanítás és a cselekedet közti különbözősége eredményezi az ő judaizmussal szembeni heves ellenállását s ezzel egyidejűleg a törvény magyarázatának olyan téves használatát és hiányával szemben, amely nem kutatja az isteni parancs eredeti jelentését és visszautasítja a törvény lényegének megértését. Máté evangéliumában a törvény lényege a szeretet parancsa, annak kettős irányulásában: Isten és a felebarát felé. Nem tárgyalja a kultikus törvényt, érvényességét természetesnek tartja, amennyiben azt nem képrmutatóan használják, ill. alkalmazzák, és nem hanyagolják el a törvény fontosabb részét.⁷

3. Ebben a részben figyelmét az evangélium törvény és krisztológia viszonyára irányítja. Máté különösen erőteljes és következetes, ahogyan keresi Jézus messiási címei, tanítása, tettei és története részére az Írás tekintélyét, amelyekre bizonyítékokat az ószövetségi idézetekben talál. Nehéz lenne bármilyen megjegyzést, ill. magyarázatot keresni a messiási címek kapcsolatát illetően; ezek csupán a 22,41 kv-ben jelennek meg Dávid és Úr (Kyrios) közti kapcsolatban, 26, 63 kv-ben Krisztus és Isten Fia, Jézus és Ember fia egymáshoz való viszonyában.

Jézusnak Mózeshez való viszonyát Máté nem az ellentét felfogásában értelmezi, mint pl. Jn 1, 17; 6, 32-ben, hanem az összhang és összefüggés értelmében. Jézus tanítását — az „Én pedig azt mondom néktek“ tekintélyt parancsoló jellege ellenére is — állandóan a törvényből igazolja. Bornkamm megállapítása, hogy a Máté-evangéliumban található messiási címek eredete nemcsak a zsidó messiási várakozás terminológiájában keresendő, hanem az már a hellenista közösség hatását is mutatja.⁸

4. Az utolsó részben Bornkamm próbálja meghatározni az evangélium ekléziológiáját. Egyik evangélium sem annyira telített az egyház eszméjével és készült olyan mértékben egyházi használatra, mint Máté. Ezért volt később olyan döntő befolyása az egyházban. Az egész könyv az őskereszténység eszkatologikus öntudatát kifejező kijelentéseket tartalmaz. Bár az evangélium alig mutatja az igazi ekléziológia kezdetét, amelyben az Egyház úgy ismerhetne magára, mint egy önálló, gyakorlatilag körülírható valóságra.

Máté felfogását valóban egyrészt a zsidó hagyomány uralja (15, 24; 10, 5), másrészt viszont sajátosan nyitott a pogány világ felé (28, 19). Máté 16, 18 kv-ben található, az egyházzal kapcsolatos mondásokat — amelyeket Bornkamm nem a történeti Jézusra vezet vissza — nem lehet megérteni az „Isten népe“ hagyományos fogalmának perspektívájában, mert azok intézményes jelleget viselnek magukon, amelyet egy apostol tanításban és fegyelmezésben szerzett tekintélye fémjelez. A jövő idő többszöri használata a fenti részben azt mutatja, hogy Péter mint az egyház kősziklája a kulcsok hatalmát csak a feltámadás utáni, de a paruzia előtti időszakra kapja. Ez a földi egyház különbözik a „menynek országától“, és ugyanakkor szorosan kapcsolódik is hozzá, mivel kötéseit és oldásait, tanítói és fegyelmező tekintélyét és az abból eredő határozatait mind az eljövendő ország (basileia) fogja igazolni és megerősíteni.

Bornkamm azzal a megállapítással összegzi kutatásait, hogy Máté, ill. az evangélium szerzője magasrendű tolmácsolója annak a hagyománynak, amelyet összegyűjtött és elrendezett; benne a hagyomány és

a teológiai eszme kölcsönös viszonyban áll egymással azáltal, hogy a teológiát a hagyomány szolgálatába állítja, éppen mint ahogyan a hagyomány is szolgálja a teológiát. Bár Máté mindenekelőtt egy közösségnek (gyülekezet) a képviselője, evangéliuma mégsem egyszerűen csak a gyülekezeti teológia gyümölcse; munkájának átgondolt és tervszerű jellege úgy mutatja be őt, mint az őskeresztény irodalom-történet kitűnő alakját.⁹

A Máté-evangélium-kutatás további munkálói nagyrészt Bornkamm tanítványi köréből kerültek ki, akik továbbfejlesztették az általa elindított szemléleti irányt, bár ez nem jelenti szükségszerűen a vele való egyezést. Közülük megemlítem a következőket: Gerhard Barth (Máté törvény-értelmezéséről), Heinz Joachim Held (Máté mint a csoda-történetek magyarázója), Wolfgang Trilling (Az igazi Izrael értelmezése), F. Georg Strecker (Máté krisztológiája és ekléziológiája), akik a részletkérdések vizsgálatával tették teljesebbé a képet, amelyet a kiadás-történet az evangéliumról megrajzolt.

Amikor Márk és Máté evangéliumát tárgyaltuk kiadás-történeti szempontból, egészében véve el tudtuk különíteni egyiket a másiktól. Lukács evangéliumával azonban egészen más a helyzet, mert itt hivatkozni kell az Apostolok Cselekedeteire is, és úgy minősíteni Lukács történeti munkájának két részét, mint egységet, tekintettel azok bizalmas és tartós kapcsolatára.

Az Apostolok Cselekedeteinek formatörténeti elemzésében már Dibelius megtette az első lépéseket a szerző irodalmi céljainak és szándékának megértésére. „A történész művészete ott kezdődik — írja —, amikor többé már nem tekinti magát a hagyományos események gyűjtőjének és összeállítójának, hanem igyekszik megvilágítani és valamilyen képpel magyarázni az események jelentését.”¹⁰ Az idézetből arra következtethetnénk, hogy Dibelius a szerzőt egyenragúnak tekinti az ókor történetírójával; ő azonban hangsúlyozza, hogy az Apostolok Cselekedeteiben található beszédekben Lukács végsősoron nem történészként, hanem mint evangélista áll előttünk. Dibelius kétségtelenül nem a modern történezt látta Lukácsban, hanem minden bizonnyal a klasszikus történetíró, aki nem akar mindent a fénykép hűségével reprodukálni, hanem csak azokat mutatja meg, amelyek jellemzőek és jelentősek. Ezzel Dibelius lerakta a forma-történettől a kiadás-történet felé vezető utat, amelyen Hans Conzelmann végezte el a maga nagyszabású kutató-értékelő munkáját.¹¹

Conzelmann módszertani eljárásában abban különbözik a formatörténetétől (bár ez a különbség nála nem tudatos, amint azt Marxsen esetében láttuk), hogy ő megpróbálja pozitívan magyarázni Jézus története keretét, amíg ez utóbbi főként az egyéni perikópákat vizsgálta, s csak azért tanulmányozta a történet-keretet, hogy kimutassa annak másodrendű voltát.

Conzelmann másrészt arra törekedett, hogy ezt a keretet a mostani állapotában vizsgálja meg, eltekintve a sajátos irodalmi elméletektől. Ha Lukács történeti munkájának önálló elrendezése van, akkor egy irodalom-történeti analízis csupán másodrendű, mert a többi forrás megléte nem bizonyítja szükségszerűen a szerző gondolkodásának és beállítottságának sokféleségét.¹²

Természetesen elfogadja a kettős forrás-elméletet, amely szerint Lukács egyik forrása Márk evangéliuma volt. Lukács sajátos vonásait próbálván megállapítani, következtetéseit Lukács és Márk összehasonlításából vonja le. Véleménye szerint Lukács nagyon radikálisan kezeli forrásait, és csak azokat a részeket tartja meg, amelyek összhangosan beillenek felfogásába. „Szórol szóra átveszi Márk anyagának nagy részét, és összetöri Márk szerkesztését, az evangélium elrendezését úgyannyira, hogy kő kövön nem marad. Az eltérés mennyiségileg csekély, de minőségileg döntő. Márk beosztásának helyébe egy teljesen eredetit állít, melyet saját jellegzetes elgondolásából fejlesztett ki.”¹³

Lukács történeti munkáját Conzelmann három részre osztja objektív és teológiai szempontok alapján: 1) Izráel időszaka, a törvény és a próféták, amely Keresztelő Jánossal zárul; 2) Jézus földi tevékenységének mint a bekövetkező üdvösség előzetesének időszaka, amelyet a Sátán távolléte, Isten békéje és az üdvösség megvalósulása jellemeznek és amely Jézus szenvedéséig terjed; 3) a jelen időszaka (a szerző kora), a Jézus felemeltetése és visszatérése közti történeti kor, az Egyház időszaka, megkísértéssel és üldözéssel, az az időszak, amikor az Egyház mint az üdvösség hordozója lesz az igazi Izráel, Jézus művét pedig a szentlélek folytatja.¹⁴

Nem véletlenül adja könyvének *Die Mitte der Zeit* (Az idő közepén) címet, mert az megfelel a fenti hármass felosztásnak, amelyben a központi helyet Lukács evangéliumában található Jézus története foglalja el. Ebben a központi időszakban egy hármass szerkezetet ismerhetünk fel, amely Jézus élete három szakaszának felel meg: 1) A galileai időszak, amely Jézusnak a keresztségben kapott elhívásától az első tanítványok elhívásáig tart (Lk 3, 21—9, 50); 2) Lukács utazási tudósítása, a szenvedés elfogadására irányuló elhatározás kinyilvánítása és a tanítványok felkészítése a szenvedés elkerülhetetlenségére (Lk 9,51—19,27); 3) Jézus életének vége, Jeruzsálembé való bevonulásától haláláig (Lk 19, 28—23, 49).

Lukács úgy mutatja be Jézus és az egyház időszakát, mint az üdv-történet széles körű folyamatának két korszakát, amelyeket sajátos jellegük különböztet meg egymástól. Így Jézusnak vannak olyan utasításai, amelyek állandó érvénnyel bírnak (Mezei prédikáció), és olyanok, amelyek csak annak az időszaknak meghatározott helyzetére vonatkoznak, és amelyeket a következő szakaszban érvénytelenítettek (a missziói beszéd felkészítési utasításai 9, 3; 10, 4; amelyeket határozottan vissza lehetett vonni a következő periódusban a 22, 35—37 által). Lukács többé már nem vetíti vissza saját korának kérdéseit Jézus idejére, ő inkább arra törekszik, hogy kimutassa mindenik korszak jellegzetességeit.

Ha Lukács történet-teológiáját mint egészet vizsgáljuk, két tényezőt mutathatunk ki, amelyek meghatározták azt: (1) az evangélista azzal a helyzettel állt szemben, amelyben az egyház találta magát a paruzia késedelme és a világi történelemben való létezése miatt, és próbált kiegyezni a helyzettel a történeti eseményekről adott beszámolója által. (2) Amikor Lukács leírja az Egyház korszakát, az üdv-történet utolsó szakaszát, ismét különbséget tesz saját időszaka és az apostolok mint szemtanúk időszaka között, amelyben az egyház megalakult. Nem akarta az őskereszténységről megrajzolt képet összhangba hozni saját korával, hanem inkább megmutatni a köztük levő különbséget. De nem akarta

megreformálni a korabeli egyházat sem a korábbi időszak példájának felmutatásával, hiszen hiányzik annak felmutatása, hogy a visszaesés időközben bekövetkezett. Azonban a korábbi keresztény közösségtől való különbözőség ellenére is Lukács megőrzi a kettő közti folytonosság tudatát. Így az a tény, hogy két könyve együvé tartozik és mégis különálló, egyrészt az üdvtörténet folytonosságából következik, másrészt annak időszakokra való felosztásából.¹⁵

Munkájának első részében Conzelmann Lukács evangéliuma szerkezetének földrajzi elemeivel foglalkozik. Keresztelő János szerepének meghatározásával kapcsolatban megállapítja, hogy Lukács rendkívül halvány képet ad Keresztelő tevékenységének színhelyéről. Nem társítja azt sem Galileával, sem Judeával, mert az evangélista elképzelése szerint azok egyedül Jézus tevékenységének szinterei voltak. Keresztelő működési köre a Jordán völgye, a régi korszak érdekszférája, míg Jézus tevékenysége máshol megy végbe. Ezért a 3,3-ban Lukács elhallgatja Mátéval és Márkkal ellentétben, hogy a nép nemcsak Jordán vidékéről jött Keresztelő Jánoshoz, hanem Jeruzsálemből a Judeából is.

Az evangéliumban a helyrajzi megállapításoknak szintén jelképes teológiai fontossága van. Így a hegy — még inkább mint a másik két evangéliumban — az imádság helye, a titkos kinyilatkoztatások és a magasabb világgal való érintkezés színtere, amelyiken nincs kísértés, de nincs nyilvános prédikálás sem. Igaz, hogy Márknál a hegy már mint a kinyilatkoztatás helye szerepel, Lukács azonban még jobban kihangsúlyozza annak szimbolikus jelentőségét (6,12); hiába is kérdezzünk annak egy pontosabb fekvése után, viszont ez az a hely, ahová a „tömeg” nem jön. A nép mindig elmarad, amikor Jézus egyedül vagy a tanítványival felmegy a hegyre (Lk 9,37; vö. Mk 9,9; Mt 17,9). Az átváltozás hegyét sem tekinthetjük úgy, mint földrajzi egységet, hanem mint az epiphania színterét. Érdeemes megjegyeznünk azt is, hogy az eszkatológiai beszédek helye a 21. fejeletben nem az Olajfák hegye, mint Márknál (13,3) és Máténál (24,3), hanem a templom, mert Lukács számára a hegy nem lehet a tanítás, hanem csak az imádság helye.

Ugyanígy a tónál is Jézus mindig egyedül van tanítványjaival. A hegyhez hasonlóan a tó is a kinyilatkozás helye; a vihar lecsendesítése jelenetben Lukács szerint a tó éppen a legmegfelelőbb környezet az erő megmutatására. A síkság az a hely, ahol Jézus találkozik a néppel. Azt igazolja pl., hogy 6,17-ben Lukács a „síksággal” helyettesíti a Márknál (3,7) található tengerpartot, és ott készíti a beszédeknek természeti keretét.¹⁶

Conzelmann úgy véli, hogy az ún. utazási tudósítás (Lk 9,51—19,27) különleges fontossággal bír Lukács evangéliuma teológiájának megértésében. A választóvonalat a megdicsőülés történetben (9,28—36) kell keresnünk, amely egy új szakaszt vezet be, nevezetesen azt, amelyben Jézusban tudatosul a szenvedés bekövetkezése éppen úgy, mint a kereszttség története Jézus messiási öntudata időszakát nyitotta meg. Már Conzelmann előtt, az utazási tudósítást tanulmányozva több Bibliakutató (Welhausen, K. L. Schmidt, Bultmann) megfigyelte, hogy feszültség van az elbeszélésanyag és annak egy utazási mintába való behelyezése között. Számukra lehetetlennek bizonyult egy utazási irányvonalat meghatározni földrajzi adatok segítségével, és így egészében megkérdőjelezték azt, bizonyítva a kerettörténet másodlagos jellegét.

Conzelmann viszont arra törekszik, hogy az utazási tudósításból kiindulva kimutasson egy sajátos lukácsi krisztológiát. Az evangéliumban ez az utazás akkor kezdődik, amikor Jézus nyilvánosságra hozta elkövetkező szenvedéseit a Passió-jövendölésekben, de amelyet környezete nem értett meg. Az utazás célja így az a hely, ahol a szenvedésnek teológiai indokok alapján végbe kell mennie (13,31—35.) „Jézus szenvedés-tudatát az evangélium egy utazás kifejezéseivel fogalmazza meg.”¹⁷

Az utazás irányvonalának megállapítása minden időben igen érdekes kérdésnek bizonyult. Általában Szamariát jelölték meg színterül. Conzelmann szerint az ok, amiért ezt az utazást Szamáriába helyezték, nem az evangélium szövegében található, hanem a mi térképeinken, mivel 17,11-ben Lukács azt sejteti, hogy nincs megfelelő pontos képe az országról. Úgy látszik, hogy az ő elképzelésében Galilea az ország közepén terül el, Judea szomszédságában, Szamária pedig Judeától északra van (ApCsel 8,1—25; 15,3), feltehetően azért, mert mindkét könyvében Palesztinát mintegy külföldről szemléli.¹⁸

Az ókori görög és római földrajzi feljegyzésekben szintén megfigyelhetjük Palesztinának ezt a bizonytalan ismeretét, és Lukács „szellemi” képét Plinius alapján igazolni tudjuk.¹⁹ Ha most Lukács elképzelése szerint Galileának Judeával közös határa van, akkor nem szükséges Jézus útját Szamarián vagy Pereán kersztül vezetni, a Galileától Jerikóig vezető különös útvonalat pedig Lukács földrajzi ismereteiből magyarázhatjuk meg. Az evangélium egyetlen részében (9,51—56), amely teljesen Szamáriában játszódik le, Jézust elutasítják egy szamáriai falu lakói, így ez az érv sem meggyőző. Sőt, mi több, Lk 10,29—37 és 17,11—19 történetei (a könyörülő és a hálás szamaritanusok) nem szamáriai helyi hagyomány — csak éppen történetesen említi azokat —, hanem egy Jeruzsálemből való hagyomány-anyag szempontjait mutatják.²⁰

Conzelmann arra a következtetésre jut, hogy csupán az evangélium szerzője rendezte így az anyagot mint utazási tudósítást, s ez a szerkesztői munka kiterjed az előtte álló hagyomány valamennyi darabjára. Ezért az utazás értelmező beállítása az anyagnak, amelynek jelentését már sikerült megfejteni. Ezt a jelentést Conzelmann még teljesebben így magyarázza: „Az utazási motívum és Jézus tevékenységéről szóló tudósítás nemcsak hogy nem képeznek egységet, hanem egyenesen összeegyeztethetetlenek. De ez a kombináció Lukács tudósításának alapvető jellegzetessége. Jézus nem közvetlenül Jeruzsálembé megy. Az utazás egyszerűen azoknak a formáknak az egyike, amelyekben Jézus működése végbe megy, és nem annak a következményeként, hogy Galilea megtagadta őt, hanem mert Isten akarata, hogy neki szenvednie kell.”²¹

Conzelmann a következőkben Jeruzsálemnek mint földrajzi egységnek a teológiai jelentőségét vizsgálja, Jézus életének harmadik szakasza, a Passió összefüggésében. Megállapítja, hogy Lukács kifejezetten ahhoz kapcsolva fejleszti ki a maga eszkatológiáját. Ez már 19,11—ből kitűnik, ahol a tanítványok úgy fogják fel a városhoz való közeledésüket, mintha az a paruzia színhelye lenne, ahelyett, hogy a passióra gondolnának. Ilyenformán helytelen elképzelésük van mind az eszkatológiáról, mind a krisztológiáról. Lukácsnál Jeruzsálemnek nincs semmi kapcsolata a paruziával, mert az idő (kairos) még messze van, hanem csak a feltámadással. A 9,11-ben, melyet a 12,27 versek követnek, az evangélista

a girákról szóló példázatoknak egészen új értelmezést ad, s közvetlenül a paruzia késedelmére utal.

Lukács fő célja kihangsúlyozni a jeruzsálemi bevonulás és a paruzia közti különbséget. Máténál a bevonulás egyenesen a paruzia típusa volt (23,29). Lukács nem a város, hanem a templom felé irányul. Annak a ténynek, hogy Jézus birtokába veszi a templomot, nem eszkatológiai, hanem inkább ekleziológiai jellege van, amely az Egyháznak arra az igényére alapszik, hogy ő az igazi Izrael. Politikai apológiával is találkozunk itt. Lukács a nem-politikai krisztológia és a bevonulás közti ellentmondást próbálja feloldani azáltal, hogy a 19,38-ban mellőzi a nép hozsánna kiáltását és örömujjongását, melyet Mk 11,9—10-ben találunk, és elhagyja a „Dávid országa“ kifejezést is. Márk folytatólagosan hozza a városba, majd a templomba való bevonulást (11,11), Lukács ellenben megtöri ezt a folytonosságot azáltal, hogy közbeiktat egy tudósítást a Jeruzsálem pusztulása felett síró Jézusról (19,39—44). Conzelmann kiemeli, hogy ez Lukácsnak következetes szerkesztési módszere, amelyet nem lehet megmagyarázni a különböző források használatával.²²

A Conzelmann által bemutatott lukácsi teológia — amelynek itt csak néhány kérdését említettük meg — lenyűgöző mind a felfogás nagyszerűségét, mind az elbeszélő keretben való alkalmazásának és előadásának gondos részleteit illetően. Nem csodálkozhatunk, hogy Conzelmann munkássága óta a figyelem sokkal inkább Lukácsra, a teológusra, mintsem a történetíróra irányult, vagy ha ez utóbbi került előtérbe, akkor egészen másként értelmezték, mint korábban. Valóban a kiadástörténeti irányzat egyik kiemelkedő eredménye, hogy Lukácsra ma úgy tekinthetünk, mint az őskereszténység egyik nagyszabású teológusára. És ami még jelentősebb, kiderült, hogy Lukács maga is küzdött azokkal a nagy kérdésekkel, amelyek a mai teológiai kutatásnak is középpontjában állnak, és pedig a hit és történelem problémáival általában, főként pedig a történeti Jézus kérdésével.

JEGYZETEK

¹ Először német nyelven jelent meg: *The Background of the New Testament and its Eschatology*, Cambridge 1956, kötetben később angolra is lefordították. Egy teljesebb átdolgozott változata G. Bornkamm, G. Barth and H. Held: *Tradition and Interpretation in Matthew*, London and New York 1963.

² G. Bornkamm: *End expectation and Church in Matthew*, 15.

³ Uo. 17.

⁴ Uo. 18.

⁵ Uo. 20.

⁶ Uo. 23.

⁷ Uo. 31.

⁸ Uo. 35.

⁹ Uo. 49.

¹⁰ M. Dibelius: *Studies in the Acts of the Apostles*, London 1956. 138.

¹¹ H. Conzelmann: *Zur Lukasanalyse*, *Zeitschrift für Theologie und Kirche*. 49. 1952. 16—22. *Die Mitte der Zeit*. Tübingen 1954. Angol fordítása: *The Theology of St Luke*. London and New York 1960.

¹² H. Conzelmann: *The Theology of St Luke*, 9.

¹³ Uo. 19.

¹⁴ Uo. 16, 148, 170.

¹⁵ Uo. 17.

¹⁶ Uo. 59.

¹⁷ Uo. 65.

¹⁸ Uo. 70.

¹⁹ Plinius: A természet története, Kriterion Bukarest 1973. 151.

²⁰ H. Conzelmann: I.m. 72.

²¹ Uo. 74.

²² Uo. 76.

SEBESI PÁL

UNITÁRIUS ISKOLÁK SZÁSZ DIÁKJAI

A XVI. században kialakuló és izmosodó erdélyi unitarizmus előtt ismeretlen volt a nemzeti elszigetelődés. Dávid Ferenc tanait Kolozsváron először úgy a magyar, mint a szász polgárság elfogadta. János Zsigmond uralkodása alatt és még egypár évig halála után is, kolozsvári szász tanítók és lelkészek működtek Erdély egyes németek lakta városában és községében. Ugyanakkor a kolozsvári, mindinkább unitáriussá átalakuló eklézsiában és iskolában, besztercei, brassói, szebeni, újegyházi szász papok és tanítók szolgáltak.

János Zsigmond, az utolsó Zápolya halála után a helyzet kezdett megváltozni. Ezzel egyidőben az „arianus“-nak nevezett unitáriusok Brassóban, Besztercében és Szászrégen vidékén is tevékenykedtek. Az Erdély déli részéről való és besztercei szász ifjak a vallási tanok különbségének dacára is, tovább látogatták a kolozsvári kollégiumot. Georg Deidrich, a szebeni iskola neves rektora és humanista átszervezője 1593 után szülővárosa, Teke lelkésze lesz. Fiatalkorában mint a besztercei gimnázium tanulója, az unitárius Sombory László Sándor nevű fia társaságában felkeresi Strasbourg és több olasz város egyetemét.¹ Miután Deidrichet unitárius nézetei miatt 1598-ban Tekéről eltávolították², a kolozsvári szászok lelkésze lett.³ Lelkészkedése idején 1599-ben a kolozsvári iskola egyik lektora a Beszterce melletti Jád faluból származó Johann Brosserus (Broser János) volt.⁴ Ebben az időben Kolozsváron a helybeli szász diákok mellett (köztük Adamus Gitschner is, aki később református lett)⁵ több Beszterce vidéki (Martinus Dispensis, Matthaeus Dipsensis) és küllőmenti (Laurentius Szépmzezei azaz Schönauer) szász ifjú is tanult.

Mivel a neves tanárok által vezetett kolozsvári iskola nagy vonzást gyakorolt az erdélyi szász fiatalokra, a medgyesi evangélikus zsinat (1578. jún. 10.) a következő határozatot hozta:⁶

„Scholastici revocentur ex scholis Claudiopolitanis cum edicto publico et poenae constitutione quam decani promulgabunt. Nec contumaces in posterum erunt participes officiorum seu funcionum in scholis vel officiis(in) ecclesiis Saxonis.“

Úgy tűnik, hogy a szász diákok nem engedelmessé váltak a medgyesi zsinat határozatának, és tovább látogatták a kolozsvári kollégiumot. Mivel az unitárius vallás mindjobban terjedt szász körökben is, Báthori Zsigmond fejedelem 1582-ben megparancsolta Lukás Ungler evangélikus püspöknek, hogy ezt a folyamatot határozott intézkedésekkel gátolja meg.

A berethalmi szuperintendens erre szigorúan intette egyházközségeit, hogy senki gyermekét Kolozsvárra vagy más unitárius iskolába ne küldje, mivel az itt végzett tanulók sem papi, sem pedig tanítói tisztséget nem fognak kapni.⁷ A megindult folyamatot azonban ez az intézkedés sem állította meg. Az 1585. évi evangélikus zsinat nemcsak az unitárius és anabaptista, hanem ezúttal a jezsuita iskolákból is eltanácsolja a szász diákokat:

„De scolis tractatum est ac lege cautum, ne scholastici studiorum gratia peregrinantes scholas haereticorum frequentent, ut Arianorum, Jesuitarum, anabaptistarum, sub poena exclusionis. Pastori filium aut cognatum in scholas haereticorum transmittenti poena destinata est fl. 10.“⁸

Mivel ez a tilalom elsősorban az egyházi személyek családtagjaira vonatkozott, büntetést is csak papfiúknak helyeztek kilátásba, ezért a világi családok fiai bátran keresték fel Kolozsvárt, ahol a jezsuita⁹, valamint az unitárius iskola növendékei lettek.

Amint ismeretes, a kolozsvári kollégiumban a XVII. század végéig német „tagozat“ is működött. A vidéki unitárius iskolákat azonban a magyar nyelvet is elsajátítani akaró és főleg világi pályára készülő szász tanulók keresték fel, amint alább látni fogjuk, meglehetősen szép számmal.

1. A bölöni unitárius schola szász diákjai

Az erdővidéki Bölön és a Barcaság között már évszázadok óta szoros kapcsolat alakult ki.¹⁰ Az anyagi és szellemi javak kicserélése főleg Bölön és Szászmagyarós közt az Olt folyó két partját összekötő Hijorén (Hajórév) történt. A történelem zivatarában néha persze előfordult, hogy Bölön és Brassó az ellentétes tábor híve volt. A bölöniek a dombtetőre a templom körül egy védelmi várat építettek, ennek munkálatait 1617-ben fejezték be.¹¹ Az időnként előforduló politikai ellentétek és torzalkodások dacára, Brassó és Bölön között kialakult egy állandó jellegű gazdasági és szellemi kapcsolat. Így például 1563-ban a brassói Honterus gimnáziumban tanult Sikó György, Bölön első, 1569-ben említett unitárius lelkésze. Ugyancsak brassói diák volt 1603-ban a szomorú emlékű bölöni Sikó István, aki előbb sepsiszentgyörgyi unitárius pap volt, majd „orthodoxus senior“ lett. Az 1622-ben Háromszéken tartott egyházi vizitáció alkalmával tanúsított magatartásának eredménye volt, hogy 1693-ig az unitárius püspök nem látogathatta meg a háromszéki unitárius eklézsiákat.¹²

Bölönben tanuló szász diákokról csak a XVII. század végéről vannak adataink. Nincs kizárva, hogy azelőtt, kb. 1670-ben megszűnt hídvégi algimnáziumba jártak a magyarul tanulni kívánó brassói szász ifjak.

Michael Eckhard, a későbbi holtövényi és Brassó-szentmártonhegyi evangélikus lelkész talán 1695-ben Bölönben tanult.¹³ *Michael és Daniel Fronius*, a tudós Marcus Fronius fivérei, 1692—1693-ban összesen 32 hetet töltöttek Bölönben. *Michael Fronius* feljegyzései érdekes adatokkal gazdagítják a bölöni és általában az erdélyi unitárius egyház történetét. Mivel a keresztényfalvi Fronius testvérek nem tudtak magyarul, anyjuk és mostohaapjuk biztatására 1692. március 13-án Barcasághoz közel

eső Bölönbe mentek, hogy ott a magyar nyelvet elsajátítsák. Itt a református Rácz Ábrahámnál laktak, kinek felesége azonban unitárius volt. Magántanítójuk az unitárius Dombai Mihály; leírásuk szerint egy közepes tudású, de igen jószándékú és szorgalmas férfi volt. Azonban alig két hónap múlva a Fronius fivéreket hazahívták, és csak 1693 januárjában tértek vissza Bölönbe. Daniel május 27-ig, Michael Fronius pedig június 14-ig maradt itt, rövid itt-tartózkodásuk dacára mégis elég jól megtanultak magyarul.¹⁴

Testvére távozása után Michael Fronius bejárta Bölön környékét. Még május 23-án, Daniel testvére és Johann Plecker társaságában, felkeresi az udvarhelyi sokadalmat. 1693. május 30-án Dombai Mihály mestere kíséretében Michael Fronius is jelen van a vargyasi unitárius egyházi találkozón, ahol az összegyűlt lelkészek és iskolamesterek *Almásy Gergely Mihály* püspök részvételével megtárgyalták a vallási hittételeket. Tanítómestere meghívja Froniust június 2-án Nagyajtán tartott esküvőjére. A 32 heti bölöni tartózkodásuk tartamára szállásért és kosztért 30 forintot fizettek¹⁵ Rácz Ábrahámnak.

Daniel Fronius, Petrus Fronius keresztényfalvi (Cristian, Neustadt) lelkész harmadik fiának életrajza is megemlíti, hogy 1692—1693-ban magyar szóra Bölönben tartózkodott, de 1694 május havában már a wittenbergi egyetemen folytatja tanulmányait.¹⁶

Ugyancsak Bölönben tanult magyarul még *Georg Czultner*, Jakob Czultner vidombági pap fia, a későbbi krónikás. Ő Dónáth László bölöni lakosnál vett ki szobát és Köpeczi János, valamint Karátsonfalvi Pál mesterek keze alatt tanult. 1702. március 31-én Bölönbe megy, és a kuruc felkelés kitöréséig ott marad, majd a brassói gimnáziumban tanult tovább, de a háborús idők miatt Czultner csak 1711-ben mehetett ki a wittenbergi egyetemre.¹⁷ Georg Czultner azt is feljegyezte, hogy előtte kik laktak a bölöni Dónáth László portáján. Tőle tudjuk meg, hogy az ifjabb Petrus Boltosch, Martin Closius, Martin Süssmilch, Paulus Benckner, Georg Trausch, Johannes Abraham brassói szász fiatalok szintén Bölönben tanultak.¹⁸

A fent említettek közül a régi patrícius családból származó *Paul Benckner* (1653—1719) feltehetőleg 1666—1668-ban tartózkodott Bölönben. 1668-ban végezte el a Honterus gimnázium alsó tagozatát, 1670-ben „rex adolescentium“ (a tanulók királya), majd 1672-ben megkezdte külföldi peregrinációját.¹⁹ Azonban inkább valószínűnek látszik, hogy a Czultner által megnevezett Paulus Benckner nem az előbb említettel, hanem inkább az 1685-ben született Paul Bencknerrel volt azonos. *Petrus Boltosch* Ioseph Bolthosch brassói főbíró (1615—1661) unokája lehetett. *Martin Closius* (†1752) később különböző városi tisztségeket viselt.²⁰ *Martin Süssmilch* 1704—1707 között a brassói klastromban berendezett gabonaraktár gondnoka volt.

Simon Scheipner a Bethlen Miklós leveleiben gyakran megemlített brassói országgyűlési követ *Samuel* nevű fia, tanulóévei alatt naplót vezetett. Ebből megtudjuk, hogy az 1692-ben született *Samuel Scheipner* először Brassóban diákoskodott. Mesterei közül megnevezi Matthaides Mihály szlovákiai tanítót is, aki később brassói magyar lelkész lett. Scheipner a XVIII. század elején a magyar nyelv elsajátítása érdekében a bölöni iskolába ment, ahol Karátsonfalvi Pál irányítása alatt ta-

nult. Bölönben körülbelül egy évig tartózkodott, később a kuruc „revolució” után a nagyenyedi kollégiumban folytatta tanulmányait.²¹

A Bölönben tanuló brassói szász ifjak feljegyzéseinek és naplójának adataiból több érdekes tanulság vonható le. A brassói krónikákban említett bölöni unitárius iskolamesterek és perceptorok (Dombai Mihály, Köpeczi János és Karátsonfalvi Pál) az eddig ismert iskolamesterek névsorában nem fordulnak elő.²² A brassói diákok közül Michael Fronius érdekes adatokat szolgáltat az erdővidéki unitáriusok életéről, és tudósít az 1693. évi vargyasi zsinatról is. Samuel Scheipner emlékirataiból megtudjuk, hogy a brassói magyar evangélikus iskolamesterek tanítványaiknak ajánlották a bölöni iskolát.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a Brassó és Bölön között létrejött szellemi érintkezés nemcsak a bölöni iskola hírnevét igazolja, hanem egyben bizonyítéka az evangélikus és az unitárius egyházak között fennálló jó kapcsolatnak is.

2. A küküllőmenti unitárius iskolák szász diákjai

Ismeretes, hogy a XVII—XVIII. században Kissáron és Dicsőszentmártonban neves unitárius iskolák működtek. A medgyesi és általában a Küküllők menti magyarul is tanulni vágyó szász ifjak — a zsinati tilalom ellenére is — szép számmal látogatták az említett iskolákat.

Daniel Nekesch-Schuller brassói krónikás 1606-ban született a Kis-Küküllő menti Szépmezőn. Nekesch sokáig és sok helyen diákoskodott. Először a bolkácsi, majd a medgyesi lutheránus iskolákat látogatta. Rokona és barátja, Martin Nekesch 1623-ban a dicsőszentmártoni magyar iskolába adta és az ottani Miklós nevű lelkész gondjára bízta. Nekesch elismerően ír unitárius tanítójáról, aki a magyar nyelv ismeretébe is bevezette. 1624 tavaszán azonban már a kisselyki szász iskola tanulója lett.²³

A medgyesi *Mathias Miles* (1639—1686), az egyik legismertebb szász történész, a „Siebenbürgischer Würgengel” (Szeben, 1670) szerzője a kissárosi unitárius iskolában tanult meg magyarul. Életrajzírója, Ioseph Trausch megjegyzi, hogy Miles 1652-ben Kissáron, a neves *Kökösi Mihály* keze alatt nevelkedett. 1654-ben Medgyesén tanult, de a következő évben már a brassói lutheránus gimnázium diákja volt.²⁴

Kökösi Japsi vagy Gödri Mihály 1635-ben iskolamester volt Kolozsváron, a következő évben már a Kolozsvár-szentpéteri unitárius iskola rektora lett. Uzoni Fosztó szerint innen 1644-ben Sárosra ment mesternek, ahonnan 1661-ben mint tapasztalt tanítót Tordára helyezték. Petrichevich Horváth Kozma írja naplójában, hogy ő 1645—1648-ban kissárosi mester Kökösi Gödri Mihály alatt tanult, aki igen „kemény fenyítékben, gyakori ostorozásban” nevelte. Kökösi 1661—1671 között tordai rektor volt.²⁵

Az 1658-ban született *M. Pildner*, a későbbi kőhalmi szász királybíró 1678—1679-ben Kissáron tanult. Életrajzában (curriculum vitae) leírja, hogy sokat szenvedett és éhezett ebben az iskolában, és többnyire zabkenyéren élt. Végül is Andreas Scharsius és Johannes Czekelius ta-

nulótársai tanácsára 1680-ban átment a gyulafehérvári, ekkor már nagyenyedi kálvinista kollégiumba, és ott Pósa-házi és Bozinkai alatt folytatta tanulmányait.²⁶

Ha *Andreas Scharsius* († 1710)²⁷ valóban Kissáronon tanulótársa volt Pildernek, akkor ez azt jelenti, hogy a későbbi megyesi iskolaigazgató, majd *evangélikus püspök* szintén ebben a vidéki unitárius iskolában is diákoskodott.²⁸

Michael Conrad von Heydendorff (1730—1821) megyesi polgármester az erdélyi felvilágosodás egyik igen művelt és érdekes alakja volt. Gazdag irodalmi munkássága, Halmágyi Istvánhoz és Aranka Györgyhöz fűződő barátsága jellemző epizódja az erdélyi népek közt fennálló évszázados kapcsolatnak.²⁹ Az azonban kevésbé ismeretes, hogy úgy Michael, valamint Carl nevű testvére, Kissáronon kezdték, már igen fiatal korukban, a magyar nyelv elsajátítását. Amint édesapjuk kiadási jegyzékéből kitűnik, Michael 1742—1744-ben *Kadátsi Mihály* unitárius lelkész-nél lakott, és *Kádár István* mester keze alatt tanult. 1745-ben mindkét testvér a marosvásárhelyi református kollégiumban folytatta tanulmányait.³⁰

3. A kolozsvári unitárius kollégium evangélikus szász diákjai

Közismert, hogy Erdélyben a XVII. században már csak Kolozsváron éltek unitárius vallású szászok. Ezért mikor a kolozsvári unitárius kollégium szász tanulóiról beszélünk, akkor kizárólag az evangélikus vallású vidéki és nem a kolozsvári szászokat értjük. Az unitárius kollégium feljegyzései is tanúsítják, hogy Kolozsváron egyaránt tanultak úgy unitárius, mint lutheránus vallású szászok.³¹

A kolozsvári unitárius kollégium diákja volt a szászrégeni születésű *Valentin Frank* (1590—1648) szebeni iskolaigazgató, majd szász ispán.³² *Fia Valentin Frank von Frankenstein* szász gróf (1643—1697), akit a XVII. század neves erdélyi költői közt tartunk számon.

Érdekesen írja le kolozsvári diákéveit *Johann Lutsch* (1607—1661)³³ szebeni királybíró és szász comes, aki a konstantinápolyi Héttoronyban fejezte be életét. Feljegyzései azt is bizonyítják, hogy a szász világi értelmiségiek, a lutheránus klerus tiltakozása ellenére is, látogatták az unitárius főiskolát.

A szebeni gimnázium anyakönyve több szász diákról jegyezte fel, hogy Kolozsvárra távozott. Mivel nincs feltüntetve, hogy melyik kollégiumban folytatták tanulmányaikat, ezek az adatok, különösen a XVII. század második felében, természetesen az ottani református iskolára is vonatkozhatnak. De lássunk csak néhány ilyen bejegyzést:

- „Martinus Reiner Schenckensis 18 Februar anno 1649. Claudiopolim discessit.“
- „Daniel Klein Cibini abiiit Claudiopolim anno [16]53 mense M.“
- „Petrus Henning Cib[iniensis] discessit Claudiopolum (1654/58).“
- „Johannes Ehrmannus Holtzmeng discessit Claudiopolim (1654/58).“
- „Christianus Crispinus Claudiopoli ingressus anno [16]54.“
- „Georgius Schalner Apposdorffensi Die 10 Maji Claudiopoli re-diit (1680).“

— „Christoph Lesch Szentagothensis Claudiopolim hungaricae lingue causa profectus (1681/87).“³⁴

A szebeni *Iosef Bedeus von Scharberg* (1728—1858) szülővárosa gimnáziumának látogatása (1793—95) után a kolozsvári unitárius kollégiumban folytatja tanulmányait. Ezalatt *Andreas Thorwächter* kolozsvári evangélikus lelkész magánoktatásban is részesíti. Jogi tanulmányait 1800—1802-ben a kolozsvári katolikus gimnáziumban végezte el. 1842-ben ő lett az erdélyi szász honismertető társaság, a *Verein für Siebenbürgische Landeskunde* első elnöke.³⁵ Bizonyára unitárius kapcsolataival magyarázható, hogy *Bedeus József* az Erdélyország Történelmi Tára munkatársa lett.

A kolozsvári unitárius kollégium egyik legnevezetesebb szász diákja *Georg Paul Binder* (1784—1867), a későbbi erdélyi ágostai evangélikus superintendens volt.³⁶ *Binder* Segesváron született, ahol atyja, *Martin Binder* mint gimnáziumi lektor működött. Mivel a segesvári iskolába új rektort és új tanárokat neveztek ki, a fiatal *Binder* 1802-ben kilépett a segesvári gimnázium kötelékéből, és tanulmányait Kolozsváron folytatta. 1804-ben megkezdte németországi peregrinációját. Hazajövele után segesvári tanár (1808—1830), majd segesdi (1831—1840), szász-kézdi (1840—1845) pap, végül pedig 1845 óta superintendens volt.

Binder 1849-ben irt önéletírásának Kolozsvárra vonatkozó fejezete unitárius szempontból igen érdekes, ezért emlékiratának ezt a részét német eredetiben és magyar fordításban is szó szerint közöljük:

„So mit beiden alten classyschen Sprachen ziemlich bekannt... verliess ich, wie es damals gewöhnlich war, bei einem neuen Rektorats und Lehrerwechsel im Mai 1802 das Schässburger Gymnasium, um mit dem angehenden Schuljahre meine Studien in Klausenburg fortzusetzen und zugleich ein wenig ungrisch zu lernen...“

Nach Klausenburg wurde ich demnach anfangs September 1802 von meinem redlichen Vater selbst hinübergeführt und dem braven Rector an dem unitarischen Collegium, dem nachmaligen würdigen Superintendenten, *Körmötzi János*³⁷, in den Unterrichts gegeben und empfohlen. Da besuchte ich zwei Vorlesungen: die Mathematik nach Metzburg und die Physik nach *Pankl*, wiewohl diese beiden Wissenschaften zwei verschiedenen Classen zugewiesen waren. Zu diesen nahm ich anfangs November auf dem k(öniglichen) Lyceum noch als dritte, wöchentlich jedoch nur zweimal zwei Stunden, die Vorlesung über Chemie bei dem geschickten Prof. *Moger*. In den ersten Wochen meines Klausenburger Aufenthaltes füllten jene zwei Vorlesungen in dem unitarischen Collegium alle meine, gewissenhaft daran gewandte Zeit so vollkommen aus, dass ich beinahe verzweifelte, ob es mir gelingen werde den Ansprüchen der Lehranstalt vornehmlich aber meinem eigenen stillen Gelübde Genüge zu leisten; denn nicht nur, dass der übrigens auch nur mechanische, jedoch sehr fleissige Lehrer täglich grosse Stücke der vor uns liegenden Lehrbücher durchflog, so musste das Vorgetragene dann Tag für Tag in lateinischer Sprache nachgelernt und sowohl bei den, nach jedem Abschnitte angestellten Wiederholungen, als auch bei beiden öffentlichen Halbjahr-Schulprüfungen im Zusammenhange aufgesagt werden. Aber meinem angestregten und ungetheilten Fleisse und meiner festen Gesundheit gelang es die anfänglichen Schwierigkeiten der Sprache und des doch nicht notwendig wörtlichen Memorirens bald zu überwinden und

nicht nur den Beifall meiner Lehrer und die beste Classification zu erwerben, sondern auch noch viele Zeit zur Fortsetzung meines angefangenen griechischen Sprachstudiums zu erübrigen, wozu mir die Bekanntschaft mit den Bibliothekaren des unitarischen und des reformirten Collegiums, besonders auch mit dem Erzieher der jungen Grafen Teleki befand... förderlich war, so dass Klausenburg für mich auch in diesem Stücke nicht unerhebliche Früchte trug. Vielen Vortheil und Genuss anderer Art gewährte mir in dieser Zeit der Umgang mit jungen Ungarn aller Glaubensbekenntnisse. Ich hatte mir es nämlich sogleich anfangs vorgenommen mich nicht nur, wie gewöhnlich, an sächsische, sondern vornehmlich an ungarische Jünglinge anzuschliessen und meine Wahl fiel, wie die Folgezeit bewies, auf die würdigsten derselben, auf die Unitarier: Kis Mihály, welcher als Landpfarrer gestorben ist, und Mezei Janos, welcher noch gegenwärtig als berühmter Advocat lebt, auf den Reformirten Beretzky N., welcher als Professor an dem Collegium in Klausenburg und auf den Katholiken Baczy Emil, welcher al Astronom Karlsburg gestorben ist. Unter den daselbst mit mir studierenden Sachsen zeichnete ich den geschickten und geistreichen Juristen Sam(uel) Graeser von Mediasch und den alten Schässburger Schulfreund Mart(in) Czekeli von Johannisdorf, welcher einige Jahre später noch in Klausenburg starb, vorzüglich aus.

Der grösste und für mein nachheriges Wirken massgebendste Vortheil meiner kurzen Klausenburger Studienzeit war jedoch die Erfahrung, dass dort die Schulwissenschaften nach den vorgeschriebenen Lehrbüchern in Einem Jahre vollständig vorgetragen wurden, und dass der fleissige Schüler wenn auch nicht eine tief ins Einzelne gehende und einen weiten Umfang umfassende, doch eine übersichtliche Kenntniss des Faches erhielt. So erwachte schon damals in mir der Entschluss das hier bemerkte Gute vielleicht künftig, nur wenn möglich, mit mehr Geist und Angemessenheit auch auf das verwahrlosete vaterstädtliche Gymnasium überzutragen, wo zu der Zeit jeder neu angehende oder neu Eintretende Lehrer sein Fach immer von vorne anfang, und auch ein fünfjähriger Gymnasiast, wie ich es gewesen, immer nur die Anfänge der ihm zugewiesenen Fach- und Classenstudien zu hören Gelegenheit hatte.

Entzückt von dem lebendig gewordenen Gefühle meines erweiterten geistigen Gesichtskreises, wiewohl in höherer geselliger Ausbildung und Gewandheit fast bis zur Blödigkeit zurückgeblieben und vernachlässigt, kehrte ich zu Ende Juni 1803 von Klausenburg zurück und entschied mich jetzt erst zum Studium der Theologie besonders deswegen, weil dieses allein mir das heiss ersehnte Ausland und seine reichen Wissenquellen öffnete, dann auch zum baldigen Aufbruche dahin, weil, wie mein Vater meinte, der Aufenthalt daselbst nicht viel mehr kosten dürfte als in Klausenburg un weil er nicht wüsste, wie lange er noch leben werde...³⁸

„Ilyenformán mindkét ó-klasszikus nyelvet meglehetősen ismer-tem... amint az ebben az időben, egy új rektor beiktatása és tanár-cserék alkalmával szokásos volt, 1802 május havában kiváltam a seges-vári gimnázium kötelékéből azzal az elhatározással, hogy a kezdődő is-

kolai évben Kolozsváron folytatom tanulmányaimat, és hogy egyúttal egy keveset magyarul is megtanuljak.

Igy hát 1802. szeptember hónap elején tisztelt apámuram személyesen vitt el Kolozsvárra, beajánlott és oktatásra átadott az Unitárius Kollégium derék rektorának, a későbbi tiszteletreméltó superintendensnek, Körmöczy Jánosnak.³⁷ Itt két tantárgyat (előadást) látogattam: Metz-burg matematikáját és Pankl fizikáját, jöllehet ez a két tantárgy két különböző osztály számára volt előírva. Ezeken kívül november elején, a Királyi Liceumban még egy harmadik tantárgyra is jelentkeztem, az ügyeskező Moger tanár vegytan-előadásaira, ide ugyan hetenként csak kétszer két óra. Kolozsvári tartózkodásom első két hetében, az Unitárius Kollégiumban látogatott előbb említett két tantárgy annyira lefoglalta minden lelkiismeretesen arra szánt időmet, hogy én emiatt majdnem kétségbeestem, vajon sikerülni fog-e a tanintézet kívánalmainak, de elsősorban a magamban tett csendes fogadalmamnak megfelelni; ugyanis a különben csak gépiesen előadó, azonban igen szorgalmas tanárok az előttünk fellapozott tankönyvek anyagából mindennap hosszú fejezeteket futottak át, majd ezután az előadott anyagot nap-nap után latin nyelven meg kellett tanulni, és úgy a minden fejezet után tartott ismétlések alkalmával, valamint a mindkét félévi nyilvános iskolai vizsgákon ezeket összefüggően fel kellett mondani. Azonban hála a megfeszített és állandó szorgalmamnak és jó egészségemnek a kezdeti nyelvi, valamint a szükségtelen szó szerinti könyv nélküli betanulás okozta nehézségeket sikerült hamarosan leküzdeni, így nem csak tanárain megelégedését és a legjobb osztályzatot nyertem el, hanem még a megkezdett görög nyelvtanulmányom folytatásához szükséges sok idővel is rendelkezni tudtam. Ebben igen nagy segítségemre volt az Unitárius és Református Kollégiumok könyvtárnokaival és különösen a fiatal Teleki grófok nevelőjével kötött ismeretségem, úgyhogy Kolozsvár számomra ebből a szempontból is jelentősen gyümölcsöző volt. Ebben az időben sok más természetű hasznom és örömöm származott abból, hogy minden vallásfelekezethez tartozó fiatal magyarokkal kapcsolatot tartottam fenn. Ugyanis még a kezdetben elhatároztam, hogy nem úgy, mint eddig, rendesen a szász, hanem elsősorban a magyar ifjak barátságát fogom keresni, és amint azt a jövő is bebizonyította, választásom ezek közül a legméltóbbakra esett, és pedig az unitárius Kiss Mihályra, aki mint falusi lelkész hunyt el, és Mezei Jánosra, aki jelenleg is mint híres ügyvéd él, a református Beretzky N.-re, aki a kolozsvári kollégium tanára, végül a katolikus Baczy Emilre, aki csillagvizsgáló (asztronómus) volt, és Gyulafehérváron halt meg. A Kolozsváron velem együtt diákoskodó szászok közül különösképpen kiemelem az ügyes és szellemes medgyesi jogászt, Samuel Graesert és régi segesvári iskolatársamat, a szász-szentiváni Martin Czekelit, aki egypár évvel később még Kolozsváron elhalálozott.

Kolozsvári diákoskodásom legnagyobb haszna és későbbi működésem számára legdöntőbb nyereség azonban az a tapasztalat volt, hogy ott a tantárgyakat az előírt tankönyv alapján egy év leforgása alatt teljes egészükben előadják, és ezáltal a szorgalmas tanuló, ha nem is szerez egy mélyreható, részletes és sokoldalú tudást, de az illető szaktudománynak mégiscsak egy átfogó ismeretére tesz szert. Így már akkor az az elhatározás érlelődött meg bennem, hogy az itt tapasztalt jó és alkal-

mas dolgokat, ha talán csak a jövőben is, azonban okosabban és az ottani viszonyokkal összeegyeztetve, szülővárosom legelhanyagoltabb gimnáziumába is bevezetem, ahol mostanság valamennyi kezdő vagy újonnan jött tanár tananyagát mindig előlről kezdi, úgyhogy egy ötödik osztályos gimnazista, mint amilyen jómagam is voltam, az illető tanár szak- és osztálytantárgyának csupán csak az első részét volt alkalmam hallani.

A bennem életre kelt érzelem által fellelkesedve látván kibővült szellemi ismeretkörömet, 1803. június végén hazatértem Kolozsvárról, jóllehet a magasabb társadalmi műveltség és jártasság tekintetében majdnem az ostobaságig elmaradt és elhanyagolt voltam. Csak ekkor határoztam el magam arra, hogy teológiai tanulmányokat kezdjek, különösen azért, mert egyedül ez nyitná meg számomra a kaput a hön óhajtott külföld és az ottani tudományok gazdag forrása felé. Egyben úgy döntöttem, hogy mielőbb útra kelek, mert — amint apám is gondolta — az ottani tartózkodás nem kerülne sokkal többbe, mint a kolozsvári, továbbá nem tudhatja, édesapám, hogy még meddig fog élni...³⁸

A Georg Paul Binder által említett *Kiss Mihály* (1781—1837) életrajzi jegyzeteiben meleg hangon emlékszik meg szász barátjáról. Érezvén a nyelvismeret hiányát, kérte apját, hogy a német nyelv tanulása érdekében a nyári szünetekben engedje Segesvárra, azonban apja világtalan lévén, fiát a nyári munkák alatt otthon tartotta. 1801-ben, harmadmagával egy német fiút kért meg nyelvtanárnak, kitől öt hónap alatt már annyit tanult, hogy ezután egyedül, csupán önerejére támaszkodva képezte magát tovább a német nyelv ismeretében. „Francziául is — írja — kívántam tanulni. Egy semmi embert megfogadván, rosszul kezdett és elijesztett. De 1803-ban egy *Binder György* nevű száz ifjú, kivel a physicat hallgattam, megtanított franciául és én őt magyarul.”⁶⁹ Ezek szerint *Kiss Mihály* a Bindertől kapott francia nyelvtudásával fordította magyarra Helvetius *Systhème de la Nature*-jét⁴⁰. Binder viszont 1816-ban, segesvári tanár korában, a kolozsvári unitárius kollégiumban és a *Kiss Mihály* segítségével tanult magyar nyelven kalauzolja szülővárosát meglátogató *Kazinczy Ferencet*.

*

Az erdélyi unitárius iskolákat, amint láttuk, a XVI—XIX. században számos erdélyi szász diák is látogatta. E diákok elsősorban a magyar nyelv elsajátítása érdekében tanultak itt, azonban fontos szerepet játszott az unitárius iskolák közismerten jó hírneve is. Az evangélikus diákoknak, különösen a XVI—XVII. században, számos előítéletet és egyházi vezetők ellenzését kellett leküzdeniök, hogy az eretnekeknek tekintett és üldözött „ariánus“-ok iskoláiban beiratkozhasanak. A későbbi évtizedekben és századokban a két egyház közt addig fennálló ellentét lassan megszűnt, az unitárius iskoláknak sok igen kiváló szász tanulója volt, közülük nem egy később evangélikus püspök lett. A XVI. és XVII. században még olyan eset is előfordult, hogy evangélikus szász diákok unitárius hitre tértek át. Ez történt *Jövedécsi Andrással* († 1710), aki mint szegénysorsú szász fiú a magyar nyelv elsajátítása érdekében jött Kolozsvárra, és itt egy unitárius vallású szász tanuló segítségével került be a kollégiumba, ahol rövid idő alatt annyira kitűnt, hogy iskolatársait messze felülmúlta. Ez a lutheránus lakosú *Jövedics Küküllővidéki faluból* származó szász ifjú később kolozsvári unitárius rektor

(1680—1690) és plébános lett, sőt egy ideig püspöki teendőket is végzett.⁴¹

A kolozsvári kollégiumban tanuló különböző nemzetiségű és vallású diákok egymást jobban megismerték és megbecsülték, így talán ennek is köszönhető, hogy a lutheránus és unitárius vallás között helyreállott a teljes felekezeti megértés és béke.

JEGYZETEK

¹ 1587. március 29-én Albert Huet szebeni polgármester, Kovacsóczi kancellárra hivatkozva, kéri a beszteicei tanácsot, hogy az ottani iskolában tanuló tekei Georg Deidrichet engedjék Sombory László tanítójának. 1587-ben Deidrich valóban megkezdte külföldi peregrinációját nemesi pártfogója társaságában. Unitárius barátja később is befolyásolhatta Deidrich egyházi nézeteit. Vö. Georg Fischer, *Geschichte des Bistritzer ev. Gymnasiums A. B. bis zum Jahre 1762. Programm des ev. Obergymnasiums zu Bistritz 1895/96, 22.*

² Trausch Joseph: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen I. Kronstadt, 1868. 252—253.*

³ Régi magyarországi nyomtatványok. 1473—1600. Bp., 1971. sz. 859.

⁴ Broser János (†1622) szász prédikátorról lásd Jakab Elek: *Broser Péter élete és krónikája. Keresztény Magvető 30. évf. (1895), 96—98.*

⁵ Segesvári Bálint így ír Gitschnerről: „...1628. dec. 3-án prédikált először az Apellatiumban a szászoknak a hittagadó Gitschner Ádám (a kollégium lektora volt) hidelvi fiú, aki igaz hitét megtagadván, kálvinistává lön, mindenkinek csúfjává tevé magát érette.“ Dr. Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története I. Kolozsvár, 1935. 25.*

⁶ „Articuli quidam ad disciplinam ecclesiasticam pertinentes sanciti in Mediensí synodo habita 10 Iunii anno 1578“. Vö. Dr. Friedrich Teutsch: *Die Siebenbürgisch-sächsische Schulordnungen I. (1543—1778). Monumenta Germaniae Pedagogica VI. Berlin, 1888. 26.*

⁷ Trausch Joseph: *I.m., III. 448—449.*

⁸ Teutsch Georg Daniel: *Urkundebuch der evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen II. Hermannstadt, 1883, 254.*

⁹ A medgyesi polgármester fia, Michael Weiss (1569—1612), a későbbi nevezetes brassói főbíró, 1583—1585-ben a kolozsvári jezsuita kollégium diákja volt. A fiatal Weiss egy latin nyelvű köszöntő versében dicséri tanítómesterét, Johann Leschkirchert, aki őt a poézis tudományába bevezette. Ez azt bizonyítja, hogy a jezsuita kollégiumnak erdélyi szász tanárai és tanulói is voltak. Vö. *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Brassó, 1909. XXXIII.*

¹⁰ Mikó Imre is utal erre egyik újabb könyvében (*A bércre esett fa. Bukarest, 1969. 15.*)

¹¹ Lőfi Ödön: *Adatok a bölöni unitárius egyházközösség történetéhez. KerMagv 62. évf. (1930). 107.*

¹² Lőfi Ödön, *I.m., 103—104. 110.*

¹³ „...seines Helsdörfer Aufenthaltes von 1696—1698. Vorher hatte er, wie er uns berichtet, auch in Bölön studiert, nachdem ihn seine Eltern schon im Jahre 1686 gestorben waren.“ Vö. Gross Julius Michael Eckhard: *Quellen VII., CXLVII.*

¹⁴ „Nachdem also unser Michael unter treuer Sorge seines H. Stiefvaters und Frau Mutter etliche Jahre zu Hause und in hiesigen Schulen (auf die Präceptores besinnet man sich nicht mehr) absonderlich unter privater Information seines H. Bruders zugebracht, wurde er mit seinem Bruder Daniel A(nno) 1692 den 13 März auf das nahe an Burzenland liegende Bölön oder Blumendorf verschicket, meistens wegen der ungrischen Sprache, deren sie fast kein Wort nicht verstanden, bekamen einen guten Wirten an dem H. Rác Abraham, so calvinisch und sein Weib arianisch war, und zu Präceptoren den Arianer Dombay Mihály von nicht grosser Erudition, hiegegen guten Gemüt und Fleiss. Und obwohl kaum 2 Monat verflossen, als diese zwei Brüder nach Hause gerufen worden, auch nachdem sie folgenden Januar sich wieder dahin begeben, Daniel den 27 Mai und Michael den 14 Junii Bölön verliessen und nach Hause kamen, so hatten

sie doch in solcher kurzen Zeit so viel begriffen, dass sie nicht fürchten durften auf ungarisch verraten zu werden.“ Quellen VII., CXIV—V.

¹⁵ Fronius, Michael, (Trausch 4° 58 II 44.): „Anno 1693. D. 30 Jan begeben uns abermal nach Bölön, die interumpierte Studia Linguae Ungaricae zu continuiren. D. 23 Maii kommet H. Johann Plecker zu uns und nimmt uns mit auf den Udvarhelyer Jahrmarkt da wir dann durch den Vargyas auf Udvarhely zu reisen, und von dar D. 26 Maii auf Bölön zurückkommen. D. 27 Maii wird mein Bruder Daniel nach Hause berufen und lässt mich also alleine. D. 30 Maii reise mit meinem Mester auf Vargyas, allwo der Unitarier-Bischof sampt seinen Kirch und Schul-Verwaltern, Pastoribus et Rectoribus von den Glaubens-Articulis disputierten und concilium hielten. Die 2 Junii. Reise mit meinem Mester auf seine ungarische Hochzeit auf N. Ayta. Die 14 Junii. Werde ich nach Hause gerufen verlasse also Bölön. N. B. Vor 32 Wochen, welche wir in das Racz Ábrahám Hause zugebracht und an seinem Tische gespeiset haben, zahlen fl. 30.“ Vö. Quellen VII., CXV.

¹⁶ Quellen VII., LXIX.

¹⁷ Gross Julius, Czultner Georg: Quellen VI., XXXII.

¹⁸ „1700. 30. Augusti a reverendo domino parente in Siculiam Bölöninum delatus sum, ubi hospitium apud generosum dominum Ladislaum Donath obtinui, mecum insuper adductu Rosina Albrichia, quae eodem hospitio aliquandiu fuit, quam mox in hospitio secutus Petrus Boltosch junior, Comilitiones Coronenses posthac fuere Martinus Closius, Martinus Süssmilch, Paulus Benkner, Georgius Trausch, Iohannes Abraham etc. Praeceptores mei successive illic fuere: Humanissimus dominus Ioannes Köpeczi et Paulus Karátsonfalvi“. Quellen VI. 370.

¹⁹ Quellen IV, LXVI, 186. és Trausch Joseph: I.m. 107.

²⁰ Stenner Friedrich: Die Beamten der Stadt Brassó, 1916, 23.

²¹ „Michael Matthaeides... wurde das folgende Jahr zum Rectore scholae Hungaricae allhier berufen, und ich continuirte mit gutem Progress seine Information, bis er endlich mir selber geraten, um bessere Erlernung der ungrischen Sprach in die Bölöner Schull bei den Karácsonfalvi Pál zu gehen, so auch geschehen; circiter ein Jahr oder etwas weniger möchte ich allhier zugebracht haben, des Nutzen, den ich allhier gespüret, will nichts gedenken, weil er nicht sonderlich gewesen“. Vö. Quellen VII., CXLIII.

²² Lőfi Ödön ebből az időből Homoródszentpáli Veress Pál és Solymosi Pál bölöni iskolamestereket említi. Vö. Lőfi Ö., I.m. 110.

²³ „... bin ich dieses Jahrs (1623) von meinem Freund Martino Nekesch (welchem sei Dank davor) zum ersten der ungrischen Schulen übergeben gegen Sz. Marton bei einen frommen Mann, Nicolaum N., eben alda pastore und diacono des Orts, welcher mich eben als ein Kind in aller Gottseligkeit unterwies, der ungrischer Sprach kundig ziemlichermassen gemacht. Anno 1624 den 14 Martii ist mein Vitricus Herr Georgius nach Fey(gen)dorf zum Pfarrherrn promoviret. In diesem Jahr kommen ich heim von Sz. Márton, aber alsobald zu Ostern gegen Klein-Schelken in die Schulen geschicket...“ Vö. Quellen IV. 224.

²⁴ Trausch Joseph: I. m. II. 427.

²⁵ Benczédi Gergely: A tordai unitárius algymnasium igazgatói 1576—1888. Vö. KerMagv 24. évf. (1889), 17—18.

²⁶ „Plenus venter non studet libenter, denn Er vielmahl hungrig hat müssen schlafen gehn oder aber mit ein wenig Haaberbrod den Hunger stillen, den übrigen Kummer so er auf Trivial Schulen, als Anno 1679 zu Kis-Száros bei den Ungarn hat müssen erdulden zugeschweigen, bis er endlich auf Anraten seiner Condiscipulorum Andreae Schar ii und Johannis Czekelii Anno 1680 des Weissenburger Calvinistische Collegium besucht und unter der Posaházi und Bozinkai Professorum Unterweisung seine Studia fortgesetzt...“ Vö. Franz Pildner, Lebenslauf des Repser Königschlichter M. Pildner, Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 28, 1905, 154.

²⁷ Trausch J.: I.m. III. 160—161.

²⁸ A wittenbergi egyetemen Scharsius 1683-ban egy, a szentháromság misztériumát tárgyaló disszertációt véd meg: „Mysterium S. S. Trinitatis a primis N. Test. Fidelibus, ante Christi praeconium, cognitum et creditum ex Cantici Mariae consideratione, Lucae Cap. I.“

²⁹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái II. Bp, 1893, 107—109. Heydendorff magyar kapcsolatairól lásd: Binder Pál: Aranka György levele Michael Heydendorffhoz. Vö. Korunk, 30. évf. (1971), 10. sz. 1576—1579.

³⁰ „Anno 1742 d 26 Novembr da mein Sohn Michael just das 12. Jahr seines Alters ausgetreten, führe denselben nacher Kis-Sáros in die ungrische Schule und zahle seinem Wirten Kadátsi Mihály arrianischem Pfarrer aufs Jahre fl. 10, dem Mester Kádár István vor die Information fl. 3. Anno 1744. d. 10 Januar führe auch meinen andern Sohn Carolum samt dem Michael also nunmehr beide zusammen, nacher Kis-Sáros und zahle aufs Jahre vor beide dem Pfarrer bar vor die Wirtschaft fl. 20. dem Mester vor die Information fl. 5. Auch gebe denen Kindern zum täglichen Brauch fl. 3. Anno 1745 d. 11 Febr nachdeme Michael und Carl meine beide Söhne, ersterer nämlich 2 Jahre, anderter aber 1 Jahre in Kis-Sáros zugebracht, so führe selbige zusammen ins M. Vásárhelyer Collegium...“ Vö. Julius Gross, Zur Geschichte der Heydendorff'schen Familie. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde 24, 1892, 329—330.

³¹ Gál Kelemen: I.m. I. 28.

³² Trausch J.: I.m. I. 338 és Szinnyi J.: I.m. III. 719—720.

³³ „Anno 1619. Bin ich von dannen nach Hause kommen (Collegium Jesuiticum in Weissenburg) und zu Haus blieben bis ins 1620 Jahr mense Decembri bin ich von meinen H. parentibus auff Klausenburg weger der ungrischen Sprach geschickt worden, hab auch das Collegium Unitariorum freunquentiret biss in die zwey Jahr und war mir damals adjungirt pro Inspectore Petrus Rihelius Insulanus. Inde egressus habe zu Haus die lectiones frequentirt. biss Anno 1625 mense Decembri habe auss Verwilligung meiner H. parentum die Peregrination in Teutschland angefangen...“ Vö. Diarium (der) Herrn Johannes Lutsch, Joseph Kemény, Deutsche Fundguben der Geschichte Siebenbürgens. Klausenburg, 1839, 281—282.

³⁴ Rudolf Briebrecher: Mitteilungen aus d. Hermannstädter Gymnasialmatrikel. Programm des ev. Gymnasiums zu Hermannstadt, 1909—1910; 1010—1911, 20—62; 20—48.

³⁵ Trausch J.: I.m. I. és Szinnyi J.: I.m. I. 743—744.

³⁶ Trausch J.: I.m. I. 136—137. és Szinnyi J.: I.m. I. 1070—1071.

³⁷ A ravai zsinat 1812. július 7-én választotta Körmöczi János (1762—1836) rektort unitárius püspököknek.

³⁸ Aus dem Leben Georg Paul Binder's. Von ihm selbst (1849) geschrieben. Archiv des Vereins XV. 1879. 9—11.

³⁹ Sándor János: Kiss Mihály egyházi író és két hasonnevű előde. Vö. KerMagy 26. évf. (1891), 85.

⁴⁰ Körmöczi János püspököt később azzal vádolják, hogy a *Systeme de la Nature* egy lefordított példányát a diákok kezeibe adta, akik közül egyik confusioba jött. Ez bizonyára Kiss Mihály volt. Vö. Dr. Gál Kelemen: Körmöczi János püspök a vallástalanság vádjá alatt. KerMagy 63. évf. (1931), 206.

⁴¹ Gál Kelemen: I.m. II. 403—405.

HERMÁN M. JÁNOS

A HAZAI ÉS LENGYEL REFORMÁCIÓ

XVI. SZÁZADI KAPCSOLATAINAK ÚJABB KUTATÁSA

Általános jellegű az a vélemény, hogy ilyenyszerű kapcsolatok „szinte kizárólag csak az unitáriusokat illetőleg voltak“¹. Valóban, a XVI—XVII. század folyamán az erdélyi és a lengyelországi unitáriánizmus szoros összeköttetésben állott. A következőkben ezt a megállapítást szándékszunk kiegészíteni: ugyanis a lutheri, illetve a helvét irány egyházai között is létezett néhány ilyen figyelemreméltó kapcsolat. Jakab Elek úttörő jellegű tanulmányainak² megjelenése óta is foglalkoztak az erdélyi

lyi és a lengyelországi unitárius egyház sorsközösséget vállaló és hitbéli fejlődését tükröző történelmi útjával.³ Tudunk idetartozó és még fel dolgozásra váró levéltári anyagról is, de az eddig feltárt adatok használhatósága érdekében előbb tájékoztató összefoglalás megírása szükséges.

Kétségtelen, hogy a hazai és a lengyel reformáció érintkezése nem korlátozódott csupán Erdélyre, hanem különösen a moldvai vásárvárosokban lakó római katolikus telepések egyházának átalakulásában lelhetünk eddig kevésbé ismert vonatkozásokra.⁴ Közülük a magyarok Baia (Moldvabánya), Hirlău, Iași (Jászvásár), Suceava (Szőcsvár), Tecuci és Trotuși (Tatros) környékén, a németek, ill. szászok: Baia, Neamți (Németváros) és Suceava városokban s a hozzájuk tartozó falvakban laktak.⁵ A XV. században a huszita menekültek befogadása beszédesen tanúskodik a moldvai ortodox egyház türelmes magatartásáról. A husziták fennmaradása és jelenléte szellemi alapul szolgált a reformáció iránti fogékonyságra.⁶ A moldvai reformáció kérdésének tárgyalása egyáltalán nem új keletű, és irodalomtörténeti tény, hogy az szervesen összefügg a moldvai humanista művelődéssel.⁷ Az egyháztörténetírás azonban még adós bizonyos részletek tisztázásával, amelyek közül kiemeljük, hogy eleddig még nem rajzolt megbízható képet arról, hogy milyen hitvallású egyház szervezésén munkálkodtak a lengyel protestánsok Moldvában.

A dolgozat címében megjelölt feladatnak egyelőre két kérdés vázolásával törekszünk eleget tenni, és pedíg:

- a) a Biblia román nyelvre való fordításának szándékáról szóló első, írásba foglalt terv felfedezése;
- b) Jan Lusinsky moldvai püspöki szolgálata.

Nyilvánvaló, hogy a megvitatás rendjén felmerülő kérdések érintik vagy metszik a nyugati protestantizmus irányzatainak és a keleti ortodoxiának a koordinátáit is, s ezt a fogalomrendszert Wittenberg és Bizánc neveinek együttemlítése képviseli.

1. Ismeretlen nevű levélíró küldte 1532. márc. 11-én a következő szövegű levelet — feltehetőleg Krakóba —: „Egy bizonyos öreg tudós Moldvából, idős férfi, aki nem németül beszél, hanem latinul és lengyelül, Wittenbergbe érkezett, hogy lássa és hallgassa Luther Mártont, és hogy gondoskodjon a négy evangélium, valamint a Pál [leveleinek] román, lengyel és német nyelvű kiadásáról, mintha a krakkói egyetemen nem lennének ilyen képzett tudósok. Mégis csodálkozom, hogy az ősz doktor annyira elámíttatott attól a csalótól és az ő tartományából olyan messziről Wittenbergbe hívatott.”⁸ Szerban Papacostea, aki először figyelt fel erre a levélre, dolgozataiban nem azonosította sem a küldőt, sem a címzettet.⁹ A moldvai román tudós személyét Filip Moldoveanul (Philippus Maler) névvel próbálták azonosítani¹⁰, de erre nézve még elégtelenek a bizonyítékok. Amennyiben a jelen szövegközlés helyes, esetünkben kizárja azt, hogy Filip Moldoveanuról lenne szó, mert a szebeni 1544-es „Catehismul românesc“ és az 1551—1553 közt ugyancsak Nagyszebenben nyomtatott „Evangeliarul slavo-român“ fordítójaként őt el lehet ugyan fogadni, de ez maga után vonja, hogy jól tudott németül. Míg az idézett levélben azt olvassuk, hogy az illető tudós nem ismerte a német nyelvet. Filip Moldoveanul neve 1554-ig nyomon követhető a szebeni városi tanács számadásaiban is, viszont a levél

keltezésétől (1532) számított 22 esztendő megkérdőjelezhető az életkorára nézve, ha már a levél is idős, öreg férfit említ.¹¹

Ezek szerint más, olyan moldvai tudósra kell gondolnunk, aki a Biblia román—lengyel—német trilingvis kiadását tűzte ki célul. 1530 táján főleg a moldvai szászok, de már az itteni magyarok is a lutheri reformációhoz csatlakoztak. Ezt többek között elősegítette az a tény, hogy 1523-ban megszűnik a baiai római katolikus püspökség¹², és a ferencrendiek csak körülbelül tíz év múlva szervezik meg a lelki gondozást Bákó központtal.¹³ Baia városában a XVI. században körülbelül hatezer szász és magyar lakott, tehát erős lutheránus gyülekezetet gyaníthatunk e helyen.¹⁴ Egy 1582 után keltezett olasz nyelvű levél viszont arról tudósítja a lengyel pápai nunciust, hogy az eretnek prédikátorok ötven évvel azelőtt szakították el a híveket a szent római egyháztól.¹⁵ Ez a hír arról tanúskodik, hogy 1530 körül a reformáció általános méreteket öltött a telepes lakosság soraiban.

Az említett, 1532-ből való levél alapján úgy véljük, hogy az illető tudós nem szász vagy magyar, hanem inkább a krakkói egyetemen tanult román anyanyelvű humanista, aki már a levél kelte előtt is kapcsolatban állhatott Luther Mártonnal vagy munkatársaival. Ismeretes, hogy a krakkói egyetemet a XV—XVI. század folyamán gyakran látogatták a moldvai diákok.¹⁶ Jóllehet az előbbi feltevés valószínűnek látszik, mégis magyarázatot kíván, hogy miért szól a tudósítás a lengyel bibliafordítás tervéről. Moldvában ugyanis gyakorlatilag a román—német vagy magyar bibliafordításra lett volna szükség. A három nyelvű fordítás tervezésének színhelyét ennél fogva Krakkóba vagy Wittenbergbe kell tennünk, vagy olyan más helyekre, ahol német és lengyel egyházszervező reformátorok társasága missziói feladatának tartotta, hogy a reformációi ígéhirdetés érdekében előmozdítsák úgy a román, mint a lengyel nyelvű újszövetségi iratok kiadását.¹⁷ A reformáció első évtizedeiben csupán a római katolikus egyház kereteiben élő hívekre gondoltak, mert a reformáció indítóokait általánosságban az ortodox egyházon kívül kell keresni. Luther meggyőző érvként említette az ortodoxokat, amikor a keleti kereszténységre hivatkozva sorakoztatta fel az igaz egyház létező ismertetőjeleit a középkori katolikus egyház ellenében.¹⁸ Messzebbmenő következtetéssel élve a moldvai román tudós felépése már ekkor alkalmul szolgálhatott a nyugati lutheránus teológusoknak a konstantinápolyi görög patriárkátus és a keleti egyház iránti ismételt érdeklődésére.

A tervezett háromnyelvű kiadás megvalósulásáról nincsenek adataink. Tény az, hogy 1551—1553 között Nagyszebenben megjelent az első nyomtatott román nyelvű bibliafordítás, amelynek alapjául a Luther-féle német fordítás szolgált.¹⁹ A lengyel bibliakiadásról tudjuk, hogy a szebenivel egyidőtájt, 1551-ben kezdődött el a Máté evangéliumának kinyomtatásával, és a következő évben Johannes Seklucyan munkássága nyomán elkészült a teljes Újszövetség kiadása.²⁰ Összefoglalásképpen Al. Rosetti az 1532-es levél alapján leszögezi, hogy nem egy, hanem több olyan központ létezett, ahol a reformáció közvetve a román nemzeti nyelv fejlődését is szolgálta.²¹ Ez a levél pedig a legelső írásos bizonyíték a moldvai reformáció kibontakozásáról. Hasonlóképpen innen számítjuk a hazai és a lengyel protestantizmus együttműködési tervének a kezdetét.

2. Jan Lusinsky püspököt Heraklides Jakab (dictus Basilides seu Basilicus Despota) hívta Moldvába. Két évig tartó uralkodása alatt (1561—1563) a trónt külföldi segítséggel elfoglaló Despot vajdának egyfelől a lengyel és német protestánsok reformációs érdekeihez kellett idomulnia, politikailag pedig a bécsi katolikus udvar nagyhatalmi törekvéseit fedezte, mivel e két fél közös támogatásával jutott uralomra. A török iga alóli felszabadítás tervéhez ugyanakkor nemcsak szövetségesei haderejét látta szükségesnek, hanem a román országok egyesítését is.²²

Lăpușneanu vajda fegyveres legyőzése után (Verbia, 1561, nov. 17—18.) diplomáciai munkába kezd, és 1562 márciusában végre a török porta is elismeri a moldvai trón uraként.²³

A román uralkodók közül legelőször Despot vajdáról jelent meg latin nyelvű életrajz, amelynek a humanista Johannes Sommer volt az írója.²⁴ Ezen hiteles dokumentum mellett számos okirat, feljegyzés és tanulmány kapcsolódik a nevéhez, mivelhogy nagyravágyó ember volt. A görög szigetvilágból indulva, Párizsban kezdi el az egyetemjárást. Befolyásos barátokat szerez, és kalandos sorsának tükröződése nyomon követhető az előkelő származást bizonyítani kívánó névváltoztatásaiban.²⁵ Despot pályafutása számunkra az 1550-es évek elején válik érdekessé, amikor két ifjú lutheránus gróf kíséretében Melanchtonhoz utazik Wittenbergbe. Őt esztendő múlva V. Károly császár szolgálatából tér ide vissza, és Melanchton ajánlólevelével Dániába utazik.²⁶ Az őt bemutató, III. Keresztély dán királyhoz címzett levélben az áll, hogy a Kréta szigetén lakozó Hermodoros Lestarchos iskolájában tanult ifjú (ekkor kb. 35 éves) rokon a konstantinápolyi pátriárkával, jól ismeri a keresztény tanítást és felvette a lutheránus egyház tanát. Az új pápáról (IV. Pál) pedig — jártas lévén az asztrológiában is — kedvezőtlen horoszkópot állított össze.²⁷

Északi utazása után Königsberg érintésével (1556. nov.) utazik Litvániába, és részt vesz a livóniai hadjáratban. Bielski lengyel krónikás szerint a Pozwolsk környéki csatározások után, 1557-tel kezdődően vetette a szemét Moldvára, főleg miután megismerkedett az Al. Lăpușneanu által elűzött bojárokkal.²⁸ A lengyel reformátorok körébe való bevezetéshez maga a kiváló Jan Lasky szolgált kulcsszereplőként. Alapos okok nyomán feltételezzük, hogy Despot már a dán udvarban hallott Laskyról²⁹, Melanchton és a lutheránus Albrecht herceg ismeretségét pedig a bizalomra való kezesség forrásaként aknáztta ki. A száműzetésből 1556 decemberében hazatérő Jan Laskyt az ország reformálásának kiteljesítése foglalkoztatta. 1557. márciusában érkezett Radziwill litván nagyherceg wilnai udvarába, ahol latin és lengyel nyelven prédikált abban a kastélyban, amelynek egyidejűleg Despot is lakója volt egy hónapig. Baráti körükbe tartozott az erdélyi Bakfark Bálint és annak a később unitáriussá lett sógora: Laurentius Kryszkowski.³⁰ Despot látzólag elfogadja a Lasky-féle úrvacsorátant. 1557. április 23-án ütegyengető levelet írt Albrecht hercegnek a Lasky támogatása érdekében. Bőven színezi, hogy Lasky jó véleménynel van a hercegről és a néhai Andreas Osiander udvari teológusról, akinek Lasky nem kárhoztatja a megigazulás tanát. Lasky és Despot együtt helytelenítik a Melanchton véleményét, aki a Római levél kommentárjában visszautasítja Osiandert.³¹ Despot más közvetítést is vállalt, és bemutatásra küldte a her-

cegnek a Laskytól származó istentiszteleti rendtartási könyvet, amelyet Jan Utenhove szerkesztett. A vivő futár neve Horatio Curione, aki titkárként követte urát Moldvába, de egy, a Despottal való megkülönböztése miatt el kellett hagynia az országot.³²

Lasky meghívására Despot is részt vesz a nemzeti egyház létrehozásán munkálkodó prédikátor-teológus csoport kislengyelországi körútján, amelynek tagjai közé tartozott Stanislaw Lutomirsky, Jan Boner, Francesco Lismanino, Stanislaw Budzinsky és Jan Lusinsky. Céljük: a lutheri evangélikusok, a kálvinista reformátusok és a cseh-morva testvérek közötti uniós egyház megvalósítása. De megalakulóban van már az unitárius „ecclesia minor“ is, amelynek képviselőivel Despot szintén kapcsolatokat ápolt.³³ 1560 előtt Nagylengyelországban 110 helyen volt német és 32 helyen lengyel nyelvű ágostai hitvallású gyülekezet. Református egyház Nagylengyelországban 80, Kislengyelországban 250 és Litvániában 191 helyen létezett. A cseh—morva testvéreknek 60 gyülekezetük volt az országban.³⁴ Despot tehát részt vett a Lasky által irányított egységtörekvésű missziói munkában. Lényeges, hogy akkor ismerkedett meg Lusinskyval, Lasky tehetséges tanítványával és barátjával. Despot vajdának az uralkodását megelőző sorsa kevésbé ismeretes.

Jan Lusinsky nevérol az 1555. ápr. 25-én tartott pinczowi zsinat jegyzőkönyvében maradt fenn az első tudósítás.³⁵ 1557. jan. 18-án a Krakó melletti Iwanowiczébe rendeli lelkészi szolgálatra a református szuperintendens, Felix Cruciger. Svájci küldetése alkalmával 1558 őszén Kálvint is felkeresi, aki őt szeretett fiának nevezte. Ez alkalommal teremtett kapcsolatot a zürichi reformátorokkal. Az 1559. ápr. 25-én tartott pinczowi zsinaton szentelik fel, amelyen saját kezüleg jegyezte le a fennmaradt vizsgatételeket.³⁶ Maga a felszentelés bizonyára Iwanowiczében történt, mert ugyanez a zsinat határozatban mondta ki, hogy a lelkészeket abban a gyülekezetben kell ordinálni, ahol szolgálnak.³⁷

Jóllehet a kálvini reformáció főleg Kislengyelországban terjedt el, ugyanitt 1560-ig az unitarizmusnak már jelentős tábora volt, és tudunk Lusinskynak az unitáriusokkal való közvetlen érintkezéséről. Például Morvaországba Lelio Sozinitól küldött levelet a cseh-morva testvérek széniorának³⁸, továbbá részt vesz a Stancaróval küzdő zsinatokon.

Lasky halála után a május 28-i wlodislawi zsinat pontos megbízásban részesíti, amikor annak a háromtagú bizottságnak a tagjává nevezi ki, amely a cseh-morva testvérekkel kötött egyezség felújítását hivatott ápolni. Azt, hogy Jan Lusinsky már 1561-ben követte volna Despot vajdát Moldvába, nem tudjuk igazolni, de 1562 tavaszától már országunkban találjuk.³⁹

Az ország belső életének megszervezésekor Despot vajda újszerű megoldásokat kersett. Udvarában számos külföldit alkalmazott, és a bojárok hatalmának korlátozásával a központi kormányzást vezette be.⁴⁰ Idővel az is kitűnt, hogy hiába koronáztatta meg magát a metropolitával, vagy hiába sietett elsőként megsókolni az evangéliumos könyvet a püspöki templomban, mert később teljesen elhagyta az ortodox istentiszteleten való részvételt, és a lutheránusokhoz pártolt.⁴¹

Kulturális reformjait illetően a legnagyobb eredményt a suceavai udvari könyvtár felállításával és a cotnari latin iskola létrehozásával

érte el, amelynek ő fedezte a költségeit, s így ingyenes oktatásban részesültek az ifjak, akik nemzetre és vallásra való tekintet nélkül iratkozhattak be.⁴² A nyugati mintára szervezett iskola vezetésével az Elba menti Pirnából származó Johannes Sommert bízta meg, aki jól verselt görög, latin és német nyelven.⁴³ Sommer és a vele barátságot kötő Lusinsky 1562 elején érkezhettek Moldvába. Utóbbiról az első feljegyzés Belsius császári küldött beszámolójában található 1562. ápr. 13-án, mint aki „episcopus nationis Saxonicae et Hungaricae“. Jan Lusinsky 1563 májusában halt meg, amikor Despot vajda társaságában az országos vizitáción vett részt. Egy Iași-beli templomban temették el. Nemesi származású feleségének a halála a Despot vajda elleni lázadás idejére esik: 1563. augusztus 19.⁴⁴

Amikor Lusinsky és a felesége az országba érkezett, a moldvaiak elcsodálóztak, mert még sohasem láttak nős püspököt. Lakóhelyük szintén Cotnaron volt, ahol századunk elején N. Iorga feljegyezte, hogy a helybeliek „püspök dombjának“, azaz „dealul piscupului“-nak nevezték az egyik szőlőhegyet, és még látta annak a hatalmas gótikus templomnak a köveit, amely szerinte a legnagyobb lehetett az összesek közül, amelyeket valaha is látott.⁴⁵ Lusinskynak az volt a feladata, hogy renováltassa a romos templomokat és a lelkeket a hitre oktassa: „et animos in fide confirmet“⁴⁵. Sommer a IV. Elégiában a Lusinsky tevékenységét az Illés prófétáéhoz hasonlította. Megfeddi a vajdát, amiért részt vett a víz megszentelésekor tartott ünnepségen, s a babonáságot a szív bűnének tartotta.⁴⁶ Egy 1562. jún. 7-ről keltezett levél azt mondja el, hogy a püspökségéhez tartozó templomokban rendszeresen prédikáltak és úrvacsorát osztottak.⁴⁷ 1563 tavaszán pedig az a hír járta a svájci és lengyelországi református körökben, hogy Despot vajda kívánságára Lusinsky Kálvintól megkérte a genfi egyházi rendtartás nyomtatott példányát.⁴⁸ Lusinsky püspöki kinevezéséről a svájciakat Thretius Kristóf krakkói lelkipásztor értesítette. Huszonöt esztendő múlva, amikor a lengyel Solikowski érsek jelentést írt Rómába Montalto kardinálisnak a moldvai reformációról, Lusinskyt ő is püspöknek nevezi, de megjegyzi, hogy a protestánsok inkább superintendenst szoktak mondani.⁴⁹

Arra a kérdésre, hogy Jan Lusinskyt követték-e honfitársai vagy más nemzetiségű lelkészek, nem válaszolhatunk kimerítően. Egyszer 1562 januárjában St. Lutomirsky érkezik veszélyes téli utazás közepeire. Vasluiból ir Albrecht hercegnek Königsberbe: közli, hogy küldetésében eljár, és figyelmeztette Despot vajdát, hogy tartózkodjon egy kétes kimenetelű törökellenes háborútól.⁵⁰ Moldvába jött a szintén Despot vajda által felkarolt Cyprian Bazylik, aki Sieradzból származott. Despot bukása után Radziwill herceg udvarába húzódik, és mindvégig református marad.⁵¹ Despot egyik életrajzírója, Antonio Maria Gratiani szerint, aki azonban nem ismerte a vajdát, a „vilnai istentelenség“ is megjelent az országban. Ennek kapcsán többen úgy vélték, így Ernst Benz is, hogy a Moldvába készülő Francesco Lismanino csakugyan megérkezett, mivel Gratiani többször is emlegeti.⁵² Ma tudjuk, hogy Lismanino végül is lemondta a tervezett moldvai útját. Hasonlóképpen szó volt Caspar Peucer, Justus Jónás, Joachim Rheticus és Hermodoros Lestarchos meghívásáról egy felállítandó Akadémia érdekében, de ezek a látogatások is elmaradtak. A Biblia kinyomtatására érkezett az or-

szágra Wolfgang Schreiber a felszerelésével együtt, de kedvezőtlen politikai magatartása miatt sikertelenné vált a működése, és Despot vajda átadta a törököknek.⁵³

Valószínű, hogy az Ungnad János szolgálatában álló W. Schreibert a szerb Demetrius szerzetes irányította Moldvába. Amikor Despot 1558-ban Brassóba menekült, ott Demetriost testvérként adaptálta, amit a mitológiai eredetű családfájának kinyomtatása igazol. Ettől kezdve útjaik egybefonódnak. Demetrius 1561-ben fejezte be Jakob Andrea kátejának szláv fordítását; Despot uralkodásának idején pedig diplomáciai feladatokat bonyolított le. Ő ápolta a kapcsolatokat a konstantinápolyi pátriárkátussal, ahol évekkel azelőtt írnoke szolgálatban állott.⁵⁴ Általa kérteti 1562 karácsonya után Despot vajda Johannes Zygomalas patriárkátusi titkárt, hogy őt úgy ajánlja be második Jozafát pátriárkának, mint isteni elhivatottságú uralkodót. A törököktől való hírszerzésre pedig Zygomalas szövetségét keresték. Sommer Demetriushoz írja a nagyon szép hatodik Elégiát.⁵⁵

Despot vajda halálával (1563. nov. 9.) a moldvai protestantizmus nem irányzott el, de az Alexandru Lăpușneanu új trónfoglalásával a lengyel irányítás megszűnt. S ahogy erősödött a rekatolizáció, az Petru Șchiopul alatt Moldvában már annyira éreztette hatását, hogy a lengyel jezsuiták erőszakos térítései ellenében Edward Barton portai angol nagykövet kénytelen védelmezni a protestánsokat. Emiatt 1594-ben a lembergi érsek azt mondja az angol Wilcoxról, hogy a kálvinistákat a görögkeleti ortodox egyházzal akarja egyesíteni.⁵⁶ Bernardo Quirini atya ezidejű vizitációjának kimutatása 10 704 lélekről számol be, amelyből indirekt módon arra következtetünk, hogy a háborúk pusztításai után legalább ez a lélekszám volt az alapja a moldvai protestantizmus rétegének.⁵⁷ A felekezeti megoszlásra gondolva az 1561—1563-as periódusban, megemlítjük a Theodor Wotschke véleményét, aki észrevette, hogy Jan Lusinsky és Despot vajda reformatori terveit egyforma buzgósággal figyelték Königsberg, Wittenberg, Zürich, Genf, Krakkó és Vilno városaiban.⁵⁸ Despot udvari orvosa, a görög Dionisius úgy beszélte el A. M. Gratianinak, hogy a suceavai ostrom alatt Despot vajda tanúk előtt tagadta és átkozta meg az új „szektákat”.⁵⁹ Ha ez hitelt érdemel és a „szekták” kifejezés nem önkényesen származik a Gratiani tollából, úgy valóban a protestantizmus több irányzatának jelenlétére gondolhatunk. Ettől függetlenül Szentmártoni Kálmán helyesen ítélte meg, hogy nemcsak Despot vajda személyes hite kérdéses, hanem külső vallásossága, hitvallásossága sem válaszolható meg az alapos bizonyítékok hiányában.⁶⁰ De az már állítható, hogy a hatalmi céljait mindig az egyházak érdeke és hitvallása elé helyezte.

Jan Lusinsky felekezeti hovatartozására nézve sincs perdöntő bizonyítékunk moldvai püspöksége idejéből. Johannes Sommerről köztudomású, hogy unitárius teológusként halt meg Kolozsváron 1574-ben. Sommer 1567-ig a brassói lutheránus iskola rektora, a 15 Elégiát ekkor már befejezte, de egy szóval sem tesz különösebb említést a Lusinsky hitágazatára nézve. Lusinsky unitárius volt Iorga, Szentmártoni és Papacostea szerint⁶¹, Petri lutheránusnak tartja, Birsănescu pedig kálvinista papnak tekinti.⁶² Véleményünk szerint Jan Lusinsky nem határol-

hatta el magát e felekezetek egyikétől sem. Hogyha hű tudott maradni a Lasky-féle egységtörekvéshez, amely a nemzeti egyház létrehozásának tervében csúcsonyult ki, és az 1570-es sendomiri egyezményben való-sult meg, akkor ő sem tehetett másként a vegyes összetételű moldvai protestánsok körében, minthogy belső egyetértést megvalósító szellem-ben végezhetette rövid ideig tartó szolgálatát.

JEGYZETEK

¹ Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, Budapest, 1977, 369.

² Magyar–lengyel unitárius érintkezések a XVI–XVII. században, Századok, 1892, 296–316 és 375–394. — Adalékok a magyar és lengyel unitáriusok közötti régi testvéries viszony megismeréséhez. Keresztény Magvető, 1894, 316–324.

³ Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900). Kolozsvár, 1935. I. 125–131. — Herepei János: Adattár XVII. századi szellemi moz-galmaink történetéhez. Budapest–Szeged, 1971, III. 518–522.

⁴ Ilyen értelemben haszonnal forgatható: Moisescu, Gheorghe I.: Catolicizmul în Moldova pină la sfîrșitul veacului XIV. București, 1942. — Točanel, T. Il. Vica-riato Apostolico e la missione F.M.C. în Moldavia, Padova, 1960.

⁵ Manolescu, Radu: Cultura orașenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea. In.: Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. Ediția îngrijită de M. Berza. București, 1964, 53.

⁶ Pápai Páriz Ferenc: Romlott fal felépítése, 1685. Magyar Protestáns-Egy-háztörténeti Adattár. Kiadta Thury Etele, 1906, V. 129–181. — Mărculescu, Eman-uel Constantin: Toleranța religioasă în biserica română. Teză de licență. Bucu-rești, 1901, 72–73. — Schmidt, Guilelmus: Romano Catolici per Moldaviam Episco-patus et rei romano catholicae res gestae. Budapestini, 1887, 63. — Urechia, V. A.: Codex Bandinus. Academia Română, seria II. Tomul XVI. Memoriile secțiunii istorice. București, 1895, 76.

⁷ Oțetea, Andrei: Wittenberg et la Moldavie. Renaissance und Humanismus in Mittel und Osteuropa. Ed. J. Irmscher. Berlin, 1962, 302–321. — Bucsay Mihály: Humanizmus és reformáció Kelet- és Délkelet-Európában. Theologiai Szemle, 1971, 261–266. — Ivașcu, George: Istoria literaturii române. București, I. 1969. 105–106.

⁸ Acta Tomitiana, Poznan. XIV. 1952, 203. Román fordítását ld.: Evanghe-liarul slavo-român de la Sibiu, 1551–1553. Studiu introductiv istoric de Demény Lajos. București, 1971. p. 96.

⁹ Moldova în epoca reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea. Studii. Revistă de istorie. 1958, 55–79. — Diaconul sîrb Dimitrie și penetrația reformei în Moldova (sec. XVI). Romanoslavica, 1967, 211–218. — Nochmals Wittenberg und Byzanz: Die Moldau im Zeitalter der Refor-mation. Archiv für Reformationsgeschichte, Heft 2. 1970, 248–261.

¹⁰ Piru, Al.: Literatura română veche. București, 1961 és Ivașcu G., i.m. 106.

¹¹ Evangheliarul... i.m. 95. Ld. még: Hervay Ferenc: Magister Philippus von Hermannstadt, Drucker der ersten Bücher in rumänische Sprache. Gutenberg Jahrbuch, 41. 1966, 195–199.

¹² Auner Carol: Episcopia de Baia. Revista Catolică, 1915, 126.

¹³ Iorga, N.: Studii și documente cu privire la istoria românilor. București, I. 1901, 154.

¹⁴ Giurescu, C.: Istoria Românilor. București, 1937, II. 433.

¹⁵ Documente privitoare la istoria Românilor. Ed. E. Hurmuzaki. III. 96.

¹⁶ Manolescu i.m. 80–81. — Istoria literaturii române. Editura Academiei. București, 1964, I. 259.

¹⁷ Ld. még: Páll, Fr.: Fragen der Renaissance und der Reformation in der Geschichte Rumäniens. Forschungen zur Volks- und Landeskunde. București, 1966. nr. 2, 5–27.

¹⁸ Juhász István: Von Luther zu Bullinger. Zeitschrift für Kirchengeschichte. Sonderdruck Stuttgart, 1970. III. 322.

¹⁹ Evangheliarul... i.m. 97.

²⁰ Wotschke, Theodor: Geschichte der Reformation in Polen. Leipzig, 1911. Reprint: New-York—London, 1971, 151—152.

²¹ Rosetti, Al.: Cu privire la datarea primelor traduceri românești de cărți religioase. Limba Română, an. VII. 1958, nr. 2. — Despre data primelor traduceri românești de cărți religioase și despre curentele culturale din secolul al XVI-lea. Limba Română, an. X. nr. 3. București 1961. 49—59 és 241—245.

²² Armbruster, Adolf: Romanitatea Românilor. (Istoria unei idei.) București, 1972, 95. — Jacobus Heraclides Despota und der Romanitäts — und Einheitsgedanke der Rumänen. Revue Roumaine d'Historie, X(1971), nr. 2. 257—265.

²³ Istoria României în date. București, 1971. 123—124.

²⁴ A Sommer-féle „Vita Jacobi Despotae, Moldavorum reguli“ újraközölve: Deux vies de Jacques Basilicos, seigneur de Samos, Marquis de Paros, Comte Palatin et Prince de Moldavie, l'une par Jean Sommer, l'autre par A. M. Graziani, suivies de pieces rares et inédites, publiées par *Emile Legrand*, professeur, a l'école nationale des langues orientales, Paris, Maisonneuve, 1889. — Némètre fordította Hans Petri: Das Leben des Jakob Basilicus Heraclides, Fürsten den Moldau (1561—1563). Aus dem lateinischen Text des Johann Sommer übersetzt, mit einer Einleitung und Anmerkungen versehen. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge XLIV(1927), nr. 1. — Kivonatban is megjelent. Sibiu, é.n.

²⁵ Iorga, N.: Bizanț după Bizanț. București, 1972. 34—35. — Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilicos l'Héraclide dit le Despote, princ de Moldavie. Bucarest, 1900, 11.

²⁶ Benz, E.: Wittenberg und Byzanz. Zur Auseinandersetzung der Reformation mit dem Griechentum und der ostlich-orthodoxen Kirche. — 2 — Melancton und Jakobus Heraklides Despota. (Die Reformation an der Moldau.) Kyrios, 1939/40, IV/2, 99. — Petri, Hans: Relațiunile lui Jakobus Basilikus Heraklides, zis Despot Vodă cu capii Reformațiunii, atât în Germania, cât și în Polonia, precum și propria sa activitate reformatoare în principatul Moldovei. Academia română. Memoriile secțiunii istorice. Seria III. Tom. VIII. Mem. 1. București, 1927, 3. — Ugyanez a mű nemet fordításban is megjelent: Zeitschrift für Kirchengeschichte. Neue Folge, IX. nr. 1. Gotha, 1927.

²⁷ Benz: i.m. Kyrios, 1939/40, IV/2, 106.

²⁸ Marinescu, Constantin: A propos d'une biographie de Jacques Basilicos l'Héraclide, récemment découverte. Extrait des Mélanges d'histoire generale II. Cluj 1938, 39—42. — Ugyanott: Marinescu, „Le Despote“, prince de Moldavie (1561—1563), écrivain militaire. — Gostynski: Despot Vodă și Ciprian Bazylik. Revista Istorică Română. 15(1945), 92. — Szentmártoni: Despot Vodă și ungerii. (Extras din Anuarul liceului unitarian de băieți din Cristur pe anul școlar 1929—30), Traducere de Șerban Cornilă. Odorheiu, 10.

²⁹ Ld. Simplex et fidelis narratio... etc. Per Ioan. Utenhowium Gandawum. Basiliae, 1560. — A Lasky vezette londoni menekült gyülekezet 175 tagjának a dan király és udvari lelkésze nem engedélyezte a letelepedést. Szivtelenségre valló paranccsal kényszerítették őket életveszélyes továbbvándorlásra.

³⁰ Wotschke: Johann Laski und der Abenteurer Heraclid Basilikus. Archiv für Reformationgeschichte. Leipzig, XVII(1920), Heft, 1, 49.

³¹ Idem, 51—52.

³² Petri, H.: Zur Familiengeschichte des Coelio Secundo Curione. Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1927, Heft. 2. Gotha, 244—246.

³³ Benz: i.m. 101.

³⁴ Völker, Karl: Polen. Religion in Geschichte und Gegenwart. IV. Tübingen, 1930. col. 1316.

³⁵ Dalton, Hermann: Lasciana nebst den ältesten evangelische Synodalprotokollen Polens. Berlin, 1898, 414, 426. — Dalton: Johannes a Lasco. Vertaald door P.C. van Osterzee. Utrecht, 1885, 598.

³⁶ Dalton: Lasciana... i.m. 432, 436, 454, 473. — Wotschke: Briefwechsel der Schweitzer mit den Polen. Leipzig, 1908, 99, 107, 110, 183, 199.

³⁷ Dalton: Lasciana... i.m. 473.

³⁸ Wotschke: Geschichte der Reformation in Polen, i.m. 1971, 297.

³⁹ Idem, 220. — Dalton: Lasciana... i.m. 508, 545.

⁴⁰ Tíztségviselőinek névsorát lásd E. Hurnuzaki: Documenté etc. II/1, nr. COCXIV, 425.

⁴¹ Idem, 407. — Bogdan, Ion: Letopisețul lui Azarie. București, 1909, 205.

⁴² Bîrsenescu, Ștefan: „Schola latina“ de la Cotnari. Biblioteca de curte și proiectul de Academie al lui Despot. Iași, 1957, 71.

⁴³ Sommer: Vita Jacobi... Legrand kiadása, i.m. 43. — Tóth István: Muzsák fellegvára. București, 1977, 87—88. — Thallóczy Lajos: Levelek Heraclides Jakab moldvai vajda és Zay Ferenc kassai főkapitány összeköttetésekének történetéhez. Történelmi Tár. Budapest, 1890, I. 209—228 és II. 456—473.

⁴⁴ Sommer: Vita Jacobi... Legrand kiadása, i.m. 32. — Honigberger, R.: Cotnari und die reformatorische Bewegung in der Moldau. Mitteilungen zur Geschichte des Deutschtums in Rumänien. 7(1917). nr. 5—6. — Iorga: Un intermezzo de Renaștere apuseană. Istoria Românilor prin călători. I. București, 1920, 178.

⁴⁵ Papacostea, Moldova în epoca reformei, i.m. 74.

⁴⁶ Legrand közlésében: i.m. 84.

⁴⁷ Hurmuzaki: Dicuménte... II/1, 429, nr. CCCXCV.

⁴⁸ Petri: Relațiunile lui... i.m., 52.

⁴⁹ Schmidt, G.: Romano Catolici... i.m., 51.

⁵⁰ Petri: Relațiunile lui... i.m., 41.

⁵¹ Völker, Karl: Der Protestantismus in Polen auf Grund der einheimischen Geschichtschreibung. Leipzig, 1910, 22. — Az angol Johann Forus latin művéből lengyelre fordította „Isten egyháza szörnyűséges üldöztetésének“ történetét, hozzáadva a londoni menekült gyülekezet sorsáról szóló írást is.

⁵² Legrand kiadása, i.m., 177. — Benz, i.m., Kyrios, 1939/40, IV/2, 122.

⁵³ Benz; idem, 117—118. — Bîrsănescu: i.m. 55—89.

⁵⁴ Benz, Ernst: Wittenberg und Byzanz. Zur Auseinandersetzung der Reformation mit dem Griechentum und der östlich-orthodoxen Kirche. — 3 — Melanchton und der Serbe Demetrios. Kyrios, 1939/40, Heft 3/4, 248. — Veress, Andrei: Bibliografia română—ungară. I. București, 1931, 17. — Legrand kiadásában i.m. 60—61: „Heraclides Demetrius. Hic ab Heraclida Jacob, qui Basilicus Despota nuncupatur, propter suam insignem virtutem adaptatur et arrogatur, ac loco Iratris potitur, autoritatque imperiali armis Heraclidarum ornatur, anno Dn. 1558“.

⁵⁵ Idem, 223.

⁵⁶ Podea, III.: A contribution to the study of Queen Elisabeth's eastern policy (1590—1593). Melanges d'histoire Générale, publiée par Constantin Marinescu. București, 1938, 424, 459.

⁵⁷ Andreiu, Ion: Incercările romano-catolicilor de a atrage pe români la biserica papistă. (În special pe cei din Principatele Muntenia și Moldova.) București, 1899, 102—103.

⁵⁸ Wotschke: Kirchengeschichtliches vom rumänischen Kriegsschauplatze. Theologische Literaturbericht, 1917, 29—34.

⁵⁹ Gratiani: De Ioanne Heraclide Despota... Legrand kiadása, i.m. 201.

⁶⁰ Szentmártoni, i.m. 47. — Grigore Ureche azt írja, hogy Despot vajda soci-nianus volt. Ld.: Letopisețul țării Moldovei. Ed. P.P. Panaitescu, București, 1956, 161.

⁶¹ Iorga: Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor, București, 1928, 172. — Szentmártoni, i.m. 51. — Papacostea: Moldova în epoca Reformei, i.m. 75.

⁶² Petri: Relațiunile lui... i.m. 41. — Bîrsănescu: Schola latina. i.m., 57.

DR. IZSÁK VILMOS

A PRÉDIKÁCIÓ MAI KÖVETELMÉNYEI

Az alábbiakban a prédikáció időszerű követelményeit vázoljuk.

1. A prédikáció elégítse ki a lélek szükségleteit és vágyait szoros kapcsolatban Istennel és mindennapi életünkkel. A lelkésznek világosan kell látnia, hogy a hit-, vallás-, szeretet-, testvériség-, munka- és az emberfogalmak új értelmet kaptak, új tartalommal töltődtek fel az elmúlt évtizedek alatt.

A ma vallásos embere feleletet vár arra, hogy a tudomány és a technika nagyszerű eredményeit a világ hogyan fogja az emberiség javára, boldogságára felhasználni. Mikor lesz vége a háborúnak, hogy a tudomány felfedezéseit csak békés építő célra fordítsák, hogy az emberiség élete felvirágozzék és győzzön a kultúra, a technikai haladás, és hogy ezekből az éltető forrásokból mindenki egyformán meríthessen? Hinnünk kell, hogy Földünkön a gyűlölet és ellenségeskedés helyét a szeretet és a béke fogja elfoglalni, a barátság és testvériség kerülnek túlsúlyba az irigységgel és széthúzással szemben. Amikor a vallásos embernek az új életről beszélünk, ezzel hitet teszünk a társadalmi igazságosság mellett, hogy fáradhatatlanul dolgozzunk felebarátaink boldogságáért és a népek közötti jó megértésért. Valljuk, hogy a prédikációban helyet kell kapnia a tudomány világosságának, mely a legnagyobb diadala az emberiségnek, mert ez az Isten dicsőségének kiábrázolódája a hívő emberben is, azáltal, hogy az Istentől nyert tehetségét felszínre hozva, azokat az emberiség szolgálatába állítja. Valljuk, hogy napjainkban a hívő ember is elérkezett arra a magaslatra, hogy mint Isten munkatársa, Ővele és Őáltala kifejlesztheti tehetségeit és továbbhaladhat a tökéletesedés felé. Az unitárius egyház a ma új emberét szolgálja, aki testvéri egységben a legnemesebb feladatok megvalósításában egyesülve és megfeszítve minden erejét dolgozik lankadatlanul a haza felvirágoztatásán. Hazánk egyházai öntudatosan és mély hazafisággal vesznek részt a békéért folytatott küzdelemben.

2. A prédikáció legyen a béke és a háború, a leszerelés és szolidaritás kérdéseinek megválaszolása.

Napjaink legégetőbb kérdése a béke, melyet mindazok veszélyeztetik, akik nem tartják tiszteletben a népek alapvető jogát, hogy önállóan, függetlenségük tiszteletbentartásával határozzák meg saját sorsuk irányát, ami nélkül igazi testvériséget nem tudunk elképzelni.

A béke kérdése egyik legaktuálisabb problémája a prédikációnak. Az unitárius lelkész tudja, hogy bármilyen távol élnek is az emberek egymástól, az utóbbi évtizedekben nagyon közel kerültek egymáshoz. Ennek tudatában nemcsak hangsúlyozzuk a béke fontosságát és imádkozunk érte, hanem mindent megteszünk, hogy a békesség magvait ültessük el a lelkekbe azokkal szemben, akik az élet és a béke ellenségei. Az aktuális prédikációt mindig a béke szelleme hatja át, útmutatást merítve a Bibliából és azoknak küzdelméből, akik egy jobb és igazságosabb világ kialakítására törekednek. A lelkész a szószéken legyen elsőszámú hirdető a békének, s hirdesse meggyőződéssel, hogy az emberek és népek között a béke és szeretet megvalósítható.

A hívő embert jellemzi a szorgalom, békesség, testvériség, alkotás, lelkesedés, szolidaritás, nemes célokért való egységes küzdelem, kitartó munka, áldozatkészség és végtelen odaadás egy jobb társadalom és kultúra létrehozásáért és vágyódás az irodalom és művészet értékes alkotásai után. Mindezeket csak úgy tudjuk kibontakoztatni, ha prédikációinkban azokat a kérdéseket tárgyaljuk, melyek híveinket foglalkoztatják, ha ismerjük azokat a körülményeket, melyekben mindennapi alkotó munkájukat végzik. Az emberi örömet és boldogságot gyakran beárnyékolják az élettől járó szenvedések, a betegségek, természeti csapások, melyek leküzdése szintén egyetemes feladat, hogy kiküszöböljünk mindent, ami Istenországának arculatát eltorzítja. A vallásos em-

ber is boldogság után vágyódik, de amíg helye lesz a földön a bizonytalanságnak, a holnap kilátástalanságának, amíg az éhség árnya borul egyes kontinensekre, boldogságról nem beszélhetünk. A lelkésznek ezekről szólnia kell, erős hittel mint Jézus tanítványának és mint hazánk odaadó állampolgárának. A béke egyetemes és oszthatatlan. E földön minden népnek joga van békességben élni.

Keveset beszélünk arról a hatalmas változásról, ami hazánkban a különböző egyházak között 1949 óta kialakult, és amelyet Iustinian Pátriárka, az Ortodox Román Egyház feje így foglalt össze: „A mindannyiunkat fenyegető veszélyt felismerve, hazánk egyházainak vezetői egymásnak kezét nyújtottak, hogy végleg felszámolják a felekezetek, egyházak közötti viszálykodást, hogy hazánk összes fiai a nemzetiségekkel együtt küzdjenek a békéért és testvériségért, áthatva attól a meggyőződéstől, hogy Jézus sohasem fogja megkérdezni, ki melyik felekezethez tartozik, esetleg azt fogja számon kérni, hogy mennyiben maradtak hűek Istenhez.”¹ Hazánk egyházainak béke- és ökumenikus szolgálatát ma a világon elismeréssel veszik tudomásul. Ugyancsak Iustinian Pátriárka 1966-ban Genfben a béke megvédésének érdekében javasolta „az összes vallások világtanácsának létrehozását”, melynek az lenne a legnemesebb hivatása, hogy szolgálja az egész emberiség legszentebb célkitűzéseit. Ennek nyomán 1970. áprilisában megalakult „Az összes vallások állandó bizottsága” Genf székhellyel, mely azóta is nem annyira teológiai, mint az emberiséget közelről foglalkoztató kérdések vizsgálatával foglalkozik. Ugyanennek az évnek októberében Japánban Kyoto városában összeült az első világkongresszus, melynek keretében előadás hangzott el „a vallások közötti együttműködés a béke érdekében” címen. Az együttműködés útjáról elsősorban el kell háritani az egyházaknak és vallásoknak más vallásokkal szemben táplált minden előítéletét. Ennek egyetlen eszköze a vallások közötti dialógus beindítása. A kyotói kongresszuson a jelenlevők javasolták, hogy az egyházak és vallások vezetői indítsák be a dialógusokat, melyek a vallási konfliktusok kiküszöbölésére vezethetnek. Kyotóban mondták ki a következőket: „Meg vagyunk győződve, hogy a nagy vallások történelmi múltjuk nagy különbsége ellenére is mindent meg fognak tenni azért, hogy az összes hívőket a világ minden részén egy nagy egységbe tömörítsék az igazi béke megvalósításáért. Kijelentjük, hogy eljött az idő, hogy az elkülönülés sorompóit felemeljük, együttműködve a valláson kívül állókkal is, egyesülve egy szent cél eléréseért: a békéért.” A vallások között egy új dialógus vette kezdetét. Az unitáriusok örömmel vesznek részt az ilyen természetű dialógusokban, mert átlépve a szűk vallási doktrínák határait, vallásra és felekezetre való különbség nélkül, azok oldalán állunk és állunk, akik keresztények, és a más vallást követők részére a béke asztalánál, különbség nélkül, helyet ohajtanak biztosítani. Dávid Ferenc óta a tolerancia, béke és lélek szabadságának voltunk szolgálói; ilyen értelemben imádkozunk és szólunk a prédikációban.

3. A prédikáció szüntelenül hangsúlyozza az igazságosság, az egyenlőség, a munkához és az emberséges élethez való jogot a jézusi evangélium szellemében, és azt, hogy mindannyian Isten teremtményei és

¹ Glasul Bisericii. 1949. VIII. 11. sz.

egymásnak testvérei vagyunk. Nem tehetünk különbséget Isten gyermekei között, mert más fajhoz, nemhez és valláshoz tartoznak, mert amint Pál apostol tanítja: nincs zsidó és görög, nincs rabszolga és szabad, nincs férfi vagy asszony, mind egyek vagyunk Jézusban.

Jézus új parancsolatot hagyott ránk, a felebarát szeretetét, hogy félretéve mindazt, ami egymástól elválaszthat, vegyünk részt bármilyen elnyomás alóli felszabadításban, a betegségek felszámolásában, az anyagi és erkölcsi javak igazságos elbírálásában. Tudomásul kell vennünk, hogy nincsenek felsőbb- és alsóbbrendű fajok, Isten egyetlen embernek sem adott ilyen megkülönböztető tulajdonságot, egyformán születünk, fejlődünk, és a halál is egyformán köpögtat minden ember ajtaján. De Isten áldását azok tapasztalhatják, akik becsületes életükkel, munkájukkal és szorgalmukkal bizonyítják be Isten iránti tiszteletüket és hálájukat.

A ma vallásos emberét is érinti a kapzsiság, amely annyi gyűlöletnek és viszálynak forrása. A kapzsiság igájába került lélek csak egy célt ismer: a vagyonszerzést. Korunknak ez a betegsége sokaknak már szenvedélyévé nőtt. A kapzsi ember nemcsak az isteni törvényeket, de az állami rendelkezéseket is semmibe véve és embertársait meglopva, lassan önmagát zárja ki a becsületes emberek közösségéből. A kapzsiság következménye az erkölcsi lesüllyedés. A keresztény tanítás megköveteli híveitől, hogy a jólétet becsületes munkával, tiszta lélekkel és ha kell, áldozattal szerezze meg. Jézus szigorúan elítéli az erkölcs-telen eszközökkel szerzett javakat.

Amikor a lelkész a munkáról beszél, hangsúlyozza, hogy a munka nem átok Ádám és Éva bűnbeesése miatt, hanem Isten legdrágább ajándéka. A munka forrása az erőnek, az életnek; általa jogot nyerünk a kenyérhez és vívjuk ki magunknak a nagyobb elismerést. Hazánkban a munka becsület és tisztelet ügye, és ezt Alkotmányunk is szentesíti.

4. A prédikáció örök témája a szeretet és az egymás megsegítése.

Jézus legszentebb örökségének a szeretet evangéliumának hirdetését tekintjük. Új parancsolat volt ez kétezer évvel ezelőtt, és ma is időszzerű, mert a szeretet az emberi lélek nélkülözhetetlen oxigénje. A szeretet megvalósítása Jézus számára olyan parancs volt, amiért kész volt a kereszthalált is elszenvedni. Modern világunkban a szeretet meglegének terjesztése a legaktuálisabb feladat. Lehetünk az észnek, a tudománynak legelső művelői, de ha szívünket nem hatja át a szeretet, az általunk terjesztett fény adhat világosságot az embernek, de nem olyant, mely felmelegíti a szíveket is. Nélküle az emberi szív hidegebb, mint a jég, és keményebb, mint a kő.

A szeretet mellett az egymás megsegítését kell hangsúlyoznunk beszédeinkben. Jézus megtanított Isten szeretetére és felebarátaink megsegítésére, melyeket a szeretet szellemében kell gyakorolnunk. Az elmúlt harmincöt esztendő számos példáját nyújtotta az egymáson való segítségnek, melyből az egész nép odaadással vette ki részét. Ennek legszebb példáját az 1970. évi árvíz és az 1977. márciusi földrengés alkalmából tapasztaltuk.

Amikor az egymáson való segítséget helyezzük tanításunk központjába, egy percig sem szabad megfeledkeznünk az emberi természet gyengeségéről, az önzésről. Szeretetünkről csak akkor tudunk bizonyosságot

tenni, ha nemcsak saját, de felebarátunk jólétével is foglalkozunk, nemcsak saját lelkünk üdvösségére van gondunk, hanem erkölcsi követelmény, hogy mások örömeiről, jólétéről és megelégedéséről is gondoskodjunk. E tekintetben fel kell emelnünk szavunkat az elzárkózás, elidegenedés jelenségeivel szemben, melyek az önző lélek egészségtelen megnyilatkozásai. Olyan világban élünk, amikor naponként érezzük, hogy egymás támogatására nagy szükségünk van. Csak ha együtt élünk, együtt osztjuk meg gondjainkat, terveinket, ha kölcsönösen segítjük egymást, teszünk bizonyosságot a felsőbbrendű életünkről. E század ötvenes éveitől kezdve mindjobban felismertük, hogy Isten az Ő képére és hasonlatosságára teremtet, és ezért senkinek sincs jogában a szenvedők mellett kőszívvel továbbmenni. Lehetünk gazdagok tudományban, vagyonban, erőben, szépségben, de ha ezeket nem állítjuk a közös jó és boldogság szolgálatába, semmit sem érnek.

A szeretet mellett ma a szolidaritás lett az a keresztény erkölcsi szabály, mely egymás megsegítése által egy nagy családba akar egyesíteni, mert egy Atyának vagyunk gyermekei. A szolidaritás napjainkban a keresztény erkölcsi rend próbaköve lett. Könnyű szeretni rokonainkat, barátainkat, ismerőseinket, mivel ezeknek törekvései egyeznek a miénkkel. Gyakran csak azokat szeretjük, azokkal vagyunk szolidárisok, akik minket is szeretnek, segítenek, és mennyivel magasabbrendű az a szeretet, szolidaritás, amely nem vár semmilyen viszonzást.

5. A prédikáció témája lehet a természetvédelem problémáinak megválaszolása is.

Rachel Carson amerikai író nő „Silent Spring“ (Néma tavasz) című könyvében elsőként hívta fel a világ figyelmét a klórtartalmú szénhidrátoknak, valamint a szervesfoszfor-tartalmú rovarirtó szereknek az ökológiai egyensúly megbontásában játszott rendkívül veszélyes szerepére. Könyve megjelenése alig néhány hónappal előzte meg az 1963. évi atomcsendegyezmény megkötését, s csak akkor figyeltek fel könyvére, amikor már éppen kezdtek elcsendesedni az atomháborútól és a radioaktivitástól való félelem hullámai. A tudósok nemcsak alátámasztották Carson megállapításait, hanem számos más ártalmas megnyilvánulásra is felhívták a figyelmet.

1971. május 11-én az ENSZ főtitkárának átnyújtották huszonhárom ország 2200 tudósa közösen megfogalmazott üzenetét, amely csaknem 4 milliárd ember nevében figyelmeztetett az emberiséget fenyegető példa nélkül álló veszélyre. Az üzenet aláírói között számos Nobel-díjas tudós is szerepelt. Az üzenet sarktétele: a szennyezés, a környezet: levegő, víz, munkahely, termőföld szándékos-szándéktalan megfosztása önmegújító képességétől pillanatnyi gazdasági vagy katonai előnyök érdekében, kiszámíthatatlan következményekkel járhat. Napjaink égető kérdéseire is felhív a 2200 tudós üzenete, mint pl. a demográfiai robbanás, a rohamos iparosítás, az urbanizáció, az erdők és egyes állatfajok kiirtása stb. Ha nem lépünk fel erőlesen a szennyezés ellen, a természetvédelem érdekében, a helyzet nagyon súlyossá válhat: „vagy mi öljük meg a szennyezést, vagy a szennyezés öl meg minket“ — üzenik a világ tudósai. A napilapok apránként adagolt híreiből a bioszféra-romlás szinte apokaliptikus képe rakható össze, s ez, amint a fentiekben láttuk, még a tudósokban is a civilizáció öngyilkos jellegének aggasztó képzetét kelti.

Miért tartottuk szükségesnek e kérdésre oly nyomatékosan kitérni? Azért, mert a valláslélektan kutatói megállapították, hogy miközben a fizikai környezetvédelem mégiscsak napirendre került az egész világon, a lelki környezet, a pszichoszféra tanulmányozása azonban még csak az előrejelzéseknél tart. A lelkész feladata, hogy a lelki szennyeződés kérdését az evangélium fényében úgy világítsa meg, hogy Isten végtelen jóságában bízva, rádöbentse hallgatóit arra, hogy a vallásos lélek tisztaságának megőrzése milyen fontos számunkra. Hitünk derűs optimizmusa és egymásért érzett felelősségünk tudatában ne apokaliptikus színekben vetítsük híveink elé a jövőndőt, hanem mozgósítsuk a világ lelkiismeretét a lélek- és természetvédelem problémáinak megoldására.

6. Igen aktuális szószéki téma a tudomány és modern technika vívmányai. A vallás részére a tudomány nem jelentett veszélyt, sohasem álltunk szemben a tudománynak az emberiség javára és boldogulására való felhasználásának követelményeivel. Felismertük a tudomány áldását, hogy a betegségek legyőzése, a fizikai munka könnyebbé tétele, a kibernetika, a műszaki-tudományos forradalom, az elektronika és a technika rohamos fejlődése nem ellenségei Istenországának, hanem Istentől származó drága adományok.

A lelkész a szószéken bátran szólhat a tudományos megismerés nagy vívmányairól, mert ezek az összes népek haladását és életszínvonalának emelését vannak hivatva szolgálni. A társadalmi életre gyakorolt döntő befolyásával a tudomány egyre inkább a civilizáció jótéteményeként nyilvánul meg. A tudomány csakis a béke légkörében fejlődhet, amikor az összes népek alkotóképességeik, tehetségük és energiájuk dinamikus erőbedobásával gazdagíthatják a tudomány tárházát.

Az atom titkainak megfejtése, a nukleáris fizika megnyitotta az emberiség előtt a nagy megvalósítások útját a termelőerők fejlesztésében, az alkotó munka tökéletesítésében, a jólét fokának emelésében. De létrehozta a legborzalmasabb pusztító eszközt, az atom- és hidrogénbombát és készíti a neutronbombát is. A lelkészeknek állandóan foglalkoznia kell e kérdéssel, hogy az emberi géniusz vívmányai a haladást, a virágzást szolgálják és ne a halált. A tudósok is egyöntetűen vallják: alkotásaik a népek javára és boldogságára fordíttassanak. Gondoljunk Robert Oppenheimerre és Szilárd Leóra, az atom- és hidrogénbomba előkészítőire, akik halálukig harcban álltak nyugtalan lelkiismeretükkel a Hirosimában és Nagasakiban többszáz ezer ember ártatlan életének kioltása miatt. Robert Oppenheimertől a következő vallomás maradt az utókor számára: „Íme, én lettem a HALÁL — a világ elpusztítója.“

A lelkésznek ismernie kell azt a hatalmas utat, melyet az emberiség a tudomány útján megtett Herodotosztól — Roentgenig; James Watt-tól — Marie Curie-ig; Thomas A. Edisontól — Marconiig; Galileo Galileitől — a Nöbel-díjas Gábor Dénesig és Lomonoszovtól — Henri Coandáig. Az igazi hit serkentője kell legyen azoknak a tudományos kutatásoknak, melyek a béke-korszak és biztonság irányába viszik előre az emberi életet.

7. A prédikáció foglalkozzék az ember nagykorúvá válásának kérdésével. A keresztény ember nagykorúvá válásával egyre mélyebben hatol be a természet titkaiba, és új világképe szinte naponként más és

más színekkel gazdagodik. Számunkra a természettudomány legújabb eredményei nem gyengítik, hanem segítik hitünk megszilárdulását.

Dietrich D. Bonhoeffer jól látta, hogy a lelkész a nagykorúvá lett hívőnek Istenről igen gyakran akkor beszél, amikor az emberi lehetőségek már véget értek. Istenről nem a végeken, hanem a középpontban, nem a gyengeségben, hanem az erőben, nem a bűnben és a halálban, hanem az életben és a jószág közepette kell beszélni. Az egyháznak nem ott kell állnia, ahol minden emberi lehetőség véget ér, hanem életünk horizontján. Bonhoeffer mártírhalálával megmutatta, hogy az igazi lelkész helye a gyülekezet szívében van, mert Isten nem véghatára, hanem örök forrása a vallásos embernek.

8. A prédikációnak aktuális mondanivalója van erkölcsi sikon is. A lelkésznek fel kell ismernie, hogy erkölcsi tekintetben Isten nyílt, bátor és világos tanítást bízott rá. A hívő emberben jelentkeznek olyan negatív jelenségek, mint a cinizmus, erkölcsi nihilizmus, embertelenség, kegyetlenség, féktelen szexualitás, alkoholizmus és a kábítószerekkel való élés, melyek különösen a fiatalság egy részénél jelentkeznek a világ sok táján. Az elvtelen cinizmussal, az erkölcsi nihilizmussal szemben prédikációnkban fel kell ragyogtatnunk az igazság, a jószág, a szépség, a szelídség értékrendjét, a nemes eszményekért, a magasrendű célokért való küzdés alapmagatartását, az „adjad, fiam, a te szívedet nekem és a te szemeid az én utaimat megőrizték“ (Péld 23,26) igazságát.

A kegyetlenségnek és embertelenségnek ezer arca van. Bármennyire is elismerjük, hogy a huszadik század a technikai haladás csodálatos korszaka, sohasem feledkezhetünk meg arról, hogy a nagykorúvá vált ember gázkamrákban hatmillió embert semmisített meg, hogy Vietnamra többmillió bombát dobott, és ma is apartheid szellemében ártatlan ezrek sínylődnek börtönök mélyén bőrük színe miatt. E téren a vallásos ember is világos, határozott állásfoglalást vár egyházától: „Szeresd felebarátodat, mint magadat“ (Mt, 22,39) szellemében.

A féktelen szexualitást világosan és nevén kell nevezni és megalkuvás nélkül felmutatni a bibliai igazságot: „testetek a Szent Lélek temploma“; „A test nem a paráznaság számára van, hanem az Úr számára“ (1Kor 6,19.13). A szexuális ösztön gátlástalan áradásával szemben mutassuk fel a tiszta szerelem, az Isten rendjéhez igazodó keresztény családi élet szép pozitívumait, melyért államunk is annyit áldoz. Ideje, hogy sorompóba lépjünk a felelőtlenül kötött házasságok és válások ellen; alkalmas és alkalmatlan időben hangoztassuk a gyermekkel szembeni felelőséget.

Van és kell hogy legyen mondanivalónk az alkoholizmus elleni küzdelem terén is. Rá kell mutatnunk a szenvedély mélyen rejlő lelki okaira. Hangoztatnunk kell, hogy az emberi felelősségrevonásnál sokkal súlyosabb a családért, gyermekért, embertársért hordozott Isten előtti felelősségünk. Mutassunk rá az alkohol testet, lelket romboló erejére, és hirdessük azt az evangéliumot, melyben az örökélet ajándéka mellett megtaláljuk a test és a lélek jézusi táplálékát: „Meg van írva, hogy nemcsak kenyérrel él az ember, hanem Istennek minden igéjével“ (Lk 4,4).

9. A lelkésznek mondanivalója van az ún. pótvallásokkal kapcsolatosan is. Meglepő, hogy a nagykorúvá lett keresztény embert nem gátolja értelmi fejlettsége abban, hogy a holnap kérdéseire horosz-

kóppal keressen választ, és hányan viselnek szerencsét hozó talizmánt és vézelhárító varázsszereket. Minden haladás, felvilágosultság, nagykorúság ellenére hódít a babonáság: a spiritiszták, okkultisták, excentrikus és eksztatikus szélsőséges szekták tömegeket vonzanak. A valláslélektan világosan látja, hogy mindezek kielégítetlenül hagyott lelki igényre utálnak. Istennel való kapcsolatuk hiánya miatt vákuum támadt a hívő emberek lelkében, és a valláslélektan idejében figyelmeztetett, hogy az ürességet a hamis miszticizmus készséggel és leleményes változatossággal tölti be. A lelkésznek észre kell vennie ezt a jelenséget. Prédikációjában mutasson rá arra, hogy Jézus evangéliuma a tiszta forrás a vallásos ember számára.

A vallás egyik legszentebb hivatásának tekinti a hívő ember nagykorúvá-istenfiúvá való nevelését, de az elburjánzott valláspótlékok elleni küzdelemben éberrel figyel a valláslélektan fenti leleplezésére, és kész megtenni mindent, hogy a lélektanban keletkezett vákuumot úgy gyógyítsa be, hogy a vallásos ember, aki átmenetileg, valamilyen lelki seb miatt hátat fordított a vallásnak, ismét megtalálja Istenét, és megnyugvással vallhassa: Atyám, halott voltam, de rád találtam és az igaz életre feltámadtam. Az Isten, aki szeretet, nem akarja, hogy „némelyek elveszzenek, hanem hogy mindenki találja meg a megtérés útját“ (1Jn 4,16; 1Pt 3,9b).

A lelkésznek — ahogyan Jézus tette — a szószékről azokhoz kell szólania, akik szenvednek vagy örülnek. De nem szabad elfelednünk, hogy a gyülekezeteinket is nevelnünk kell a prédikáció által, melynek örök aktualitása a jézusi evangéliumban megadatott számunkra.

SZABÓ SÁMUEL

A TEMPLOMÉPÍTŐ LELKÉSZ

Id. Kovács Lajos emlékezete

Amíg Brassóban a jelenlegi unitárius templom állani fog, addig minden utód, öröklő nemzedék Kovács Lajos lelkészről mint annak alkotójáról fog megemlékezni. A „nagy“ jelzőt neve mellől soha nem kopthathatja le az idő, mert ha voltak is kortársaival harcai, nézeteltérései és vitái, megmaradt életműve kitartó lelkesedésének, erős akaratának és munkája értékének nagyságát hirdeti. Élete, fő célja és eredménye, a templom megépítése mellett még sok minden feljegyzésre méltó eseményben volt gazdag; abból csak a legjellegzetesebbek kiválogatása is gondot ad méltatójának. Ezt a nehéz feladatot próbáljuk meg élete és munkássága részekre való bontásával megközelíteni.

Életvonulata

A Hargita megyei Fiatfalván 1882. március 30-án született. Szülei, Kovács János és Kuti Julianna kis gazdaságban, nehéz munkával keresték meg kenyerüket. Lajos finkszülőfalujában került iskolába. Egyelőre

rá is az a sors várt, mint többi harisnyás székely pajtásaira, szántóvetővé válni az ősi barázdákon. De a törekvő kisfiúban már gyermekkorában nagy volt a szorgalom, kitartás és akaraterő, és a falusi iskolában tanított ismereteket nagyszerű eredménnyel sajátította el. Ez hívta fel reá a Kolozsvárt élő tanár nagybátyja, Kovács János figyelmét, aki az elemi iskola elvégzése után maga mellé vette, asztalához ültette, és beadta a híres ottani Unitárius Kollégiumba. A fiú itt is kamatoztatta hazulról hozott erényeit, képességeit, és a középiskolát jó eredménnyel végezte.

A gimnáziumi évek után a Teológiai Akadémiára iratkozott be. Elérte azt a ritka szerencsét, hogy már negyedéves hallgató korában Ferencz József püspök elég érettnak és felkészültnek ítélte, hogy Kissolymosra lelkészhelyettesnek kiküldje. A székely község gyülekezete meg is kedvelte a lelkes teológust, és amikor lelkészválasztásra került sor, egyhangúlag meghívták gyülekezetük papjának. Ott nősült meg, feleségül véve a nagy költő-püspök unokáját, Kriza Ilonát. E faluban született két fiuk és egy leányuk. Ezek legkisebbike Kovács Lajos jelenlegi püspökünk.

Néhány év múltán alkalma nyílt, hogy a kis Nyikó menti helységekből Erdővidékre, Nagyajtára, hitvese nagynevű nagyapjának szülőfalujába kerülhettek. 1910-ben telepedtek át oda, ahol még két fiuk született. Itteni lelkészkedése idején már egyházi lapokban közölt írásaival, lelkes beszédeivel, példásan pontos adminisztratív munkájával felkeltette a háromszéki lelkészi kar figyelmét, és rövidesen köri jegyzőnek választották. Ebben a minőségben került gyakran Brassóba is, ahol akkor nagyjaitai elődje, Veress György vezette a néhány évvel azelőtt alakult egyházközséget. Amikor pedig e megtévedt ember szabálytalanságai nyilvánosságra kerültek, köri jegyzői minőségében maga is benne volt a vizsgálatot végző bizottságban, sőt esperese itteni beszolgáló lelkésznek nevezte ki. Így alkalma volt megismerni az ottani helyzetet és a híveket, úgy hogy amikor 1915-ben Brassóban lelkészválasztásra került sor, egyhangú szavazattal választotta a gyülekezet lelkészévé.

Brassói lelkészsége

Brassóba 1915. május 9-én köszöntött be. Ez alkalommal Pál apostol 2Kor 12,14 verse alapján így határozta meg célkitűzését: „Íme harmadízben is kész vagyok hozzátok menni, és nem leszek terhetekre; mert nem azt keresem, ami a tiétek, hanem titeket, magatokat.“ Nehéz időben kezdte itteni szolgálatát. Híveinek egy része messzi harcmezőkön küzdött, itthonmaradott hozzátartozóik kétségek, gondok között éltek. Mindenki érezte a háború nehézségeit, megpróbáltatásait. Ráadásul a még alig néhány évvel alakult egyházközség nagy megrázkódtatáson ment át, dolgai nem voltak elrendezve. Még csak egy állandó hely sem volt, amit egyházi központnak ismerhettek volna. Albertfi Sándor lelkes presbiter ajánlott fel házában lelkészi lakást és irodának való helyiséget a Kórház utca 58. számú épületben. Az egyre emelkedő árak gondok elé állították a héttagú lelkészi családot.

Bizonyos idő után a lelkészi iroda és lakás a Gácsmajor utca 9. számú házba került át. Ott érte utol a nagy családot a szomorú megpró-

báltatás: 1918. július 1-én alig 48 éves korában elhunyt az édesanya. A lelkész öt kis iskolás gyermekkel özvegyen maradt. Két ugyancsak nehéz esztendő kellett így átvészelnőik. 1920-ban újránősült a lelkész; Székelykeresztúrról elvette Mántó Erzsébet tanítónőt. A politikai és gazdasági helyzet is kezdett fokozatosan a békeévek új kerékvágásába kerülni. A gyülekezet létszáma is állandóan emelkedett, nőegylet is alakult, és megindulhatott egy új szervező, gyűjtő munka.

Kovács Lajos már idejövetelekor átvette az egykori gondnok, Veress György nagy álmát, egy megfelelő templomalapot gyűjteni és a brassói unitáriusoknak imádkozóhelyet és biztos lakást, egyházi központot létesíteni. Már a háború alatt többféle gondolat vetődött fel. A várostól többször igényelt és kilátásba helyezett templomhely kérdése is egyre húzódtott. Két hely, egyik a főposta épülete mögötti, egy másik a római katolikus temető előtti, háromszög alakú telek adományozása állandó ígéret tárgya volt. 1923-ban a bérelt házat tulajdonosa eladta, és a lelkészi családnak ismét költözködni kellett. Az Egres utca 8. szám alatti házba került át a lelkészi lakás és az egyházi iroda.

Nagy érték volt abban az időben a lelkész megingathatatlan kitartása és küzdeni tudása. Nagy lelkesedéssel tartotta ébren az egyházközségben a templom megépítésének gondolatát. Beszédei, rendezvényei, összeköttetések felhasználása mind egy központi cél felé irányultak. Ennek eredményeként ismét gyűlni kezdett a templomalap. 1925-ben az addigi tervezetések között az akkori pénztáros, Kádár Sándor merész ötlete végre saját ingatlanhoz juttatta az egyházközséget. Részben az alapok felhasználásával, részben a lelkész által előteremtett kölcsönökből megvették a Rózsater 10. szám alatti házat, ahová egyelőre a lelkészi lakást vihették át, majd irodát és gyűléstermet rendezhettek be.

A lelkésznek ekkor népszerűtlen, nehéz szerepet kellett vállalnia. Maga állott oda, hogy az adósság összegét az egyháztagokra méltányosan elosztva, annak begyűjtését éveken át szorgalmazza. 1927-ben újabb családi megpróbáltatás érte: távol idegenben elhunyt első házasságából származó leánya, Iluska.

Végre sok küzdés eredményeként a városi tanács az egyházközségnek telekkönyvileg odaadományozta a Kút utcai 1084 négyyszögletes telket. Megindult a tervezés, készülődés. Eladták az egyházközség házat, és 1934. április 24-én a templom alapkövét is letették. Pár nap múlva azonban egy fellebbezés alapján a hatóság a megkezdett építést letiltotta.

Egy rendkívül küzdelmes esztendő következett a brassói unitáriusok életében, melynek fő harcosa a lelkész lett. Minden személyes kapcsolatot, ismeretségét, szónoki és íráskészségi tehetségét latbavetve harcolt az elveszített jogokért, új templomhelyért, kárpótlásért, hisz két évtizedes gyűjtögetés eredménye és a templom megépítésének lehetősége forgott kockán. Végül ebben a harcban is győzött. 1935-re nemcsak templomhely került, hanem azzal egy kárpótlásként kapott terület is. Megindulhatott a nagy munka.

Szerencsére az egyházközségben akadtak buzgó emberek, akik nagy segítséget nyújtottak, de a legfáradhatatlanabb, mindig jelenlévő építető, az igazi építő Kovács Lajos lelkész lett. Állandó tárgyalás és vita, az írott megállapodások betartásának ellenőrzése, a mindenkori fizetésekre a pénz előteremtése mindennapi gondja lett. Ezekben a hónapok-

ban szinte emberfeletti munkát végzett. Végre 1936. május 17-én megtarthatták a templomavatás nagy ünnepét, és a brassói lelkésznek nem kellett többé nagyon sokat emlegetett bibliai idézetét ismételnie: „A rókáknak barlangjok, az égi madaraknak fészükük van, csak az ember fiának nincs hová fejét lehajtania.“ Megépült a Noé bárkáját mintázó modern, merészvonalas templom, benne tágas ülésterem, egyházi iroda és két nagyszerű lakás egy szép nagy telken, kerttel, udvarral, a brassói unitárius egyházközség hosszú nemzedékek számára készített központja.

Részben a befejezett nagy munka érdeméül tudható be, hogy 1937-ben a háromszéki egyházkör Kovács Lajost esperesévé választotta. Szavának súlya, személyének tekintélye abból is kitűnik, hogy két évtizeden át volt az egyetemes egyház lelkészkerének elnöke. Újabb megbízatása az egyházkörben több munkát és gondot jelentett. De segédlelkészek jöttek évről évre melléje közügyért lelkesedni, pontos adminisztratív munkát tanulni, a rájuk háruló felelősségteljes hivatásra készülni.

A nagy küzdelem azonban már ekkorra nagyon próbára tette a lelkész életerejét. A felsorolt munkák mellett szinte egész életén át írással is foglalkozott, és a fejlődő nagy város társadalmi munkájában is részt vett. Pedig a sok családi gond és teher mellett csaknem egy évtizeden át testi gyengeséget is viselnie kellett. Cukorbetegségben szenvedett, ami sok más embert rég letört volna, de az ő nagy akaratereje minden megpróbáltatással meg tudott birkózni.

1942. október 20-án, 60 éves korában egy helybeli szanatóriumban elhunyt. Elsőnek ravatalozták fel az általa épített templomban, ahonnan nagy részvét mellett temették a református temetőbe.

Irodalmi munkássága

Fiatallélek korában megkezdett irodalmi munkássága végig az egyház keretein belül maradt. Beszédeire nemcsak készült, hanem azokat rendszerint előre le is írta. Azokból már nagyajtai lelkész korában közölt az Unitárius Szószékben és más egyházi lapokban.

Fiatalkorában kezébe került M. I. Savage amerikai unitárius lelkész könyve: *The evolution of Christianity*, ami büvkörébe vonta. Csak a teológián tanult angol tudásával, szótár segítségével évekig küszködve, e könyvet magyarra fordította, és 1927-ben *A kereszténység fejlődéstörténete* cím alatt saját költségén Székelyudvarhelyt a Globus nyomdában kinyomatta. A fordítás előszavában így vall: „Sokak előtt talán merészségnek fog feltűnni, hogy ily feladathoz fogtam, jöllehet szóban és beszédben az angol nyelvet nem bírom, mert életemnek egyik nagy vágya: az angol nyelvet beszédben az angolok között elsajátítani — nem sikerült.“

1931-ben *Ébresztgetés* címmel saját költségén a kézdívasárhelyi Turóczy nyomdában kiadott egy prédikációgyűjteményt, amelynek előszavában ezeket olvashatjuk: „Dolgozataimból egy kötetet bocsátok közre, amely tíz külön füzetben is megjelenik. A tiszta jövedelmet a brassói unitárius templomépítés céljára szántam.“

E sorok írójának ötletét és ajánlatát valósítva meg, 1930-ban megindította a 12 évfolyamra terjedő Unitárius Híradó nevű kebli lapot. Abban az időben a barcasági szász eklézsiák adtak ki hasonló egyházi értesítőket, amelyekben egyházközségük történetét híveikkel ismertették és amelyekben gyülekezetük életének fontosabb eseményeit közölték. Ezt a célt szolgálta ez a lap is, mely lelkész és gyülekezete között állandó kapcsolatot teremtett.

Utolsó esztendejének irodalmi tevékenységeképpen a Brassóban néhány éven át megjelenő Unitárius Jövendő című folyóiratot szerkesztette. Egyháza életének megújításáért kitartó, lelkes következetességgel, a józan ész és lángoló egyházszeretet nemes fegyvereivel harcolva, ugyanakkor sok vonatkozású ellenzéki magatartásának és haladó életszemléletének erőteljes kifejezést adva, ez a bátor hangú egyházi lap a maga idejében a közvéleményt jelentős mértékben befolyásoló tényezőnek bizonyult.

Lelkészi működése idején, saját visszaemlékezése szerint, egy kivételével minden főtanácsai gyűlésen jelen volt. Felszólalásai a jelenlevők körében mindig élményt jelentettek és a határozatokat nem egy esetben döntő módon befolyásolták.

Társadalmi tevékenysége

Brassó társadalmi közösségének is egyik jelentős tagja volt. A testvéregyházakkal és azok lelkészeivel élete végéig ápolta a bensőséges kapcsolatot és együttműködést. Ez a kapcsolat a legszorosabb a református egyházközséggel volt, amely évtizedeken át evangéliumi lelkiülettel a templom felépítéséig az unitárius gyülekezet rendelkezésére bocsátotta templomát. A harmincas évek elején a városban szervezett ÁGISZ szövetkezet gazdasági célkitűzéseiben jelentős szerepet vállalt, és főleg a környékbéli unitárius falvak tejszövetkezeteinek pártolásával a közösség javát szolgálta, a többi helybeli egyházközséggel együtt a testvéri együttműködés szellemében közösen szervezett évenkénti nyári rendezvényeknek gyakorlati érzékével hosszú időn át egyik legeredményesebb irányítója volt. A második világháború első éveiben nagy szervezkedés indult a város önellátása érdekében egy erőteljes Hangya-szövetkezet létesítésére, amelyben neki is jelentős szerep jutott. Valamennyiben 1942-ben bekövetkezett halála is közrejátszott abban, hogy ez a terv nem valósult meg.

Váratlan halála egyházi és világi vonalon egyaránt nagy megdöbbenést és mély részvétet váltott ki. Elmúlásával Brassó város népe, annak unitárius gyülekezete és az egyetemes egyház egyik vezéregyéniségét veszítette el, aki önmagából méltóságot és tekintélyt árasztó személyiségével, puritán lelkiületével, szociális gondolkodásával, a közügy mindenek fölé helyezésével, az egyházi és népi közösség előhaladását munkáló, fáradhatatlan tevékenységével az igaz ember és a hívő keresztény megtestesítőjének bizonyult. Jóbarátai és ellenségei egyöntetűen elismerték igazi emberi nagyságát. Mindenki érezte, hogy nem mindennapi ember fejezte be életét. Minden más mellett azonban itt marad fő életműve, a brassói unitárius templom, amelynek hívei nemzedékről nemzedékre az építő nagypapnak hálával és elismeréssel adózhatnak.

ARANYBETŰKKEL EMLÉKEZÜNK

Milyen természetesnek tűnik minden brassói lakosnak, hogy vasárnaponként, vagy visszatérő ünnepnapokon modern vonalú templomtornyunkban megkondulnak harangjaink és hívógató szavukra a nagy város különböző részeiből unitáriusok sereglenek e helyre. Rokonok, ismerősök, jóbarátok köszöntik itt egymást, majd beülve megszokott helyeikre, buzgó imával, az evangélium hallgatásával, sokan közülük soha máshol nem, csak itt énekelve, töltenek el egy magasztos, ünnepi órát. Megpihenni, megnyugodni, az élet küzdelmeihez új erőt meríteni jönnek ide valamennyien.

Hazulról hazajön ide mindenki, mert amint magunkénak mondjuk családi otthonunkat, ugyanúgy mondja unitárius egyházközösségünk minden tagja közös tulajdonának ezt a templomot. A mindenkor Brassóban élő unitáriusoké itt minden, kiket bárholnan hozott ide sorsuk, kenyérkeresetük, boldogulási vágyuk, e város falai közé kerülve tulajdonosaivá válnak e közös vagyonnak, tagjaivá egy rokon lelkületű közösségnek. Tagja lesz itt mindenki egy nagy családnak, mely együtt tud örvendezni az örvendezőkkel, osztja mindenki bánatát, s aki keresi, itt mindig megértő testvéri lelkekre talál. Közös a gond, közös a cél, közös az elért eredmények feletti örvendezés is.

Ne feledjük, hogy nem volt ez így minden időben. Boldog emlékű szüleim elbeszéléséből tudom, hogy amikor a századfordulón Brassóba jöttek megtelepedni, más kép fogadta őket. Egy omló, régi falakkal körülvett soknyelvű, sokféle felfogású emberekkel benépesített, fejlődésben levő város fogadta őket. Tizenhat templomban szóltak vasárnaponként a harangok. Ők azonban, kik Medesérről, egy szintiszta unitárius faluból jöttek, itt is hittestvéreiket keresték. Sokáig hiába, mert e városban talpalatnyi föld vagy még csak bérelt ingatlan sem volt az unitárius közösségé. Már létezett ugyan egy inkább csak papíron és néhány buzgó hívó lelkében élő leányegyházközség, melynek azonban semmi központi helye nem volt. Csak havonta egy vasárnap és sátoros ünnepek másodnapján jött el ide valamelyik környékbeli egyházközség unitárius lelkésze, hogy a református templom vendégeként néhány itteni hívünkkel találkozhasson. Nehéz gondok, kínos megpróbáltatások után jutott el végre az itteni unitárius eklézsia odáig, hogy rendes lelkésze s legalább fogadott papilakban valami központi irodája lehetett. Mostani püspök urunk édesapja, néhai Kovács Lajos mint helybeli lelkész még sokszor volt kénytelen idegen szószekekről ismételni a bibliai idézetet, hogy: „A rókáknak barlangjok, az égi madaraknak fészkek vagy, de az ember fiának nincs hova fejét lehajtania.“ És az egyre szaporodó unitáriusok felfogták, megértették a hívó szót, felsorakoztak nagy akarással küzdő lelkészüik mögé, és meglett a brassói templom. Az itteni hívek jól megtanulták az egykor kiszólt, majd szállóigévé magasztosult nagy igazságot, hogy: „Egynek minden nehéz: sokaknak együtt semmi sem lehetetlen!“ Ez a templom örökre szimbóluma marad a kis és nagy erők összefogása értékének és az egy cél felé törekvés törhetetlen diadalának.

Sokan sokáig hajlamosak voltak arra a történelemszemléletre, hogy csupán ez a nagy vonalakban körvonalazott kép a brassói unitárius-múlt. Anélkül azonban, hogy az utolsó száz évben lefolyt egyházközség-szervezés és templomépítés értékéből bármit is le akarnánk vonni, le kell szögeznünk, hogy e városban sokkal régebbi az unitárius emlékek kezdete. Valamikor e város iskolájában tanult és tanított Dávid Ferenc, aki később férfivá érve és egyházalapítói tekintélyében megnöve, egy alkalommal visszatért ide, és az itteni Péter és Pálról elnevezett székelyegyházban hittérítő prédikációt mondott. Krónikák feljegyzése szerint ez pontosan az Unitárius Egyház megalapításának évében, 1568-ban volt, és minden valószínűség szerint Brassó magyar ajkú lakosságának nagy része unitárius vallásra tért és eklézsiát alakított. Székely Sándor egykori történész püspökünk szerint ez az egyházközség 1622-ig, azaz több mint félszáz éven át fennállott. Létezését akkor erőszak döntötte meg, de mint bűvópatak, egyházalakítási kísérletek később is kitörttek, sőt létezésükről az elrűlt évtizedek alatt sikerült pontos adatokat is felfedeznünk. Például láttunk a városi Levéltárban eredeti okmányokat, melyek 1777-ből hiteles tanúbizonyosságot nyújtanak az itt a Hosszú utcában, ma 191. számú házban létezett kis egyházközségről és annak megdúlásáról. Kolozsvárt talált iratok igazolják, hogy voltak lelkes vezetők, mint például bizonyos Székely Kata kuratrix és Kováts Mihály megyebíró, Dakó Sámuel jegyző és Kállay János pénztáros, kik itteni névtelen unitárius elődeinket valamilyen eklézsiában még 30 esztendővel később is össze tudták tartani.

Nem véletlen hát, hogy most, amikor szépen megújított saját templomunkban ünnepelhetünk, arra is gondoltunk, hogy múltunk nagy eseményeit aranybetűs márványtáblán örökítsük meg. E tábla szövege, ami máától kezdve itteni múltunk bizonyítéka lesz, a következőleg igazít el:

NEVEZETESEBB EMLÉKEZTETŐK

a brassói unitárius eklézsia történetéből:

1568. febr. 12. Prédikált Dávid Ferenc e városban.

1777. Első írott emlék a Hosszú utcai imaházról.

1885. apr. 6. Megalakult itt a leányegyházközség.

1925. május. A Rózsatér-i épület megvásárlása.

1936. május 17. Felavatták a jelenlegi templomot.

Egyházközségünk épületében ez már az ötödik márványtábla, amit nagynevű elődeink emlékére és munkájuk megbecsülésének jeléül helyeztünk el. Az egyházközség néhány nagynevű munkását így szeretnénk a jelen és a jövő elé követendő mintaképnek állítani.

Templomépítő nagy papunk kapta az első táblát ezzel a szöveggel:

KOVÁCS LAJOS

esperes — lelkész

1915. V. 9. — 1942. X. 20.

e szent hajlék építésénél

múlthatatlan érdemeket szerzett.

Emlékének kegyelettel áldoz

Az Unitárius Egyházközség 1943. V. 9.

Második lelkészünk táblájának szövege ez:

FEKETE LAJOS lelkész. A brassói unitáriusok órálló papja.

1942 — 1945.

Harmadik táblánk szövege:

DR. KÖVÁRI JAKAB

lelkész — teológiai tanár

1945 — 1957

... bizzatok az Úrban

Zsolt 4:6

E három tábla elhunyt és arra érdemes lelkéseink emlékét kívánja megörökíteni, kik hivatástudatból szentelték életüket a közösség szolgálatnak.

Egyházközségünk azonban nem feledkezett meg világi vezetőiről sem. Tanácstermünkben őrzünk egy díszes nagy táblát, ahol hűséges, szorgalmas előjáróink neveit akarjuk megmenteni a feledéstől. Sajnos történelmünk három századából a már említett neveken kívül többet nem tudunk, mert azokról az időkről, amikor ők egyházmentő szolgálatot végeztek, eddig nem sikerült írott nyomokat találni. Annál jobban ismerjük az utolsó száz esztendőben itt tevékenykedett atyáinkfiatét, kikre mindig hálával és kegyelettel gondolunk.

Sem valamennyi nevét, sem egyházközségünk részletes történetét ez alkalommal nem mondhatjuk mind el. Mégis ez utóbbi táblán szereplők közül néhány elköltözött munkáját külön is méltatni szeretném.

KILLYÉNI ENDRE nevéhez szorosan hozzáfűződik az 1885-ös leányegyházközség alapításának emléke. Az ő hozzáértése, lelkesedése, kitarása és mások munkába állítása nélkül ez a nagy próbálkozás nem indulhatott volna be. Utána mindjárt VERESS GYÖRGY emléke előtt kell tisztelegnünk, ki előbbinek nemcsak mindenben hű munkatársa volt, de vállalása szerint az eklézsia első jelentős anyagi alapját összegyűjtötte. Nehéz időkben kimagasló egyházmentő és -építő munkát végeztek itteni egyházközségi főgondnokaink, mint VERNES ISTVÁN dr., HALMÁGYI GÁBOR mérnök, KERÉKES ISTVÁN dr. és ZOLTÁN GYULA dr. Nagy és merész vállalkozás volt KÁDÁR SÁNDOR pénztáros részéről az egykori Rózsater 10. szám alatti ház megvétele, ez azonban később a templomalap megteremtését és megtartását szolgálta. Ne feledjük el néhány „nagy” jelzővel illelhető volt gondnok nevét se, kik cselekvő, vezető egyéniségek voltak, mint GERGELY SÁNDOR, FAZAKAS JÓZSEF és BÁLINT JÁNOS. Különösen utóbbi végzett kiemelkedő munkát a templomépítés alkalmával. A jegyzők sorából is kiemelkedik néhány nevezetes név, mint VÉGH MÁTYÁS, TÖRÖK SÁNDOR és SATA JÓZSEF, kik korabeli krónikásként alkottak maradandót. A pénztárosok közül is élre kívánkozik a BENEDEK DÉNES és EINZIG JENŐ neve, kik hosszú időn át hűséggel végezték bizalmi tisztségüket. Volt néhány keblitanácsos is, ki kortársai fölé tudott céljaival, tetteivel emelkedni, mint például ALBERTFY SÁNDOR, ki egymaga hitelre templomot akart építeni a közösségnek, HOCH JENŐ mérnök és KO-

MIS JÓZSEF, ki a tevőleges köz munkában volt mindig az elsők között. Néhány nőtestvérünk is tudott kimagasló eredményt elérni. Ilyen volt PRESZNER PÉTERNÉ nőegyleti elnök, kinek munkája eredményeként sok e templomba beépített téglá őrzi emlékét. Utána KADÁR SÁNDORNÉ neve kell hogy következzen, ki református létére férje halála után teljesítette annak végakarátát és ajándékozta meg templomunkat az azóta is szüntelen kongó két szép harangunkkal.

Végigtekintve egyházközségünk történelmén, örömmel állapíthatjuk meg, sokan megérdemelnék még, hogy nevüket fénylő aranybetűkkel örökítsük meg. Talán betelnék templomunk egyik belső fala, ha valamennyi adakozó, jótevő és e közösségért valamit tevő nevét mind kőbe akarnánk vésni. Hisszük és reméljük, hogy áldozatuk követendő példaként fog élni tovább, és a jövőben is hatni fog.

SZÓSZÉK – ŪRASZTALA

DR. KOVÁCS LAJOS

AZ ISTENI MEGBÍZÁSRA ADANDÓ VÁLASZ

Ézs 1,18; Jer 1,4—9

Gyakran hangzik a megállapítás, hogy az unitárius vallás az Ūjszövetség vallása. Ez a tétel azonban vallásunk sajátosságaképpen csupán abban az értelemben fogadható el, hogy hitéletünkben és szószéki szolgálatainkban az Ūjszövetség központibb helyet foglal el, mint az Őszövetség, mert vallásunk alaptételei a Jézus tanítását magábanfoglaló evangéliumokban, tehát az Ūjszövetségben található meg. Több mint négyszázéves történelmünk folyamán vallásunk életében minden időben jelentős szerepet játsztak azok az őszövetségi könyvek is, amelyeknek szerzői feltétlen istenhitükkel és korukat messze megelőző, sok vonatkozásban forradalmi tartalmú valláserkölcsei mondanivalójukkal a jézusi evangélium előkészítői voltak.

Ebben a tekintetben első helyen állanak az őszövetségi próféták, az Isten embereinek nevezett, félelmet nem ismerő, még a királlyal is szembeszállani kész nagyszerű férfiak, akik meggyőződésük szerint azt hirdették vagy azt vetették papírra, amit Isten velük az elragadtatottság, az egyedülálló lelki élmény, az elhívó látomás rendkívüli pillanataiban közölt, és ami őket prófétákká magasztosította.

A felolvasott két bibliai rész szerint ilyen elhívó látomásban részesült két és fél ezer évvel ezelőtt Ézsaiás, majd több mint száz évvel később Jeremiás, amelyek őket egész életükre szólóan Isten üzenetének megingathatatlan, öntudatos szószólóivá tették.

* * *

A mai napon gondviselő Istenünk jóvoltából ezzel az ünnepi istentisztelettel Teológiai Intézetünk unitárius vallású hallgatói, tanárai és alkalmazottai részére megnyitjuk az 1978—79-ik tanulmányi évet. Feltesszük a kérdést: mit űzen az útnak indulás órájában a két felolvasott alapige? Megállapíthatjuk, hogy űzenetük általánosságban szól a gyülekezet minden egyes tagjához, de fokozott hangsúllyal hangzik ifjaink felé, akik ebben az évben tanulmányaikat folytatják, és azok felé is, akik a mai nappal válnak lelkészi szolgálatra készülő hallgatókká.

* * *

Ézsaiás próféta elhívó látomása a tudósítás szerint a jeruzsálemi templomban ment végbe. Ő maga Istent nem, csupán fényes trónját és ragyogó palástjának a szélét látta. A templom kápráztató fényében szeráfoknak nevezett óriási lények ajkain hangzott a dicsőítő ének: „Szent, szent, szent a Seregek Ūra; teljes mind a széles föld az ő dicsőségével.” Közben a szeráfok egyike az áldozati oltárról egy fogóval egy izzó széndarabot emelt fel, azzal a prófétához repült, és ajkait megérintette, miáltal ő megtisztulva hallhatta Isten hozzá intézett szavait: „Kit küldjek el? Ki megyen el nekünk?” A próféta pedig mély, remegő áhítattal és túlaradó boldogsággal így felelt: „Imhol vagyok én, küldj el engem.”

Jeremiás is, Ézsaiáshoz hasonlóan, még egészen fiatal volt, amikor elhívó élményben részesült. Így szólt hozzá Isten: „Prófétának rendelvek téged a népek közé.” Jeremiás azonban így felelt: „Ah, ah, Ūram, Isten én nem tudok beszélni, hiszen ifjú vagyok én.” Isten azonban így folytatta beszédét: „Ne mondd ezt: ifjú vagyok én, hanem menj mindazokhoz, akikhez küldelek téged, és beszéld

mindazt, amit parancsolok néked.“ Végül Isten megillette Jeremiás száját, ezt mondván: „Íme, az én igéimet adom a te szádba.“

Kedves Atyámfiai, Testvéreim! Mindkét látomásnak van egy közös vonása. Ézsaiás ajkait Isten angyala az oltárról vett izzó szénnel érinti meg, ami által tisztátalan volta megszűnik. Jeremiással is, más formában ugyan, de lényegében ugyanez történik. Az ő ajkait maga Isten illeti meg és teszi őt tisztává. A tudósítás szerint Isten személyesen adja a próféta szájába azt, amit hirdetni kell; ő maga ad neki felhatalmazást arra, hogy az ő nevében prófétáljon és a körülmények követelményei szerint „irtson, pusztítson, romboljon, építsen és plántáljon“. Ez azt jelenti, hogy egyfelől harcolnia kell a bálványimádás, az erkölcstelen, gonosz, gyűlölködő gondolkozás és cselekedetek ellen, másfelől építenie és plántálnia kell az igazat, a szépet, a jót, az Istenben való feltétlen hitet és bizalmat.

Egy lényeges pontban azonban eltérés mutatkozik a két próféta között a látomás kapcsolatos első magatartás tekintetében.

Ézsaiás az élmény hatása alatt remegő áhitattal, de azonnali döntéssel így válaszol: „Imhol vagyok, Uram, küldj el engem!“ Ez a határozott igen, a próféta nagyszerű jellegzetessége nem volt csupán pillanatnyi, szalmalángszerű fellobbanás. Ézsaiás egész életével és hosszú évtizedekre kiterjedő missziói tevékenységével az Isten iránti feltétlen, megingás nélküli hűség megtestesítőjének bizonyult.

Jeremiás egyénisége és lelkisége sok tekintetben különbözik az Ézsaiásétól. Ő az isteni megbízás elől az elején igyekszik valamiképpen kitérni. Megretten a túl nagy felelősség reánehazódó súlyától. Ugy érzi, hogy se elég tapasztalattal, se a meggyőzés tudományával, se megfelelő szónoki képességgel nem rendelkezik; nem érez magában elég erőt és bátorságot arra, hogy a nép életének válságos, döntő időszakában honfitársaihoz elég hatással, eredményesen szólani és az isteni megbízásnak maradéktalanul eleget tenni tudjon. Végül is Isten határozott felhívása alapján vállalja a nehéz, népszerűtlen, de gyönyörűséges terhet, és Isten megbízásának odaadó, önfeláldozó, mindvégig hűséges hordozójává válik. Tudjuk, hogy mindkét próféta, különböző alaptermészetűk, lelki alkatuk és vérmérsékletük ellenére, egymástól sok tekintetben eltérő módon, de a nép életében magasztos történelmi hivatás betöltőjének, a nagy próféták között is a legnagyobbaknak bizonyult, és az izraelita nép jövődjének kifermálódását döntő és áldott módon befolyásolta.

Kedves Atyámfiai, Testvéreim! Vannak teológiai hallgatónk között olyanok, akik gyermek- és ifjúkoruk óta készültek lélekben arra, hogy egykor egy gyülekezet lelki vezetőjévé válva, buzgó, öntudatos lelkészi tevékenységükkel, szent hivatástudattal szolgálják népünket és egyházunkat. Ha nem is mindig tudatosan, de ösztönszerűen újra meg újra hallották lélekben Isten feléjük intézett kérdését: „Kit küldjek el? Ki mégyen el nekünk?“ Ők pedig lélekben boldog érzések között így válaszoltak: „Istenem, édes jó Atyám! Imhol vagyok én, küldj el engem!“ Most pedig boldogok, hogy megérhették azt az időt, amikor hivatásukra szakszerűen készülhetnek fel.

Vannak viszont olyan ifjaink, akik az isteni hívó szózatot még nem fogták fel, akikben a teológiai intézetbe való belépésük idején vagy talán még azután sem vált egyelőre elég tudatossá a lelkészi szolgálat magasztos volta, a feltétlen istenhít, a nagy döntés Isten és az ember feltétlen, alázatos, öntudatos szolgálata mellett.

Kedves Ifjú Testvéreim, ti magatok tudjátok, hogy Ézsaiáshoz, vagy Jeremiáshoz álltok-e közelebb a nagy döntés azonnali elhangzása tekintetében, vagy időre van még szükségetek ahhoz, hogy lelketekben a szent elhatározás, az Isten és az evangélium ügye mellett döntés kifermálódjék.

Egy lényeges dologgal tisztában kell lennetek. A döntésnek, ha az Ézsaiás szellemében bennetek megtörtént, titeket életetek végéig kell kísérnie. Ha pedig még nem ment lelketekben végbe, Jeremiáshoz hasonlóan, nem túl hosszú idő után el kell hangzania, meg kell történnie. Minél előbb el kell hangzania a döntésnek, a válaszádnak erre az alapvetően fontos kérdésre: akartok-e, tudtok-e tiszta szívből, a hit és értelem fényével és világosságával, a jézusi evangélium alapján álló egyházunk, Dávid Ferenc egyháza hűséges, buzgó, prófétai lelkületű szószólóivá, jézustanítványokká magasztosulni?

Ti kényszerítés nélkül, saját elhatározásotok alapján léptétek át intézetünk küszöbét. Lelkiismeretetek szavára hallgatva, döntenetek kell. Ha pedig úgy érzitek, hogy Isten hívó szavára nem tudtok így felelni: „Imhol vagyok, Atyám,

Istenem, küldj el engem", az a becsületes dolog, hogy intézetünk kapuján kilépve, világi pályán igyekezzetek érvényesülni, hivatásokatak betölteni.

Ha azonban elhangzik ajkaitokon és lelketekben az áldott, igenlő válasz, egyházunk tanáraival és nevelőivel együtt mindent megtesz azért, hogy a lelkeszi szolgálatra kellőképpen felkészítve, ti az evangélium ügye hűséges, eredményes hordozóivá váljatok.

Imádkozzunk teológiai évnyitó ünnepünkön Istenünkhöz azért, hogy áldja meg mindnyájunk őszinte áhítatát, buzgó lélekáldozatát, a jézusi kettős szeretetparancsból fakadó cselekedeteinket és egész életünket. Imádkozunk azért, hogy győzzön a jó a rossz felett, a béke és szeretet ereje és hatalma a gyűlölet, a sötétség, a háború felett, hogy tudjuk mindannyian zavartalan áhítattal hallgatni ennek a tanulmányi évnek a folyamán is az evangélium szent biztatását, hogy az minket mindannyiunkat tudjon hivatástudatunkban, egyházunkhoz való buzgó ragaszkodásunkban megerősíteni, mindennapi kötelességeink feltétlen teljesítésére ösztönözni és az evangéliumi életparancs kötelező voltára eszméltetni.

A gondviselő Isten áldása, békessége, gondviselése nyugodjék meg Teológiai Intézetünknek ebben a tanulmányi évben végzendő nemes munkáján és a gyülekezet minden egyes tagján. Amen.

GOLLAND, BRIAN

AZ EGYSÉG SZELLEMEBEN

1Móz 11,8—9

A genézisbeli Bábel torony-történet érdekes több szempontból is, főként azonban azért, mert írójának eszmevilágába enged bepillantást, példa erre az, ahogyan Isten természetét felfogták és elgondolták. Az Ószövetség történeteinek nagy része és más szentíratoké is azért keletkezett, hogy választ adjanak azokra a kérdésekre, amelyeket az általunk is ismert szokásokkal, nevekkel és élethelyzetekkel kapcsolatban az ókori ember feltett. Ez a történet világosan felel a kérdésre, miért van az, hogy bár az emberi fajok egy közös ősről vezethetők vissza, mégis olyan sokféle nyelvet beszélnek.

A felelet az volt, hogy Isten látva a hatalmas munkálat tervét és azt, hogy egységes emberiség milyen megvalósításra képes, féltékeny lett, és azonnal közbelépett, hogy ennek az egységnek véget vessen.

Századoknak kellett eltelniök, míg az emberek vagy legalábbis egy részük megtanulta, hogy a világban levő válaszfalak, amelyek gátolják a javak- és eszme-cseréket, és amelyek türelmetlenséget, nyugtalanságot, bizalmatlanságot és háborút okoznak, nem isteni eredetűek és nem változhatatlanok, hanem emberi művek, amelyeket le lehet és le is kell rombolni és megszüntetni.

A tudomány érdeme, hogy hozzásegítette az embert annak a felismeréséhez, hogy a világ egysége ma már nemcsak lehetséges, de civilizációnk fennmaradásának és folytatásának a feltétele is. A világ egységének gondolata kényszerítő erőként hat ma ránk, mint szilárd, kikerülhetetlen tudományos tény, és nekünk fokozatosan felebarátaink őrizőivé kell válnunk, akarva nem akarva, és ennek érdekében mindent meg is kell tennünk legjobb tehetségünk szerint.

A biológusok nem foglalkoznak a fajok történetével és kifejlődésével, őket az élet kialakulása érdekli: az életé, amely egységes, hiszen egyetlen törvény irányítja, még ha ezer és ezer különféle formát is ölt.

Az IARF oxfordi kongresszusán elmondott prédikáció. Rövidített szöveg: fordította dr. Szabó Árpád.

Általuk válik világossá, hogy a Genézis történetének igaza volt: kezdetben a világ népei egyek voltak, és minden bizonnyal nem Isten, hanem az ember volt az, aki válaszfalakat, határokat állított közéjük. Azt a gondolatot sugallják nekünk, hogy a népek és nemzetek ugyanazon fa különböző ágain nyíló virágok és nem külön hajtások, amelyeket egymásba kell oltanunk, valamilyen ősi, ismeretlen növény kitermelésének kísérleteként.

De hol van a vallás helye a világ egységének gondolatában? A szükségszerűség kötelei rákényszerítenek, hogy politikai síkon munkálkodjunk a világ egységén, de van-e megfelelő szellemi kötelekünk? Úgy hiszem, hogy a mi mostani együttlétünk is itt Oxfordban, azt bizonyítja, hogy van. Lehet, hogy ez a bizonyíték nagyon tág, talán sokak számára még nem is érzékelhető, de valóság és remény arra, hogy növekedni fog és nemsokára látható lesz, mint maga az egység, amely a szükség követelményeként egyre közeledik felénk.

Igenis, vannak szellemi kötelekeink. Sajnos a nagy, szervezett vallások nem sokat tesznek ápolásuk és gyarapításuk érdekében. Sokszor romboltak le válaszfalakat, de a régiek helyébe mindig újakat emeltek.

A kereszténység és az iszlám világvallásként jelentkeztek, a világot hívőkre és nem-hívőkre osztották fel. A vallások gyakran nemzeti határokat törtek át, de még gyakrabban saját válaszfalaikat állították fel. Miért történhetett így? Úgy gondolom, azért, mert ezek a vallások eltérő nézeteket vallottak a vallás eredetéről, akárcsak közülünk a legtöbben, akik ezen a héten itt összegyűltünk. A legtöbb kísérletet a világ vallási egységének előmozdítására olyan csoportok végezték, amelyek azt gondolták, hogy a leglényegesebb ebben a kérdésben egy hitvallás-szerű közös nyilatkozat az Istenhez való közeledés sajátos útjairól, Isten természetéről vagy éppen Isten létezéséről.

Az IARF-nek egészen más felfogása van a vallásról; azt vallja, hogy a vallás különböző formái ugyanannak a belső vágnak a megnyilatkozásai, amely közösségre készítet a világegyetem alkotójával. A különbségek az éghajlat, a kultúra, a civilizáció stb. eltérő formáinak tulajdoníthatók. Nem hiszi, hogy a vallásos megismerés csak bizonyos faj vagy vallás kiváltsága volna, amely nem adatott meg a többieknek. A szabadelvű hitfelfogás szerint a vallásoknak közös eredete van, ugyanakkor közös a végcélja is. A legfontosabb az lenne, hogy az emberek felismerjék és állandóan szem előtt tartásuk ezt a közös végcél a különböző utak és eszközök zúrzavarában, amelyekről azt hiszik, hogy lényegesek. Valójában meg kell tanulnunk különbséget tenni az eszköz és cél között, annak megértésére, hogy az előbbi egyáltalán nem fontos.

Valamennyi világvallásnak közös gyökere van, de egy sincs közöttük, amelyről azt mondhatnánk, hogy egyedülálló és a leglényegesebb valamennyiünk számára. Engednünk kell az embereket, hogy szabadon válasszák meg azt az utat, amelyről azt gondolják, hogy számukra a legjobb. Úgy gondolom, hogy a mi szervezetünk egyike — ha nem éppen egyetlen — azoknak, amelyek megengedik híveik részére ezt a szabad választást. És ez a szervezet — sok mással együtt — alapjában véve elsődlegesen a világ békéjében érdekelt, nem politikai vagy vallási világnézetben és egy sajátos életfilozófia vagy életút keresésében; éppen ezért megérdemli, hogy támogassuk, s higgyünk abban, hogy minden esélye megvan a sikerre.

A kongresszus főtémája ez alkalommal „A türelem határai ma”. Miért választottuk ezt a témát? Többen fogják mondani, bizonyára világszövetségünk tagjai között nincs és nem is lehet határa a türelemnek. Mindazáltal én úgy gondolom, sokan egyetértenek velem abban, hogy kérdőjelet kell tennünk a „türelem” szó után; felül kell vizsgálnunk e szónak általunk adott értelmzését. És abban is egyetérthetünk, hogy kell lennie egy adott pontnak, ahol a türelem véget ér; hiszen ma világszerte sok olyan eseményt látunk, sőt olyan megnyilatkozásokat is hallunk, amelyeket tovább nem szabad túrnunk. Véleményem szerint meg kell engednünk a túlünk különbözőeknek, hogy szabadon hirdessék meggyőződésüket és úgy irányítsák életüket — a társadalommal való összhangban élésnek megfelelően —, ahogy akarják. De hiszem azt is, hogy világszövetségünk példát adott tagjainak — különösen az utóbbi években — az aktív türelemre való ösztönzésben és cselekvésben; törekedett megérteni azoknak a hitfelfogását, magatartási formáit, szokásait, akiknek országa és kultúrája nem is olyan régen még idegen és ismeretlen volt sokak számára.

Amikor kongresszusra gyűlünk egybe, az kell legyen a mi reménységünk, hogy az emberek egyre nagyobb számban teszik magukévá és gyakorolják azt a felismerést, hogy a világ egységének és békéjének kulcsa az egyetértés. Ez nem azt jelenti, hogy egyetlen politikai vagy vallási zászló alatti egyesülést kell megkísérelnünk, hanem el kell fogadnunk és köszöntenünk kell valamennyi zászlót, amely ott szeretne lenni a nagy seregszemlén.

Sok száz év telt el azóta, amióta a Babel-torony történetének szerzője megrajzolta e képet: az egy nyelvet beszélő világot és a féltékeny Istent, aki szétzórta a népeket a föld színén.

A kongresszus végén mi is újból szétszóródunk a világ négy tája felé, de legalább meg fogjuk próbálni, hogy „építsünk magunknak várost és tornyot“. Tegyük meg hát mindent az ügy érdekében, amelynek elköteleztük magunkat, és így „szerezzünk magunknak nevet“. Amen.

MÁTYÁS GYÖRGY

EMLÉKEZZETEK!

Zsid 13,7

Az emberek lelkivilágára nagy hatással van a természet külső képe. A legyszerűbb embertől a legműveltebbig mindenkit megejt, lenyűgöz a természet szépsége, gazdagsága. A művészvilág kimagasló alakjai, az emberiség nagy tanító-mesterei mind-mind innen merítették mondanivalóik jelentős részét. Írók, költők, híres festők és zeneszerzők istenadta tehetségeikkel meg tudják szólaltatni a természetet, és ez a beszéd a gondviselő Isten beszéde az emberhez. De hol van az a művész és melyik az a nyelv ezen a világon, mely ki tudná fejezni, el tudná mondani mindazt a szépséget és gazdagságot, mit a természet magában rejt? „Oh természet, oh dicsó természet, mely nyelv merne versenyezni veled“ — mondja Petőfi Sándor. Az egymást követő évszakok az emberek hangulatát, kedélyét is meghatározzák. A tavasz a feltámadás, az újjászületés örömét hozza magával. Az őszi az elmúlás, a megsemmisülés szomorú, fájó próféciját zengi lelkünkben. Tavasszal megtelik a lelkünk örömmel, boldogsággal és reménységgel. Ősszel úgy érezzük, mintha a bánat sötét felhője nehezedne a lelkünkre. Egyre többet foglalkozunk az elmúlás, a halál gondolatával, mely egyszer rajtunk is beteljesedik.

E néhány bevezető gondolat elegendő ahhoz, hogy megértjük, miért lett az őszi, azaz november a halottak hónapja. A hagyomány szerint ebben a hónapban mindenki áldoz szerettei emléke előtt. Nem tudjuk, ki volt az első, aki elindította ezt a nemes emberi szokást, de mély vallásosság és humánus érzés fűtötte a lelkét. Ha így van, akkor nem lehet idegen az unitárius ember előtt sem a halottakról való megemlékezés. Nekünk is vannak kedves halottaink, kiknek emlékezete nemesítőleg, buzdítólag, vigasztalólag hat életünkre. Amellett az emlékezés megkönnyíti az élet terheit a vállunkon. Mert gondoljuk csak el, milyen boldogító érzés azzal a tudattal járni az életben, hogy akiket szeretünk, akikért annyit dolgozunk, naphosszat fáradunk és akikkel az életben együtt örveztünk vagy bánkódtunk, halálunkban sem tagadnak meg. S ha megtörténik is az, hogy hosszabb vagy rövidebb ideig megfelelkeznek rólunk, halottak napján eszükbe jutunk, megemlékeznek rólunk, és akad egy szál virág a kertjükben, egy szál gyertya, melyet meggyújtva elégetnek sírunkon egy áldó imádság elmondása mellett.

Ki mondja, hogy ez nem szép és nem helyes emberi cselekedet? Benedek Elek végrendeletét e szavakkal zárja: „En nem félek, hogy kifogyok a szeretetből, fiam. Ha egyéb nem, ez eltart a sírig. Ha egyebet nem kaphatsz, ezt tőlem halálom után is megkapod. Ha majdan üresnek érzed a szivedet, gyere ki a síromhoz, meglásd, megtelik szeretettel. S ha majd bánatnak az emberek, csaldndf fogsz, gyere ki a temetőbe és megvigasztalódsz. Gyere ki a síromhoz, fiam!“

Mindaz, amit eddig elmondtam, a mi személyes halottainkra vonatkozik, akik valamikor szűkebb családi körünkhöz tartoztak.

De nekünk még egy nagyobb családnak is van, unitárius anyaszentegyházunk. Ennek a lelki közösségnek, ennek a nagyobb családnak is vannak halottai. Azok a személyek, akik egyházunknak kimagasló alakjai, egyéniségei voltak. Akik szellemükkel, jellemük erejével vagy tetteik nagyságával túntek ki. Kiket az Isten gondviselés gyanánt küldött egyházunknak. Ezek a személyek példamutató életükkel a megbecsülés és tisztelet alanyaivá váltak egyházunkban, kiknek emlékéhez időnként elzarándokol a hálás szívű utókor. Az ilyen megemlékezés mindig nagy nevelő és léleknevelő hatással jár. Minél sötétebb körülöttünk a világ, minél nagyobb terhek nyomják a vállunkat, annál inkább szükségünk van a múlt lelkesítő üzenetére. Jöhetnek időszakok, amikor az ilyen megemlékezések valóságos életszükségletté válnak. Mint beteg szervezetnek az orvosságra, úgy van szükség a múlt lelkesítő példájára a megaláztatások, a csüggedések idején. Ilyenkor a múlt felidézése, elfelejtett nagyjainknak példamutató élete hitet, önbizalmat, reménységet ébreszt bennünk. Japánban ma is megvan az a szokás, hogy időnként a szülő, az apa gyermekét kiviszi a temetőbe, az ősök sírjához, és ott felidézi emléküket. Nagyszerű nevelési módszer. Hasonló Benedek Elek végrendeletéhez: „Gyere ki a temetőbe, fiam!”

Hála a gondviselő Istennek, az unitáriusoknak nagyon sok tiszteletet és hála-t követelő, emlékezésre méltó síremlékük van. Az első és minden síremlék mellett a legszomorúbb, de egyben a legdicsőbb, Déva vára. Ennek omladozó kövei őrzik első püspökünk, Dávid Ferenc emlékét, aki e vár falai között mártírhalált szenvedett.

Apostoli lelke, fennkölt szelleme, bátor alakja ma is példakép egyházunkban. De példaképet látnak benne azok is, akik szorosan nem tartoznak egyházunkhoz. Nagy megtiszteltetés az unitáriusokra az a tény, hogy a jelenkori irodalom képviselői, akik a társadalmi élet problémáival foglalkoznak és a lelkiismereti szabadság eszméjét tárják az olvasók elé, műveikhez ihletet, magot, gondolatot Dávid Ferenc korából és idejéből merítenek. Hálás kegyelettel gondolok egyházunk nem régen elhunyt főgondnokára, aki írásos emléket állított azoknak, „akik előtte jártak”.

Villanásszerűen átgondolva a nehéz évszázadokat, szálljunk lélekben Déva várából át Dávid Ferenc szülővárosába, Kolozsvárra és ott is a házsongárdi temető legmagasabb pontjára, ahol örök álmukat alusszák egyházunk nagy jötevői, a jötevők fejedelme, Berde Mózes és a nagy filozófus Brassai Sámuel professor. Innen néz le ránk a népdalköltő és népdalgyjűjtő Kriza János is, aki annyi elismerést és dicsőséget szerzett az unitárius egyháznak. És még hányan voltak? De a „tábornokok” és hadvezérek mellett hadd emlékezzünk meg a kőzatonákról is, gyülekezeteink jötevőiről, előjáróiról, gondnokairól és keblitanácsosairól, akik az egyes egyházközösségekben évtizedeken át, akár közmunkával, akár anyagi áldozathozattal vagy példás egyházépítő munkával építették anyaszentegyházunk épületét, és most kint a temetőben csendesen pihennek. A reájuk való emlékezés kötelességet jelent. Azt a kötelességet, hogy kövessük példájukat. Erre az apostol szavai is figyelmeztetnek bennünket: „Emlékezzetek meg a ti előjáróitokról, akik szólották néktek az Isten beszédét és figyelmezően az ő életük végére, kövessétek hitőket!”

Szükséges, hogy olykor-olykor megemlékezzünk azokról, akik előttünk jártak, hogy okuljunk, reménységet, hitet merítsünk jelen életünk küzdelmeihez.

De azért is fel kell keresnünk drága halottaink sírját, hogy hálaikat és kegyeletünket lerójuk irántuk. Ámen.

KERESZTES SÁNDOR

KÉSZÍTSÉTEK AZ ÚRNAK ÚTJÁT!

Lk 3,4

Az út hasznáival és jelentőségével mindnyájan tisztában vagyunk. Kiterjedt földterületek megművelésének, altalajkincsek kiaknázásának, az emberi érintkezésnek az út az egyik legfontosabb eszköze.

Figyeljétek csak meg; amikor például egy vágteret kijelölnek, az útkészítés az első mozzanat. Emberek, erőgépek szállják meg a területet, és fákat irtanak, patakokat áthidálnak, dombokat levágnak, mocsarakat feltöltötenek, köveznek, sáncolnak, hogy a járható úton fennakadás nélkül szállíthassák a kitermelt anyagot.

Nemcsak a szárazföldön, hanem a vízben, levegőben is szükséges az útverés. Ki tudja, hogy hány hajó és hány tengerész életébe, gondjába, szenvedésébe került, amíg a ma ismert tengeri utakat megszábták, feltérképezték?

Vagy gondolatok az úrkutatásra! Szívszorongva, esetleg kételkedve vártatok a tévé előtt, hogy a Holdra lépő első embert megpillantsátok, de vajon tudjátok-e, hogy addig a lépésig mennyi időt, pénzt, anyagot, töprengést áldoztak a tudósok, hogy az odavezető utat kiszámítsák, megismerjék, kitapasztalják? Ma ezen az úton mondhatni veszélytelenül közlekedhetnek az emberek vagy az automata műszerek.

A célkitűzés elérésének egyik legfontosabb eszköze tehát a járható út.

Ezt az igazságot ismerte fel Keresztelő János, amikor népének sorsán, jövőjén töprengett. A próféta ismerte a palesztinai falvak és városok közötti utakat. Ismerte azokat is, amelyeken betörték a római hódítók, de ő mégsem ezekről az utakról beszélt. Tudta, hogy azok az utak csak gazdasági, politikai szerepet töltenek be, hogy azokon áramlik a pénz, a kenyér, a fegyver, a könny, a szenvedés. Tudta, hogy azok az utak, amelyek hazájába vezették a hódítókat, a történelem törvényszerűsége folytán ki is vezetik őket és ismét független lesz az ország s benne boldog a nép. E megvalósulás előtt azonban ott állt egy nagy HA. Ez a HA pedig a próféta ajakán ilyen követelményekkel lépett fel:

— Szabad lesz az ország és boldog a nép, ha az életéből kizárja az öns érdekét s a közösségért tesz s remél!

— Szabad lesz az ország és boldog a nép, ha az nem fordul el Istentől, ha körömszakadtáig őrzi a hitet, hogy a hit is megőrizhesse őt!

— Boldog lesz a nép, ha az utakat nemcsak kenyérszerzésre használja, hanem arra is, hogy eljusson a kisemmizett testvérhez, a megbántott családhoz, az arcul vert emberhez, az ösök sírjához s mindahhoz, ami a lelkükhöz közel áll.

Térjétek meg és teremjétek jó gyümölcsöt, hirdette Keresztelő János népének. Álljatok meg a romlásba vezető úton, álljatok meg a széthúzás, a kicsinyhitűség útján, mert amelyik fa jó gyümölcsöt nem terem, az kivágattatik és tüzre vettetik. Izrael népe! — harsogott, parancsolt és ostorozott Keresztelő János —, nyisd ki szemed, nézz a holnap felé s tégy érettük, mert ha nem, kivág a történelem fejszéje, s a pusztulás sírjában megemésztetel... Íme utánam érkezik egy ember, akinek saruját sem vagyok méltó megoldani, aki teljes a szentlélek tüzevel, aki meg fog tartani az életnek, csak fogadjátok magatok közé őt! Szívetekben készítsétek hát utat! Irtsátok a gonosz bozótosait, töltsétek be az embertelenség ingoványait, hogy eljuthasson hozzátok az, aki a történelem mélyéből már elindult, hogy megtartóknak legyen.

E megtartó názáreti Jézus születésének örömnapijához, karácsonyhoz közeledünk mindnyájan. Jézushoz azonban nem lehet eljutni árkon és bokron! Hozzámenni csak elkészített úton, egyengetett ösvényen lehet. Ezért szól hozzánk is Keresztelő János felhívása: készítsétek az Úrnak útját, egyengessétek az ő ösvényét...

Tudom, hogy sokan így gondolkoznak: miért kell erre figyelmeztetni, hiszen hetek óta egyebet sem teszünk, csak karácsony ünnepére készülünk?!

— Én, szól az egyik, elintéztem a karácsonyi szabad napomat. Házam népével együtt ünnepelhetek.

— Én, szól a második, szeretteimnek már megvásároltam az ajándékokat.

— Én, szól a harmadik, gondoskodtam ételről, italról, tüzelőről, hogy zavartalan, kellemes legyen karácsony ünnepe.

— Én, szól a negyedik, a századik, megrendeltem a karácsonyfát, nagymosást végeztem, a padlástól a pincéig a házat kitakarítottam, felújítottam a szoba berendezését, hogy karácsonyt még inkább megtisztelhessem...

Igy nyilatkoznak sokan, és sérti önérzetüket, ha az evangélium mégis figyelmeztet: készítsétek az Úrnak útját!

Bizony, az elmondottak szépek, jók, hasznosak, de a készület lényege mégsem ezekben áll... Ha egy külföldi vendéget a legnagyobb mértékben meg akarunk tisztelni, akkor a fogadtatás külsőségein túl az ő nyelvéből is betanulunk valamit, s azzal fogadjuk. Nos hát, Jézus lelki-vendég, a külsőségeken túl lelkiekkel fogadjuk őt. Gyakoroljuk magunkat ezen a téren, hogy amikor megérkezik, őszintén mondhassuk:

- Mester, tékozló fiú voltam, de íme hazatértem én!
- Mester, Zakeus voltam, de íme üdvösség költözött házamba!
- Mester, lusta szolgál voltam, de íme a talentumokat kamatoztattam!
- Mester, lévita voltam, de nézd, a szenvedőhöz lehajoltam!
- Mester, bűnös asszony voltam, de nézd, angyallá tisztultam!...

Így készítsünk utat Jézus érkezésének! Legyünk teljesek ezzel az elhatározással, hogy ne csak formáság legyen a mi ünnepünk, hanem életformáló áldott valóság. Amen.

KERESZTES SÁNDOR

PÉTER, A KŐSZIKLA

Mt 16,18

A székely embernek különösebbképpen nem kell bemutatni a sziklát. Balladák, legendák, népdalok, népmesék középpontjában megtalálható, s mint Órkó, Ünökő, Likaskő, Oltárkő izen az utókornak különböző történeteket. De túl a szívhez szóló hagyományokon, a székely ember a valóságban is sokszor látja a sziklát.

— Ha ekéjét beleakasztja a földbe, helyenként éles csikorgással súrolja a sziklát.

— Ha tempós lendülettel húzza a kaszát, helyenként ki kell, hogy zökkenjen a ritmusból, mert ott fekszik a kaszát ölő szikla.

— Ha a fadöntés gondjával vagy a kirándulás megnyugtatásával járja a Hargitát, a fenyők gyökere között megtalálja a sziklát. Vagy megtalálja növényzetet nem tűrő egyeduralkodóként is, amelyre csak a nyakficam kockázatával lehet feltekinteni.

Ha a fa jellemző a székelység életére, hiszen mindenütt „Erdővidék“ a mi hazánk, ugyanakkor a szikla is jellemző, hiszen egymagában vagy darabra törve, haszontalanul heverve vagy hasznosan beépítve, de mindenütt megtalálható.

Ennek a sziklának sok tulajdonsága ismerős előttünk. Mindenekelőtt: tömör, súlyos, erős, rendíthetetlen. Nem tévedünk, amikor a hasonlatban így nyilatkozunk: erős, mint a szikla, dacos, mint a szikla, sziklanyugalma van és így tovább.

A szikla tulajdonságait Jézus is ismerhette. Ő, aki rajongott a természetért, aki beszédeiben megszólaltatta még a vadvirágot is, bizonyára járt a Sínai- vagy a Nébő-hegy sziklái között. S akiben mély nyomot hagyott minden életrezdülés, hogyan hagyott volna mély nyomot egy-egy sziklaszál sokatmondó néma beszéde? Hogyan ismerte volna fel a szikla évezredekkel dacoló erejét; hogy a vihar, amely az erdőket, városokat földig tarolja, alig hagy nyomot tömör, súlyos testén; s hogyan ismerte volna fel, hogy népek jönnek, népek elmúlnak, de még akkor is áll a szikla, az idők szemtanúja?!... Hát akkor a maga helyén miért nem hivatkozott rá? Léleképítő munkájában miért nem alkalmazta tömör alapnak? Cézára Filippi környékén hogyan mondhatta Péternek: te kőszikla vagy és reád építem fel az én anyaszentegyházamat? Vajon ő, aki tisztában volt a szikla tulajdonságaival, hogyan tévedhetett ekkorát? Hát nem az lett volna a helyesebb, ha így szól: kősziklára építem fel az én anyaszentegyházamat?! Hát egy embert, legyen az Péter vagy bárki más, a megmaradás szempontjából fölébe lehet-e emelni a sziklának? Hát nem azt bizonyítja az élet, hogy az ember esendő, múló lény? De igen, testvéreim, s mégis, amikor Jézus Péterre és nem a kősziklára alapozott, nem tévedett. Nem tévedett, mert bár igaz, hogy erős a szikla, az ember annál mégis erősebb. Erősebb, mert az ember maga a mindig

megújuló élet. Erősebb a végtelenből végtelenbe nyúló értelmével, a lelkével, az érzéseivel. Erősebb, mert az embernek van saját akarata, vágya, cselekvése, amíg a kőszikla csak élettelen anyag. A szellem elsődlegességét hirdeti ez a tétel, az anyag felett álló hatalmát. Ha a sziklából villám vagy vihar egy darabot kiharap, a csonkaság megmarad, sőt tovább gyarapodik az, de ugye, igazolja az élet, hogy az ember kiújulhatja s ki is újulja a csonkaságokat?! A kősziklát, az anyagot az ember már az ókorban szétporlasztotta, de ugye, hogy világtragédiák sem tudják megölni az egyetemes életet?!

Ezért választotta Jézus Pétert, az *embert*, alapnak.

S hogy nem tévedett, azt sok példa igazolja:

1. Mózes, amikor hazát kereső útján isteni sugallatra megfogalmazta a tízparancsolatot, korának egyik legerősebb anyagára, kőre véste azt. De kérdezem: vajon a tízparancsolat megmaradt volna-e ezer évekig, ha csak kőbe vési és nem emberi szívekbe, eleven lelkiismeretekbe? Bizonyára nem! A kőtáblák széttörték, porukat is elsodorta a pusztai szél, de mert emberek kapták és emberi felelősséggel mindig továbbadták, ma is megvan ma is törvény a tízparancsolat.

2. Ha szétnézünk gyönyörű hazánkban, csaknem minden vidéken találunk erődítéseket, kő- vagy földvárakat. Talán a világnak még nincs egy ilyen sarka, ahol a védelmi építmények oly gyakran előfordulnának, mint itt. A megmaradás vágya, a veszély kényszere szülte ezeket a várakat, hiszen a népvándorlástól erre-felé sokszor becsapott ide a harc hulláma. De kérdezem: vajon megmaradt volna-e a haza s megmaradhatunk volna-e mi, ha elődeink minden sziklára csak várat építenek, de honszeretetet, élniakarást nem építenek az érező szívekbe? Bizony nem, mert a vár csak akkor védi a népet, ha a nép védi a várat!

Bizony, Jézus nem tévedett, de bölcsen cselekedett, amikor nem az anyagra, nem a kősziklára, hanem Péterre, az *emberre*, az *élsziklára* épített.

Hosszú lenne elsorolni, hogy kik és miben voltak Péterek, hosszú lenne felmutatni az evangéliumot valló, egyházat építő szíveket, hiszen Péter apostol és a kiemelkedő személyiségek, hősök mellé fel kellene zárkóztatni a föld népét is, s ezért elég, ha ennyit megállapítunk: az egyháznak mindig szüksége volt Péterekre, s a korok mindig is megszülték azokat! És ez a szükségesség ma is hallatja szavát. Mert ebben a korban is, amikor látni sem lehet az erős anyagok vége-hosszát, amikor a sziklánál erősebb ötvözeteket készítenek, ebben a korban is az egyház csak az emberre épülhet. Mert mind lehet a cement, de ha nincs érező emberi szív, a templom akár össze is dőlhet! Mind lehet a méz, de ha nincs érező emberi szív, a falak csúfosan levetkőzhetnek! Mind lehet az evangélium, de ha nincs érező szív, amely megélje azt, akkor a jézusi igazságok el is tűnhetnek! S ha a templom mégsem dől össze, ha a falak időről időre újba öltöznek, ha vasárnapról vasárnapra megszólal a harang s ti családias szeretetben körülülitek a szőkeket, azt jelenti, hogy ma is vannak kőszikla, helytálló, kemény tartású Péterek! Péterek, szívek, érező emberek, akikre hagyakozhat, számíthat Jézus s annak földi közössége, az anyaszentegyház.

Ha ma Jézus megjelenne köztünk s szóra nyitná ajkát, bizony sokakra mutatva ma is elmondhatná: „te Péter, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat.“

— Péter vagy te, aki szellemi és anyagi áldozatoddal szolgálod a közösséget.

— Péter vagy te családanya és családapa, aki nemcsak önmagadért, gyermekeidért, de egyházadért is verejtékezel!

— Péter vagy te, aki eljössz a templomba, hogy tégy, imádkozz önmagad mellett egyházadért is!

Legyenek hát áldottak ezek a sziklák, ezek a szívek, ezek az emberek, akik fundamentumként önmagukat adják! Legyen áldott a kéz, amely dolgozik azért, hogy imára kulcsolódhassék! Legyen áldott a váll, amely a közterhek alatt nem remeg! Legyen áldott a homlok, amely mögött nemcsak személyi, de közösségi gondok is meghúzódhatnak! Legyen áldott a jellem, a becsület, amely péteri maradt!

Ne fogyjanak hát ki soha az ilyen kősziklák! Szülessenek, jöjjenek mindig az újabbak, hogy sohase sirassuk az alap, a szikla porlását, de birtokoljuk a jövőt, az életet. Amen.

AZ ESZMÉNYKÉP VONZÁSÁBAN

Mt 9,9

Vannak életreszólóan emlékezetes alkalmak az életben. Elmúló pillanatok ezek is, de tartalmuk megmarad lelkünkben, emlékezetünkben, miként a lehulló faleveleket is megőrzi az évszázados erdők mélyének avara.

Ilyen ez a mai alkalom is.

Ünnep. Egy ifjú nemzedék unitárius hitben való megerősödésének, hitéről való biztonságtevésének és önálló egyháztaggá fogadásának ünnepi alkalmá. Ünnepe, mert ebben az önmagát kereső világban az ifjú nemzedék egy maroknyi csoportja eszményképre talált, és nyilvánosan is elkötelezi magát ennek követésére.

Minden nemzedéknek, amely nem akarta eltékozolni életét, minden kornak, amely maradandó nyomot hagyott az emberiség történetében: szüksége volt eszményekre. Eszmény- vagy mintaképre, amelynek elérését, megvalósítását célul tűzte ki, amelyet követni, megvalósítani akart. Így igaz ez ma is. Ahogyan korunk egyik nagy tudós-gondolkodója, Selye János vallja: „Jó, ha van mintaképünk, amelyet tőlünk telhetően követünk.“ Még akkor is, ha: „Az eszmények nem azért vannak, hogy elérjük őket, hanem hogy mutassák az utat.“

Milyen életeszmenyt választottak s vallanak magukénak ezek az ifjak?

Egyházunk négy százéves múltjának, a tiszta jézusi kereszténység dávidferenci örökségének megfelelő, sajátos életeszmenyt választottak: az ember Jézust. Istennek legjobb, legigazabb gyermekét. Minden korok legnagyobb emberét, aki „tegnap és ma is örökké ugyanaz“. És aki mégis más, olyannya más, mint mind-megannyi korok embere! Benne, minden korok emberétől különböző „másságában“ látták meg, hogy mit tervezett Isten az emberrel. Ez az, ami Jézusban lenyűgöző, magával ragadó, növekedésre, tökéletesedésre indító.

Mi ez a „másság“, Jézusnak minden korok emberétől való különbözősége?

Azok számára, akik felfedezték-megismerték az ember Jézus „mérhetetlen gazdagságát“, akik Mesterüknek, eszményképüknek érzik Őt, azok számára ez a „másság“, különbözőség abban jelentkezik, ami minden kétséget kizáróan Jézus kortársait is megragadta, lenyűgözte, követésre indította. Talán csak személyes vallomás formájában lehet a legszebben megfogalmazni, elmondani mindezt. Valahogy így:

— Jézus, te olyan más vagy! Más és több, mint a hétköznapi ember! Ember még így nem beszélt, nem tanított, mint Te! Ma is úgy jelensz meg, hogy az emberi életnek egyetlen szóval új irányt mutass. Értelmet adj. Láttad, hogy egy Máté nevű ember ül a vámnál. Kövess engem! — szólított meg. S ő fölkelt és követett! — S a hatás nem maradhatott el: a nép álmélkodott tanításon, mert úgy tanítottál, mint akinek hatalma van — nem úgy, mint az írástudók és farizeusok.

Szavad ma is törvényerővel bíró, világos beszéd. A felelősség alól kibújni akaró mellébeszélés, és köntörfalazás nélküli egyenes beszéd: „Hallottátok a régieknek szóló parancsot... Én pedig azt mondom néktek...“ Mennyire más vagy Te ilyenkor is, mint hétköznapijaink kitérő válaszokat adó embere!

S milyen következetesen összegeztetted cselekedeteidet szavaiddal! Nemcsak hirdeted Isten és az ember szeretetét mint hited és életed legfőbb parancsolatát: cselekszed is! Mert tudod, hogy hittal élni annyi, mint híven élni: s hogy „élni annyi, mint cselekedni“!

Te vendégségbe mérsz a vámszedőhöz, akit mindenki elkerül, megvet, lenéz. Te kiállsz a házasságtörő asszony mellett, hogy megtérésre, újjászületésre indítsd, amikor mindenki ellene van, életére tör. Te magadhoz hívod a gyermekeket és megáldod őket, amikor mindenki szabadulni igyekszik tőlük, vagy türelmetlenül elkergeti őket. Te megbocsátasz Péternek, amikor ő saját magát vádolja, kárhoztatja. Te észreveszed az adakozó özvegyet, és dicséred őt, amikor senki sem akar tudni róla. Te szereted, pártfogásodba veszed és boldognak nevezed a szegényeket, amikor mindenki lenézi őket, amikor mindenki gazdagság után eped, sóvárog és törtet. Te lehajolsz és megmosod a tanítványok lábát, még ha nem is értik tetteidet. Te a betegek segítségére sietsz, és a gyógyulás reményét

gyűjtd fel bennük, amikor már mindenki lemondott róluk. Neked akkor is van időd segíteni a bajba jutottakon, amikor mindenki siet és érzéketlen közönnyel megy tovább. Te reménységet, hitet és békességet adsz, amikor mindenki azt hiszi, hogy mindennek vége. Te hallgatsz, amikor mindenki ajkán habot túr a gúny, a szidalom, a megvetés és az átok dühödt szava. Te vállalod a korbácsütés csípős, az arculköpetés égő fájdalmát, a töviskoronás szenvedést, amikor mindenki a kezeit mossa, vagy gyáván menekül. A Te kezed akkor is simogatásra nyílik, amikor a másokét vad indulat rándítja ökölbe. Te bocsánatot adsz és kérsz azokra, akik bántalmaznak, gúnyolnak és megfeszítenek. Te akkor is tudsz szeretni, amikor körötted mindenki gyűlölettől ég...

Jézus, köszönöm neked, hogy Te más vagy! Változtass meg! Példáddal tégy engem is más emberré! Hozzád hasonlóvá.

E személyes vallomás formájában felmutatott eszménykép lenyűgözte és követésre indította minden korok vallásos emberét. Érthetően. A példa követésre indít. Ahogyan Emerson írja az eszménykép, a nagy emberek hasznáról: „A tevékenység ragadós. Odanézve, ahova mások néznek, ugyanazokkal társalogva, ránk ragad a varázs, ami őket csalogatta... Minden értelmi és erkölcsi erő valódi kincs. Tőled árad szét, akarod vagy nem, s használ nekem, akire soha nem is gondoltál.”

Isten is azért adott ilyen példaképet ennek a világnak, hogy mutassa számunkra az utat. Hogy legyenek olyanok, akik Őt követve szüntelen gyógyítsák az emberiség folyvást kiújuló sérüléseit, melyek emberségén esnek.

Jézus hívása — Jer, kövess engem! — ma ezekhez a konfirmáló ifjakhoz szól. Hisszük, hogy ők e magasrendű életeszmenyt boldogan magukénak valló, biztonyságtévő lelkülettel indulnak el az emberré válás életútján, hogy kövessék Őt, hogy nyomdokaiba lépjenek a Názáreti Jézusnak! Ámen.

LŐRINCZI LÁSZLÓ

GYERMEKÁLDÁS

Lk 1,42

Rövid időn belül ismét ünnepre gyűlt össze Nagy családuknk, s szeretetünk ölében ismét kisgyermek ül. Szívünk ismét a legtisztább örömmel és mély hálával van tele. Nagy családuknk másik szeretetben virágzó ága íme gyümölcsöt érlelt nekünk, s mi őt hálával mutatjuk fel Istennek. Ő életünk minden áldásainak a forrása. S áldásai között legdrágább a gyermek.

Emlékezzünk áhitattal azokra, akik testileg immár sohasem lehetnek velünk, de részük volt abban, hogy mi ma a gyermekáldás legtisztább örömeiben részesüljünk. Tudatában kell élnünk annak, hogy mi azért vagyunk, s gyermekeink, unokáink, dédjeink azért lehetnek, mert voltak, akik előttünk éltek, jártak és szerettek. Sírokban porladó anyaméhek, kik magukba gyermeket fogadtak, porladó édesapaszívek, kiket méltó büszkeséggel töltött el az a tudat, hogy apákká lehettek. Legyenek lelkükben mindnyájan velünk.

Legyenek lélekben velünk azok is, akik hála Istennek élnek, de velünk nem lehetnek. Legyen illő részük Nagy családuknk közös örömeiben, közös háláadásában.

* * *

Ugye ez alkalommal is egyetértünk és együttérzünk abban, hogy a gyermek Isten legnagyobb áldása. Fel sem lehet sorolni, hogy mennyi oka van ennek! Leírhatatlan, analizálhatatlan az a szépség, ami a méhében gyermekáldást hordozó

asszony lényéből sugárzik. S páratlan az a büszkeségből és alázatból keveredett érzés is, amellyel a férfiszívet az édesapává-levés reménysége eltölti. Mindketten tudják s mi is velük együtt, hogy a szülés: kockázat. De hogy odalesz a fájdalom tudata a kínbanfáradt asszonyi arcról s hogy odalesz a kiállott aggodalom a férfiúéről, mikor boldog, könnyes mosolyra deríti őket az a közös tudat, hogy szülővé váltak, szeretetüket Isten legdrágább ajándékával: gyermekkel áldotta meg.

Megcsókolni a kőgörcsben fáradt szülőanya kezét, nem alázat, kötelesség s megsimogatni a föléhajló, könnyekkel mosolygó apai arcot szintén.

Ha van szentháromság a földön, a gyermek szenteli azzá a családi életet. Értelemmel, tartalommal tölti meg; célt, hivatást ír eléje. Van immár számunkra egy harmadik, akiért élnünk kell, akiért aggódnunk lehet, akiért felelősek vagyunk, akiért kockára tehetjük éjszakáink álmát, egészségünket, akinek érdekében megfedelkezhetünk önmagunkról. Mert ő a mi szeretetünk közös tárgya.

S milyen csodálatos! Ezt nem kell a szülőknak tanítani. Akit erre figyelmeztetni kell, akiben ezt a legboldogítóbb szülői lelkiállapotot mesterségesen ébresztgetni kell, az valamilyen okból gátlásba ütközött lelki élete fejlődésében.

De ha ez a szülői lelkület ilyen, a természet könyvében előírt, Isten velünk való terve szerinti állapot, akkor én miért beszélek róla veletek?

1. Egyfelől azért, hogy fogyhatatlan hálára buzdítsalak Isten iránt, aki a teremtés, életadás végoka marad a világ végezetéig.

Ellenállhatatlan törvénye a természetnek a nemekben kölcsönösen nyilvánuló egymás iránti vonzalom. Sokat segít a rohamosan fejlődő orvosi tudomány. Mégis vannak asszonyi méhek, melyek nem fogannak gyermeket, fordulnak elő beteges fogamzások és idegent is megrendítő, halállal végződő szülések!

Milyen üresnek, sivárnak, szánandónak, szerencsétlennak látszik a gyermektelen családi élet. Áldott az a méh, mely magzatot fogan.

Isten iránti boldog hálával gondoljunk hát azokra a fiatal édesanyákra, akik Nagy családjukban gyermeket hoztak vagy hozandók a világra:

„Áldottak ők az asszonyok között és áldott az ő méhüknek gyümölcse!” — a gyermek.

2. Másodszor azért szólok hozzátok ezekről, hogy tudatosítsam bennetek: a gyermek nemcsak a tiétek!

Itt vagyunk, akik itt vagyunk, és velünk vannak, akik nem lehetnek itt. S mindnyájan szeretettel, örömmel és hálával vagyunk itt. Nekünk is részünk van a gyermekből, közünk van hozzá.

Itt van az Egyház, mely mindnyájunkat lelki ölében tart. Jelentkezik; meg akarja fogni a gyermek kezét, hogy család és egyház együtt vezessék Jézus közelébe, akitől minden család felé szól a hívás:

„Engedjétek, hogy a kisgyermek az énhozzám jöjjenek... mert ilyeneké az Istennek országa“ (Lk 18,16).

S a nyelvben, amelyen szólok hozzátok, az Édesanyám nyelve, az az édes anyanyelv... egy nép szól hozzátok benne; övé is a gyermek. Gügyögjön, imádkozzék, énekeljen ezen az édes nyelven, gondolkozzék a nép fejével, álmódja tovább népünk nagyjainak álmait.

S végül az emberiség, az élet fejlődése útján, ez az élenjáró faj is magáénak tartja a gyermeket. Fennmaradásának biztosítékát látja minden gyermekben, a tettekben is. Nőjön, fejlődjék egészségesen, legyen bátor és tisztánlátó hitében, bővelkedjék ismeretekben, feddhetetlen jellemében. Emberségének fő erénye legyen a jóság, gyakorlati célja a testvériség, a béke.

Isten teremtő műhelyéből öltözkbe hullott egy parányi életmorzsa: gondozátok bölcs szeretettel; ti vagytok a közvetlen felelősök érte. Mi, a Nagy család, itt állunk körülöttetek, hogy részt vállaljunk a felelősségből.

Vajha olyan gyermeket bocsáthatnátok, bocsáthatnánk annak idején ki a nagy környezetbe: a világba, akinek fejlődő emberségében örömét találná az egyház, a nép, az emberiség és mi mindnyájan s az aki adta nektek: a gyermekadó Isten. Ámen.

PRÉDIKÁCIÓVÁZLATOK

Dr. SZÁSZ DÉNES

A VÁRAKOZÁS

Róm 8,19

Az ember állandó várakozásban él. Éjjel várjuk a nappal feljöttét, hogy munkába lendüljön két dolgos kezünk. Nappal várjuk az álomba ringató csöndes éjszakát. Télen várjuk a meleg nyarat, esős időben a napsütést, betegségben az egészséget, éhínségben a bőséget, elnyomatásban a szabadságot.

A közösségben élő embereknek mindig voltak közös vágyai, tehát együttesen várták valaminek a bekövetkezését.

A Jézus születését megelőző korban, a Földközi-tenger keleti csücskénél egy leigázott ország népe Messiást várt. A zsidók, akikre történelmük folyamán sokszor hullott a rabság bilincse, most hordozták a legkegyetlenebb igát. Az egyiptomi, a babiloni, a perzsa uralom is kemény próba volt részükre, de ezeknek a népeknek egymással való tusakodása közben inkább nyílt rés a szabadság felé. A rómaiak vasmarkából nehéz volt a szabadulás. Talán úgy, mint egykor Kart-hágónak, a teljes leromboltatás, a teljes megsemmisülés, a rabszolgasorsba való süllyesztés árán. A rómaiak nemcsak a jogot, de a jogtalanságot is művészi szintre emelték. „Jobban örvend a mi ellenségünk, ha visszaadjuk neki, amit elvettünk tőle, mintha el sem vettük volna” — hirdették a bölcs hadvezérek, s amire rátették kezüket, elvették, de visszaadásra ritkán került sor. A zsidóktól is elvették a templom kincseit, többször meggyalázva a templomot, elvették szép és erős fiaikat, gladiátorokat képeztek belőlük, elvették szép lányukat, és kéjnőknek züllesztették őket otthonaikban, elvitték tudósaikat, és azokkal neveltették gyermekeiket. Sem élő, sem tárgyi érték nem volt biztonságban előttük. Ettől az áldatlan állapottól akartak megszabadulni. Messiást vártak, aki Dávidhoz hasonló hőstettel leteríti az új Goliátot. Várták a prófétát, jelezték érkezését. Várta az egyszerű nép és sóvárogva fordult Bethlehem felé: Innen támadt régen is a csoda, innen kell ismét eljönnie, de hamar, mert ha már itt lenne is késő lenne. A Messiás iránti sóvárgás az élet minden területén kifejezésre jutott.

És a Messiás eljött, bár nem az volt, akit a nép várt. Eljött, de nem Bethlehembe, hanem Názáretbe, nem a hős Dávid maradékaként, de József és Mária fiaként egy népes családba; nem kardforgató hősnek érkezett — gyűlölte nagyon a fegyvereket —, hanem a békesség hirdetőjének. Emberformáló igényét bejelentette nemcsak a saját fajtájára, hanem a világ minden népére, még a vasöklű rómaiakra is, követelte tőlük: szeressetek! S erre a szeretetre maga szolgáltatva a legszebb példát.

Ma is sokszor kell mindannyiunknak várakoznunk. Gondolatok kis egyéni várakozásainkra az üzletben, a ruhatárban, a hivatalokban, a járművek megállónál stb. Az embereket érdemes megfigyelni várakozásaik közben. Ilyenkor megmutatkozik az egyéniség sok rejtett hibája, az idegrendszer állapota, a valódi emberség kritériuma. Van csöndes várakozás, van másokat ingerlő hangos várakozás, van hasznos várakozás, mikor tanulással, önképzéssel tölti ki az ember a hézagot, van haszontalan időfecsérelő várakozás. De az egyénenkénti várakozások mellett ma is vannak közös várakozások, melyben egy nép, egy társadalmi osztály vagy az egész emberiség érzése olvad egybe. Irányulhat ez a várakozás a technika, a tudomány vagy művészet egy újabb vívmányának közkinccsé tévése, egy betegség felszámolása, embermilliókat érintő gazdasági, politikai probléma megoldására, a világbéke megteremtésére.

Ha vizsgálat alá vesszük várakozásaink tárgyát, azt tapasztalhatjuk, hogy vannak olyan dolgok, melyek maguktól bekövetkeznek, anélkül is megvalósulnak, hogy kisujjunktól bár meg kellene mozdítanunk érdekükben. Reggel, este, a várt évszak, jó idő, ünnep sorra kerülnek mind dátumszerűen. De vannak olyan dolgok, melyeknek megvalósulása érdekében cselekedni kell. És nem akármit és nem akárhogyan. Cél tudatos, közös akaratból származó, közös erőfeszítéssel végrehajtott cselekedetek lendítik előre az életet. Minél magasabb egy terv,

annál nagyobb áldozatot kíván tőlünk a kivitelezés közben. Jézus Istenországának nevezte azt az ideális állapotot, amelyben a szeretet megélése által összeférhetnek a legtágabb emberi közösség tagjai is. Istenfiaknak nevezte a gyarlóságaitól megszabadított embert. A teremtett világ sóvárogva várja ezeknek a megjelenését.

Mikor jönnek el ezek? Mark Twain tréfás kedvében azt mondta, hogy azt még a kövek sem fogják megérni. De azért hinni kell, hirdetni kell, hogy eljön, bizonyára eljön az az idő. Minél több ember minél inkább engedelmeskedik Isten törvényének, annál közelebb lesz. Tehát ne csak várjad sóvárogva, de tégy is saját erődből eljövetele érdekében. Ámen.

A ZÖRGETÉS

Jel 3,20

Az embereket sokféle szempontból lehet osztályozni, csoportosítani. Pl. az arcszín szerint, a beszélt nyelv szerint, természetük nagysága vagy kicsinysége szerint, vallásuk, anyagi állapotuk, politikai helyzetük stb. szerint. Én itt most az alapigére gondolva, az embereket két kategóriába sorolom: *Nyílt és zárkózott* embercsoportba. Lehetséges, hogy e kettős beosztású csoport emberei nem viselik magukon egész életükön keresztül a sajátos ismertetőjegyeket. Mert aki ma nyílt, olyan kemény leckét kaphat az életben a nyíltságaért, hogy azonnal zárkózottá válik, vagy megfordítva. Az is lehetséges, hogy ugyanaz az ember vagy csoport a helyzetek és adottságok szerint nyílt is és zárkózott is tud lenni egyszerre.

A nyílt természetű ember hajlékát már kívülről is meg lehet ismerni. A kerítés nem zárja el a tekintetet, beláthatsz az udvarára, kertjébe, van ugyan zár a kapuján, ajtaján, de azokat nem föltétlenül használja. Legtöbbször az ilyen ember szívén, ajkán sincs zár: beszélhetsz vele őszintén, kitarulkozhat az előtte gátlás nélkül, mert megérzed: méltó a bizalmadra.

A zárkózott típusú embernél már az úton sokszor megtorpan a tekintet. Nincs egy akkora rés a kapuján, kerítésén, ahol áthatoljon a fény. Éjjel és nappal villanycsengő, más esetben a harapós kutya őrzi a benti biztonságot. — Az én házam az én váram, vallja egy távoli nép jelszavát, s onnan, a kémlelőnyílás mögül pásztázza fel kilétedet, latolgatja szándékokodat, s ha nem látszol elég bizalomgerjesztőnek, megtörténhetik, hogy nem lesz otthon a számodra. Ha mégis be kell jutnod valahogyan, kezdheted a bizonytalan, hosszú zörgetést.

Arra a népre, amelynek mi fiai vagyunk, általában a nyíltság a jellemző. Ó, milyen sok olyan ajtót láttam, ahol a keresztbetett seprű jelezte, hogy a ház népe nincs otthon, bár a ház záratlan van, illetlenség az idegennek belül kereskednie. Amikor még errefelé nem voltak szállodák, az utas embernek akkor sem kellett a szabad ég alatt pihennie, mert a kérő szóra kapott szállást, néha még anélkül is behívták, étellel, itallal, fekvőhellyel kínálták. Egyik lelkesztársam mesélte, hogy évekkkel ezelőtt kétheti szabadságra ment. Elutazásakor az egész lakás ajtaját nyitva felejtette. A házban senki sem maradt. A két héten keresztül ki lehetett volna üríteni az egész lakást. De mikor hazajött, semmi sem hiányzott. Egy keretfogóra gyanakodott, hogy az hiányzik, de keresve azt is megtalálta a kaptár előtt a fűben. Csak az asztalon várta egy levél. A nála látogatást végző barátok írták, melyben utólagos hozzájárulását kérték a kamrában talált és elfogyasztott étel és ital irányában, és megköszönték azt. Az emberek becsületesek errefelé — szűrte le magában a véleményét.

Adventben élünk, karácsony közeleg. És érkezik hozzánk a szokásos látogatásra Jézus. Jön az áldott emlékekben, jön a Biblia szavában, jön a karácsonyfa ágai közé rejtőzötten, jön a fehér gyertyák és fényes szaloncukrok csomagjai között, a karácsonyt köszöntő üdvözlőlapon, levelekben, az új ruhában, amelynek az ünnepre készen kell lennie, jön a katona szabadságos levelében, a diák hazafelé cipelt bőröndjében.

Jön a nyílt szívűekhez és jön a zárkózottakhoz, a kimért tartózkodókhöz.

Jön azért, hogy ünnepi hangulatot támasszon bennünk és közben megkérdezze: bezörgethet-e hozzátok az ínség, a nyomorúság, a védtelenség, az üldözöttség, a tanácstalanság? Nemcsak úgy eszmeileg, hanem egy-egy kopott, fáradt, elcsigázott, elnyűt ember képében. Ha van bennetek szeretet, hogy megnyissátok előtte szívetek kapuját, ajtaját, akkor előttem nyitjátok meg.

A nyílt szívűekhez könnyebben betalálhat, a zártakhoz nehezebben. Éppen ezeknek ajtaján fészegeti a régi zárat. — Újakkal kell kicserélni azokat. Vannak olyan zárok, amelyek nem kulccsal, hanem betűvel nyithatók, zárhatók. Ha a varázsszó betűit egyvonalba terelik az ujjal; nyílik, vagy zárul a lakat a szükséglet szerint. A karácsonyt váró emberek szívére, főleg pedig a zárkózottakéra olyan lakatot tesz, amely a *Szeretet* jelszavára nyílik. Ha szeretettel zörgetnek nálad, nyílj meg, tanácsolja. Mindenki előtt. Mert neked is zörgetned kell sokszor a más ajtaján. Nem állhatsz meg egymagadban. A te feladataidat is sokszor mások segítenek megoldani. S ugye milyen elcsüggesztő, ha kéztördelés közben állasz az ajtó vagy a kapu előtt, a kémlelőnyíláson kinézve látják, hogy csak te vagy és az nem nyílik meg, neked várakoznod, vagy vigasztalanul tovább kell menned. Vagy ha beengednek, de bent értésedre adják, hogy értelmetlen, hasznavehetetlen vagy.

Advent hangulatában így jön hozzánk Jézus is és zörget nálunk. Egy jobb emberi élet, Istenországának szép álmát melengeti szívében. Ne legyetek zárt szívűek. Nyissatok ajtót előtte. Ámen.

A MEGTÉRÉS

Mt 3,2

Sokszor megtörténik: elindulunk valahová, egy bizonyos távolságot megteszünk, és akkor eszünkbe jut, hogy otthon felejtettünk valamit, amire célunk érdekében nagy szükségünk lenne. Mit tehetünk ilyenkor? A legjobb az, hogy visszafordulunk és magunkhoz vesszük a hiányzó tárgyat s úgy megyünk dolgunk végzésére.

Az is megtörténik, különösen erdőben vagy ismeretlen tág mezőn, hogy eltévesztjük az irányt. Már régóta kémleljük a láthatárt, gyanakszunk: nem jó felé megyünk; aztán mikor megbizonyosodunk tévedésünkben, nincs jobb, amit tehetnénk, megtérünk, visszafordulunk.

Vagy: jó az útirány, jó az út s jök a látási viszonyok is, de menetközben rájövünk utunk értelmetlenségére, tervünk hiábavalóságára, megállunk, aztán kis gondolkozás után megtérünk, visszafordulunk.

Ezek is a megtérés fázisai, de Keresztelő János nem ilyenekre gondolt. A sokféle bűnben tévelygő emberekre gondolt, a törvényszegőkre, az embert megkárosítókra, az árvák és özvegyek megrövidítőire, s ezeknek mondta: térjetek meg, jobbsátok meg a ti utaitokat. Minden fa, amely jó gyümölcsöt nem terem, kivágattatik és tűzre vetetik. Ez lesz a ti sorsotok is, ha nem lesz jócselekedet gyümölcse a ti életeteknek. De a megtérést ő is úgy képzelte el, mint a felsorolt esetek embere cselekedte: a helytelen, a rossz útiránynak hátat fordítva, visszamenni a kiindulási pontra, aztán újból kezdeni mindent. Pótolni azt, ami hiányzott, ami valahol elhullt, eltékozódott, megszabadulni attól, ami felesleges teher, nyűg az életben. Úgy indulni el ismét az új irányba, Istenországa felé, amely nem fent vagy lent van, hanem magában az emberben.

Az emberek sokszor vágynak a megtérésre. Érzik, tudják, hogy a tiszta élet lenne az igazán jó. Különösen nagy veszélyben, halálközelségben szoktak az emberek fogadkozni és megtérésre hajlani. De a szándék mögött nem elég erős az akarat, és a megtérés csak látszat marad.

Egy történettel világítok rá erre az állapotra. Leonhard Frank *Utolsó kocsiban* c. művében olvastam. Magas hegy tetejére pőfögve húzza fel maga után a mozdony az utána kapcsolt utaskocsikat. Mielőtt a hegy tetejére érne, a legutolsó kocsi nem tudni hogyan, lekapcsolódik, s előbb szép lassan, aztán egyre felgyorsulva vágatni kezd a távoli, már elhagyott völgy felé. Benne utasok ülnek, akik csak késve eszmélnek fel, hogy mi történt, és elborzadnak a gondolattól is, hogy mi vár most rájuk. Szinte ösztönösen nyílik a szájuk imádságra: Jaj Istenem, csak most az egyszer légy velem, segíts meg. Mindenkin átkomorlik a vég közelsége. Van köztük egy körhintás, aki úgy érzi, cselekedni kell, és ő képes is erre: kiugrik a kocsi ajtaján. Fának ütődik, s a visszatekintő utasok látják, hogy két darabban hull a földre. A besúgó, aki azzal foglalkozott, hogy másokat börtönbe csukatott, most eldobta jegyzeteit, és fogadkozik magában, ha megszabadulna, ezt soha többé nem csinálná. A bankár feleségestől utazik. A feleség várandós, belekapaszkodik, tőle remél támogatást, de ő lerázza magáról, zseb-

ből még pénzét is kiszórja, és az ajtónál les az alkalmas pillanatra, hogy hol tudna kiugrani. A katonatiszt, aki provokációs szándékkal, felsőbb megbízásból ment egy határmenti egységhez; az egyetemi tanár, aki tudományos előadást szándékozott tartani egy világszintű összejövetelen, a pap, aki vendégszereplésre ment egy híres gyülekezetbe — mind összeroppannak, jajveszékelnék, szétdobálják értékeiket, megvallják egymásnak bűneiket, s a kocsni nyilsebes rohanása közben a halál előtti megjobbulás szándéka tölti el őket. Közben a bankár felesége izgalomban gyereket szül. A szülésznői feladatokat egy egyszerű munkás végzi el mellette. Ezalatt a völgyből felfelé igyekvő tehervonat mozdonyvezetője, aki ugyanazon a sínpáron halad fölfelé, észreveszi a készülő katasztrófát. Azonnal határoz. Leállítja és visszafelé kezdi a lehető leggyorsabban tolatni a saját szerelvényét. Mire leérnek a völgybe és éppen beérnek az első állomásra, felgyorsul olyan sebességre, hogy a rohanó leszakadt kocsni mikor ütközik vele, semmiféle katasztrófa nem történik. A kocsni aztán megáll. Az utasok kiszállanak belőle, de ahogy a veszély elmúlt, mindenki a régi egyéniségét kezdi tovább élni, mit sem tud az iménti fogadkozásról, megjobbulási szándékáról. A besúgó, a katona, az egyetemi tanár összeszedi elszórt papírjait, a bankár virágot vásárol a cserbenhagyott feleségének és siet a részvénytársaság gyűlésére, a pap az iránt érdeklődik, hogy ott a helyszínen nem kell-e megkeresztelni a gyereket. A bíró a hozandó halálos ítélet megszővegezésén töri a fejét. A veszély elmúlt, s a megtérés elmaradt. A fenyegetettség állapotában, a nagy veszély közelében hányszor fogadkoznak az emberek, s ha a buktatókon túljutottak, maradnak újra a régi rosszak, bűnösök.

János azt hirdette, hogy elközelgett a mennyeknek országa. Mi csak azt hirdetjük, hogy közeleg. Csigaléptekkel, de közeleg, s annyiban siettetjük eljövetelét, amennyiben megjobbitjuk önmagunkat. Ezért segítsük magunk is megvalósítani Istenországát. Amen.

VÉGEZETRE

2Kor 13,11

Ha elmegyünk egy koncertre, ahol a zenekar vagy magános előadó egy híres zeneszerző darabját adja elő, azt figyelhetjük meg, hogy a darab végén mind a karmester, mind az előadó vagy előadók különös izgalomba jönnek, és az ún. fináléba beleöntik egész lelküket, minden képességüket. Alkotó és előadó művész közös feladata, hogy a darab végén sűrítve, drámai erővel benne legyen a lényeg. Ha az alkotónak és előadónak egyformán sikerül ezt elvégeznie, akkor átszellemülten, kielégülten távozik a koncertteremből a műélvező közönség. Ha a vége jó, minden jó.

Megtörténik, hogy kezünkbe veszünk egy regényt, olvassuk. Az író felvet benne egy gondolatot, azt fejtegeti a szereplők ide-oda hordozásával, beszélgetésével oldalakon keresztül. Ha a felvetett gondolat a könyv végéig megoldódik, és az a megoldás egyezik a mi véleményünkkel, kielégülten tesszük le kezünkben a könyvet, és úgy érezzük, az olvasásra fordított idő nem volt elfecsérelve. Ha a vége jó, minden jó.

Így vagyunk a színdarabokkal, így vagyunk a filmmel kapcsolatban is. Ha a szerzőnek vagy előadónak sikerül a darab végén feloldani a lelkek feszültségét, magyarázatot adni a történetekre, akkor szívében kellemes érzéssel távozik el a helyszínről a nézőközönség.

Van úgy, hogy elmegyünk egy képzőművészeti kiállításra. Figyeljük csak meg, hogy ott a képek, szobrok, grafikai művek milyen tervszerű előrelátással vannak elrendezve. A kijáratnál, a bejáratnál szemben vagy a napfényes oldalon vannak elhelyezve az ún. főművek, amelyek maradandó élményt kell hogy kiváltssanak a szemlélőben. A szempont az, hogy a távozáskor még az ajtóból egyszer meg-simogathassa a tekintet, mert akkor az élmény időtálló marad mibennünk. Ha a vége jó, minden jó.

Végül még csak az újságok szerkesztési technikájára gondoljunk. Az újságok legvégén, a lap alján vannak elhelyezve azok a mindenkit egyformán érdeklő különlegességek, amelyek megragadják figyelmünket. Ha egy darabig visszaemlékezünk egy találmányra, egy különös esetre, szellemes cselekedetre, már úgy tesszük le az újságot: ezt érdemes kézbe venni, jártni, érette pénzt kiadni.

Afiái! Elérkeztünk az esztendő utolsó vasárnapjához, mely egyben az esztendő utolsó napja is. Ugyanolyan szerepet szántam ennek a prédikációnak, mint a zeneművész, az előadó a finálénak, a regény vagy a színdarabíró az utolsó fejezetnek, a képzőművészek az utolsó tekintetnek, az újságszerkesztők a lapalji érdekességeknek. Miként a vízceppben benne van a tenger, ebben az ünnepi órában legyen benne az esztendő. *Emlékezzünk.*

Vegyük hát kezünkbe legalább képzeletben a naptárt. Sokan olyan naptárt használunk asztalunkon, melyen minden napot külön lap jelez. Ha eltelt a nap: letépjük vagy hátrafordítjuk. Forgassuk csak visszafelé a lapokat, és vegyük számba eltöltött napjainkat. Vannak pirosbetűs napjaink egyénileg is, az államilag beiktatottak között. Névnap, születésnap, házassági évforduló napja, sikernap, szerencsenap stb. az, amikre ünnepi érzéssel gondolunk vissza. És vannak feketebetűs napjaink. Talán ezen koporsó mellett állottunk, vagy valakinek a betegágyánál. Búcsúznunk kellett valakitől, vagy meg kellett válnunk valamilyen hozzánk nőtt kedves értékünkötől. Volt úgy, hogy nagyon szerencsétlenné éreztük magunkat, lelkünk sebe sajtott. Van olyan naptári lap, melyre az anya könnye hullott, van, amelyikre az apa fáradt szeme nézett, honnan és hogyan vegyem elé a pénzt a gyerek ruházatára, iskolai költségeire, háztartási szükségére. Mit tegyek a fiúval, a lánnyal, ha nem sikerül a felvételi ide vagy oda. Hiábavaló töprengések, alázások vannak rászáradva egy-egy feketebetűs naptárlapra. Szerencsére napjaink nagy része csak egyszerű szürkebetűs nap volt: felkeltünk, lefeküdtünk, feladatunkat végeztük, szórakoztunk, és lényegében nem történt semmi rendkívüli velünk, amire később visszaemlékeznünk érdemes lenne.

Pirosbetűs napok, feketebetűs és szürkebetűs napok vonulnak el az idő ropant országútján mint megterhelt karavánok. De mindenik napot Isten hozta ránk. Hogy volt felhő, nemcsak napsütés, volt bánat, nemcsak öröm, az mind természetes kell hogy legyen előttünk. Mindenikért hálát kell adnunk Istennek. A finálé fennkölt érzésével szívünkben, az ötvenkét vasárnap magasságából visszatekintve azzal a maradandó benyomással búcsúzzunk az óévtől és lépünk át az újba, hogy jó az Isten, örökkévaló, az Ő kegyelme és jósága nemzedékről nemzedékre megújul. Amen.

ISTEN KEGYELME

2Kor 6,1

Milyen hangzatos, dallamos ez a szó: hiába. Ha kimondjuk, szinte muzsikál ajkunkon, mégis ernyedtt pesszimizmus, átélt sikertelenségek sorozata, céltalan erőfeszítések képzete jelenik meg előttünk. Milyen gyakran halljuk.

Valahol temetésre szólnak a harangok. Egy koporsó fölé hajolnak szomorú emberek. Valakinek a szívéből kifakad: Istenem, hiába volt gondosságunk, virrasztásunk, pénzköltésünk orvosra, patikára, hiába volt imádkozásunk, a tudomány sok vívmánya stb. Halál ellen nincs orvosság.

Valahol egy iskolakapun lehajtott, szomorú fejjel lép ki egy diák. Vizsgák, felvételik folynak... nem sikerült... könnyes méltatlankodás. A szülő: hiába volt áldozatom... A diák: hiába volt éjt nappallá tevő szorgalmam, jó magaviseletem: nem sikerült. Önmaga és más részére keresi a mentséget, a körülményekben, emberek magatartásában.

Valahol egy aggmenházban, kórházban, elhanyagolt otthonában fekszik egy beteg. Gyerekeire panaszol, akik elhagyták öreg, tehetetlen korában: hiába áldoztam rájuk erőmet, egészségemet, adtam kezükbe diplomát, nekem nincs, aki egy pohár vizet adjon...

Jégverés, árvíz, kemény téli fagy után szomorúan nézi parcelláját, fáját a földműves: hiába volt fáradozásom...

A tanár évek múltával találkozik egykori diákjával, akit züllötten, esetleg rabruhában lát: hiába volt igyekezetem, hogy embert faragjak belőle...

A lelkész éveken át próbál hatni a vallásórán, konfirmációi előkészítéssel a növendékekre, hogy hívő és emberszerető felnőtt váljék belőle, aztán családottan veszi észre egyszer, hogy növendéke felnőttként nem is köszön, hogy istentelen és embertelen lett felnőtt korában. Csak magának meri bevallani: hiába volt...

Mielőtt továbbmennénk gondolataink fűzésében, álljunk meg és állapítsuk meg, hogy a felsorolt esetekben csak látszat szerinti és pesszimizmus szülte a

kifagadás, hogy hiába... Mert helyesen csak így cselekedhetett a beteg hozzátartozója, a diák, a tanár, a lelkész, a földműves stb. Amit tehetünk, mindent meg kell tenni magunk és társaink előmenetele, boldogulása érdekében. Lehetőleg jóknak és igazaknak kell lennünk akkor is, ha jótéteményünk ellenében kövel dobnak is vissza. Minél inkább *együttmunkálkodunk* másokkal a jóban, annál kevesebb indokunk lesz így szólni: hiába volt...

Az apostol sajátágos értelemben használja: hiába ne vettétek legyen az Isten kegyelmét. Egyszerűbben ma így fogalmazhatnók meg: legyetek méltóak az Isten kegyelmére. És mi unitáriusok itt nem az ún. Isten ingyen kegyelmére gondolunk, ti., hogy Jézus vére árán vált meg minket Ádám és Éva bűnétől. Mi Isten kegyelme alatt az isteni gondviselés jeleit értjük. Isten kegyelme, hogy embernek születünk. Születhettünk volna egyébként is... Isten kegyelme, hogy ma születünk, midőn a kultúra és civilizáció áldásait közösen élvezhetjük, születhettünk volna a rabszolgaság korában is; Isten kegyelme, hogy itt születünk és nem a mostoha északon vagy perzselő délen; Isten kegyelme, hogy egészségünk, megértő házastársunk, jó gyermekünk, munkahelyünk, becsületünk van. Történhetett volna mindez rosszabbul is.

Mit adhatunk Istennek irántunk való jóságáért? Imádságot. Szeretetet azok iránt, akiket velünk együtt alkotott, itt és most éltet.

Az imádkozás hiábavalóságáról is meg vannak győződve némelyek, mondván: úgysem változtat az isteni szándékon. Ez néha igaznak látszik, de mégis szükséges lehet a mi érdekünkben. Egy történet szól arról, hogy a gyógyszerészt éjjel csengő riasztja fel. Egy gyermek áll az ajtó előtt, receptet hozott, beteg anyjának kellene sürgősen az orvosság. A gyógyszerész álmosan üvegeket bont, gyógyszerert kever. Kész. Kézbe adja. A gyermek szaladva elmegy. A gyógyszerész akkor veszi észre, végzetesen tévedett a gyógyszer összeállításában, méreteiben. A tévedésből halál lehet. Ki lehetett a gyerek? Merre ment? Nem tudja. Nincs más lehetőség: imádkozik. Történjék valami, hogy ne legyen halál tévedéséből. Pár perc múlva ismét csöngetnek. A gyerek ál a gyógyszerert ajtajában: gyógyszerész bácsi, tessék még egyszer elkészíteni az orvosságot, mert szaladva kiejtettem a kezemből és az üveg eltört. A gyógyszerész: van értelme az imádkozásnak.

Atyámfiak! Az imádkozás által megtisztul a lélek. Imádkozatok. Nem hiábalvaló. Ámen.

A MUNKA: ÉLET

Zsolt 90,17

Lőrinczi István, aki 101 éves korában diplomunkban még prédikált, élete vége felé összeköltözött a tanár fiával. Megosztották a lakást, az udvart, de a kertből nem adott részt. Kora reggel az öreg lelkész már kint volt a kertben, ásott, gereblyélt, kapált a szükséglet szerint. A fia, mikor kijött a házból, segíteni akart neki. De ő így szólt hozzá: megosztottuk a lakást, az udvart, megoszthatjuk a termést is, mert azért vagy fiam. De ha dolgozni akarsz, keress más munkahelyet magdnak, mert ez a munka nekem mind kell. Ha élni akarok, nekem dolgoznom kell.

Bizony nagy igazságot mondott az öreg lelkész, mert a munka a legjobb gyógyszer, konzerváló erő, mely megoltalmaz sok mindentől, így a szegénységtől, unalomtól, betegségtől, korai haláltól stb.

Egyik lapból olvastam egy interjú-sorozatot, amelyet az öregek földjén, Georgiában írtak a világ legöregebb embereinek életstílusáról. Szinte egyöntetűen vallották a 100 éven felüliek, hogy a hosszú életet a természet ölen végzett és főleg fizikai munkának köszönhetik.

Figyelemreméltó, hogy a különböző népek közmondásaiban mennyi sok van, amelyik dicséri a munkát és a munkást. Néhányat felsorolhatunk:

A munka nemesít. — A föld ott terem, ahol a kéz jól dolgozik. — Ahol az emberek félelemből és kényszerből dolgoznak, ott semmi haszon a munka után. — Minél többet dolgozol, annál jobban felvidulsz. — Amikor nem dolgozol, vétkezel, mert rosszra gondolsz. — Az izzadság veszi ki a betegséget belőled. — Előbb a munka s azután a kedvtelés. — Egy ember sem több a másiknál, ha nem dolgozik többet annál. — Egy ország biztos alapja nem a törvény, hanem a munka. — A munka megfizet, a szerencse csak alamizsnát ad.

A Biblia is telve van a munkát dicsőítő meghatározásokkal. Pl. Eredj a hangyához, te rest; Pál: aki nem dolgozik, ne is egyék. A velem valóknak táplálására saját kezeimmel munkálkodtam. Senki kenyerét ingyen nem ettem. Igen helyesen viszonyul a munkához maga Jézus is. Valószínűleg mint asztalos-ács szerszámokkal jár szerteszét és becsülettel végzi, amivel megbízzák. Proféta korban gyógyít még szombaton is. Amikor felelősségre vonják, maga igazolására az Istenre hivatkozik: Az én Atyám mind ez ideig munkálkodik, én is munkálkodom.

A munkának igen nagy szerepe volt az emberré válás folyamatában. Az ész és a kéz összhangzatos munkája emelte ki az embert az állati sorsból és teremtette meg a mai civilizációt. Ez alatt a hosszú idő és út alatt különbözőképpen értékelték a munkát és magát a munkást is. Akik a többiek közül erejük vagy eszük által kiemelkedtek, azok már nem annyira dolgozni, mint dolgoztatni akartak. A munka mindenfelé először a legegyszerűbb társadalmi szükségletek kielégítésére irányult. Élelem, ruha, lakás előteremtése volt az elsődleges cél, és csak azután következtek az utak, vízvezetékek, függőkertek, piramisok s általában a művészetek. A fizikailag vagy szellemileg gyenge ember mindig és mindenütt ki volt szolgáltatva az erősebbnek, az okosabbnak. Amikor az egyenlőtlenség rendszerre merevült, akár a rabszolgá-, akár a feudális társadalomban, a gyengék sorsa megpecsételődött. Gyengeségükből hagyomány lett, abból, hogy másnak vagy másért dolgozzanak, törvény. A mindenkori lázadások, a legrégebb időtől kezdve Spartacuson, Dózsán át a sztrájkoló munkásokig, az egykori gyengék megerősödött utódai a törvényt merevült szokás ellen harcoltak, hogy mindenki egyforma feltételek mellett, egyforma erőbedobással dolgozzék, munkájuk értéke szerint becsüljék meg az embereket, teljesítményük hányada szerint részesüljenek a munka gyümölcsében. Bizony sok könny, sok vér elfolyt évezredek alatt, amíg a gyengékből erősek lettek és az ők igazságából lett a törvény. S olyan mértékben, ahogy az emberi egyenlőtlenség felszámolódtól és az ember kibújt a munka kényszerjarmából, az embernek gondoskodnia kellett az új rabszolgákról: a gépekről. Ennek az új rabszolgának az apja a szellem, az anyja a fizikai erő. Melyik fontosabb? Mindkettő egyformán fontos. Szellemi és fizikai munkás, ill. munka között ma már nem is lehet éles határvonalat húzni.

Géprabszolgáink dolgoznak helyettünk, egyre többen és egyre jobban. Ők szállítanak minket és kellékeinket, ők gyűjtik tűzünket, lámpánkat, hozzák vizünket, készítik újságainkat, könyveinket, élelmünket, ruháinkat stb.

Fritz Bade *Versenyfutás kettőezerig* c. könyvében olyan állapotról álmodik, amikor egy ember tíz perc alatt öt ember napi munkáját végzi el egy kapcsolótábla segítségével farmjának vezérlőhidjáról, miközben Bach-műveket hallgat magánójáról.

De bármennyire is szaporítjuk géprabszolgáinkat, ne féljünk a fizikai munkától, erőkifejtéstől, mert a munka: élet mindannyiunk részére. Ámen.

KOLCSÁR SÁNDOR

ZENGJEN A HÁLA!

Zsolt 104,1

Megyek a zizegő, aransárga búzamezőn, s lelkemből fölszakad a szó, a valóság: Áldjad, én lelkem, az Urat!

Gyermekem szemébe nézek, s miközben boldogan könnyezem, hála szakad föl lelkemből: Légy áldott, Istenem!

Színek, illatok, hangok varázsa tölti be éneket, s én végtelen hálával mondom: Oh, Istenem, csodálatos ez a mi világunk, légy áldott!

Hasznosan élő emberekre gondolok, prófétákra, művészekre, tudósokra, és áldom az Urat értük.

De valami megzavar, ez a világban jelen lévő rossz, a bűn, az álnokság, a kíméletlenség, a durvaság. Bizony ez is valóság. De hiszek abban, hogy: „ami

szép, nem válhat feketévé / az idő lángjában. / Ami tiszta, azon nem fog / a gyilkos ítélet“ (P. Fevries).

Szép ez a Föld, szép az isteni szándék, ezért hiszek abban, hogy az ember nem szabad meg feladatai elől, eltörli egyszer az éhség „birodalmait“, a kultúra emberibb lesz és a civilizáció kulturáltabb.

Hát lehet embertelen kultúráról és kulturálatlan civilizációról beszélni? Nincs ebben ellentmondás? Nincs! Gondoljunk csak a faszizmusra, minden mellékhajtására, s rögtön érthető állításunk. A civilizációjuk embertelen kultúrát hozott. Ne így legyen! Legyen a kultúra lényege: a cselekedet szentsége. Legyen kultúránknak és civilizációnknak értelme és szíve.

Nemes tettekben legyen gazdag az életünk, ne szépen csengő szavakban. Gondoljunk mindig arra, hogy Balázs Ferenc szavai nekünk is szólnak: „sokan nem úgy élnek, hogy szívükből adjanak részt másoknak; könnyeikből és mosolyukból adjanak részt, hanem szavakat röpítenek ki magukból“. Tetteink által leszünk áldás másoknak.

Példát, akit kövess: találsz, sokat. Nem akarok neveket felsorolni, Testvérem, hiszen Te gondolkozó ember vagy. Egy következtetésre akarom figyelmedet felhívni: azoknak az embereknek példáját érdemes követni, akik a szívüket szaggatták azért, hogy emberibbé tegyék a létet. Az ilyen emberek életéért zengjen ma is hálazsoltár.

Hívlak, Testvérem: jöjj áldást hintő életteddel, állj be a kozmikus méretekben, távlatokban gondolkozók közé, és teljesítsd ki magadban a jót, tisztát szolgáló embert. Amen.

A TELJESEBB ÉLETÉRT

Mt 5,21

Jézus értékforgalmai között első helyen áll az élet tisztelete. A kettős szeretet parancsa is ezt a gondolatot húzza alá. Istent csak szeretetnek tudta felfogni, s Isten gyermekét is csak szeretetnek tudta elképzelni. Istent, a szerető Atyát tanította példázataiban, s a ma még irigy, haragtartó, csaló embertől megújulást remélt és követelt, akiben a szeretet győzzön.

Isten szeretet, halljad „tékozló fiú“; Isten szeretet, halljad „bűnös asszony“; Isten szeretet, halljad „Zákeus“; Isten szeretet, halljad „farizeus“; Isten szeretet, halljad „publikánus“. Valóban Isten szeretet, nyíltság, nagylelkűség, megbocsátás. És mi vagy te: ember?! Sokaknak lelke visszahangozza: bennem Isten hangja ver visszhangot, nincs más céloom, mint embertársaim szívét fölhevíteni; a nyomorkodóknak ügyét magamra venni, szolgálni. Mások azonban, a szemet szemért filozófiájában megrekedtek, így visonganak: bántottak — visszaütök, becsaptak — becsapok én is másokat.

Mivel valóság a földön a szeretet embere és valóság a gyűlöleté, időszerű Jézus józanító hangja: szeress! — S.O.S. üzenet, helyénvaló, ma is időszerű üzenet.

Avult lecke, mondják egyesek. A hívő ember azonban nem tartja avultnak, mert az Élet igazolja, hogy még van disszonancia, ami keserűséggel tölti el a jöknak lelkét.

Ne ölj, mert aki öl, méltó az ítéletre. Kain ölt és megítéltetett, Júdás, mert elárult, ölt és megítéltetett, megítéltettek Husz János, Szervét Mihály, Dávid Ferenc elítélő; megítéltettek és megítéltetnek mindazok, akik nem tisztelik az életet.

Légy megmentője embertársaidnak azzal is, hogy az élet megszentelésére, óvására neveléd őket. Az erőszak és gyűlölet szellemének elszigetelésére buzdítsd minden embertestvéredet.

A II. világháború kegyetlenségekkel teli napjaiban írta Radnóti Miklós: „Ember, vigyázz, figyeld meg jól világod... és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte, hogy más legyen.“ Ma Európában békekesség van, de vigyáznunk is kell, hogy a farkasok újból ne eszméljenek, hogy minden ember álma nyugodt legyen, hogy ne legyen újból eszmény „a veszélyesen élni“ gondolata.

Az előttünk járt nemzedékek életét, magatartását gyakorta bírálják korunk ifjai. Valljuk be őszintén, hogy van is ennek a magatartásnak alapja. A meddő elfogadás, belenyugvás sok szomorú kompromisszumot eredményezett, olyan következményekkel, amit már minden gondolkozó ember ismer.

Tudatosan, lelkiismerettel úgy élünk, hogy korunkkal kapcsolatban soha senki ne legyen kénytelen leírni, elmondani:

„Oly korban éltem én e földön,
mikor az ember úgy elaljasult,
hogy önként kéjjel ölt,
nemcsak parancsra...“

Meg vagyok győződve, hogy ilyen szomorú vallomást nem kell korunk gyermekének leírni, mert Ő a szeretet áldásait fogja a világnak hagyni mint a legértékesebb örökséget. Amen.

KERESZTES SÁNDOR

NEMCSAK KENYÉRREL...

Lk 4,3—4

Erőt gyűjteni, prófétai küldetésére előkészülni a pusztába megy Jézus. Senki és semmi sem zavarja a 40 nappá és 40 éjszakává érő önvizsgálódást. Sehol egy forrás, egy gyümölcstermő fa, csak szél süvit az aszott földön át. A mestert éhség és szomjúság kinozza, a test megköveteli a magáét, de a pusztá vékony harmaton és néhány bogáron kívül egyebet nem ad. Agya lüktet, lépése imbolyog, szeme előtt elhomályosodik a nap, és ő érzi, hogy most roskad össze élettelenül. Ebben a pillanatban megjelenik a kísértő gondolat: te Isten fia vagy, hatalmad van égen és földön, élj a hatalommal, amíg nem késő s mondd a kőnek, „változzék kenyérré“!

Megvan a nagy kívánság: kenyérré tenni a követ, de ajka félreérthetetlenül szól: nemcsak kenyérral él az ember, hanem Istennek minden igéjével!

Milyen szent elkötelezés: Isten igéjével élni. Élni nemcsak az örömben, dalban, fényben, hanem élni a megpróbáltatások nehéz perceiben is és Jézussal mondani: távozz tőlem, Sátán!

Mi az Isten igéje! Alázat, irgalom, megbocsátás, igazság, becsület, hit, remény és szeretet és mindaz a jó, amit Istennel és emberrel szemben kérnek tőlünk. Isten igéje a parancs, hogy a szenvedésben tűrők legyünk, a hivatás betöltésében állhatatosak, a jelen pillanatnál messzebb látóak s befolyásolhatatlanok az értékek választásában. A kenyér mindenkinek joga, szabadsága, szükségszerűsége, és azt alábecsülni, elvetni nem lehet, de egyeduralkodóvá, végső céljá tenni nem szabad! Vannak helyzetek, mint Jézus esetében is, amikor összecsap a test és a lélek embere, amikor válaszúthoz kerül az Én: ezt kövessem-e, vagy arra induljak? Az adott válasz emberi súlyunk, keresztényi mivoltunk meghatározója.

Keresztény testvéreim! Ebben a felgyorsult életütemben 40 napot nem fordítasz önértékelésre, de most, a kenyér ünnepén, a hálaadás asztalának közelségében fordítsd befelé a szemed és adj számot: a kísértésben hogyan viselkedtél?

— Ha gyermek vagy, aki két áldozatos életből értél emberré, adj számot: csak addig voltál-e mosolygós gyermek, amíg földszagú tenyerükből adni tudtak a szülők, vagy akkor is igazi gyermek maradtál, amikor szüleid szorultak rád?... Több mint valószínű, hogy megkísértett ehhez hasonló gondolat: szüleimnek orvoságra, kenyérre, fára kellene a pénz, de az kellene a „kocsi-alaphoz“ is. Vajon hová tetted? Személyi vágyad kielégítését követted-e, vagy Isten igéjének szellemében cselekedtél?

— Ha hitves vagy, adj számot: mindig cselekedted-e ilyen irányú kötelességedet? Nemcsak az ifjúság, a szépség, egészség idején, amikor boldogságért bol-

dogságot kaptál, de akkor is, amikor megrokkant hitvesed terhet is okozott. Éltél-e a türelem, a kereszthordozás, a hűség, a becsület isteni igéjével, vagy csak személyes jóléted kívánságára hallgattál?

— Ha egyháztag vagy, aki örökségbe kaptad elődeid hitét, adj számot: szeretted-e egyházadat? Istenfélő unitáriusnak vallottad-e magad, vagy a kísértésben mehtagadtad, mint Péter Mesterét?

— Ha Isten lelkének szikrája ég benned és mint teremtmény, homlokodon hordod annak bélyegét, adj számot: csak az Atya bőséges asztaláért tártad-e ki hálád, vagy akkor is, amikor szegényebb volt az?

Ezekről adj számot! Mert könnyű a jóért jóval fizetni, Isten kenyeréért hálnak lenni. Könnyű napsütésben felmelegedni, virágzó májusban gyönyörködni. Könnyű az árral előre úszni, sima utat mezítláb taposni. De szükségben is Istentől alázattal szólni, téli zimankóban felmelegedni, az árral szemben is megállni, tövisek között sem jajongani, szüleimért, családomért, népemért, Istenemért keresztet is hordozni, ez az emberségünk súlya, értékünk meghatározója!

A nagyobb kenyér, a testi kívánság sokszor megkísért, keresztény testvérem, de vess számot, s ha úgy találsz, hogy legnagyobb értékeidet kéri áldozatul, szegezd vele szembe Jézus mondását: nemcsak kenyérral él az ember, hanem Istennek minden igéjével. És ki ezzel él, annak mindig lesz — ha fehér, ha barna, ha nagyobb, ha kisebb —, de mindig lesz Istentől megáldott mindennapi kenyere. Amen.

KÜZDELEM

Lk 9,62

Az elmúlt héten több mint 700 kilométeres utat tettem meg. A sebességi rekordok korszakában nem sok, de a látottak elraktározásában és feldolgozásában nagyon is sok. Sütő András írja, hogy utazásaiban mindig úgy volt, mint a mezőségi asszony, aki mindenüvé magával viszi az otthoni fonnivalót... az otthoni gondot. Engem is elkísért az otthon, s ezért útban, tájban, hegyen-völgyön, falun és városban csak azt figyeltem, hogy milyen tanulságot vihetek haza híveimnek.

— Voltam kórházban, láttam sok-sok szenvedést, és eszembe jutottál, testvérem. Te, akinek még megvan az erőd, akit nem köt az ágy, s aki mégis sokszor békétlenkedel!... Gondolkozz el hát néha, s jusson eszedbe, hogy kereszt és kereszt között is különbség van.

— Találkoztam felelőtlenséggel... Valahonnan kirándulók jöttek, és egy gazdagság kaszáján letelepedtek. A kaszára érett fű agyontaposva, tele konzervedobozzal, üveggel, szeméttel. Eszembe jutott, hogy azt a darab földet hányan gondozták: takarították, egyengették, boronálták, táplálták, hadd gazdagodjék a jövedelme, s lám, emberektől is származhat jégverés. Nem ártana az öntudatot is gondozni néha!

— Aztán jártam egy most alakuló gyülekezetben. Láttam az ottani erőfeszítést, hogy nekik is legyen unitárius templomuk, Istenüknek háza. És eszembe jutott a sok viharverte torony, pókhálós roskatag templom, amiket máshol láttam. Milyen kiáltó ellentét! Van egy maroknyi hívőszereg innen is, onnan is összeverődve, akik templomot akarnak építeni. És mennek, és tesznek, és áldoznak, ellentétben azokkal, akik a kész, a meglevőt sem tudják megbecsülni.

Az említett 700 kilométerben volt egy más élményem is. A hasznosat összekapcsolva a kellemessel, legelőt ellenőrizni mentünk a havasba. Az árvíz elvágta az utat, és a céltól távol meg kellett állani. A baj volt, hiába vártuk a csodát, hogy gépkocsink helikopterré változzék, mert az annak maradt, aminek gyártották, s használni tovább nem tudtuk. Gyalogszerrel áthurcolkodtunk a szakadékon, és traktort kerítve folytattuk az utat. A baj csőstől jön, tartja a közmondás. Egy mocsaras helyen a traktorral is megfeneklettünk. Sárban, esőben, szakadt inggel, véres tenyérral hordtuk a követ, feszítettük a kötelet, míg végül ott állhattunk a kitűzött cél előtt. A ránk váró feladatnak eleget tettünk. Kiderült,

nemcsak az idő, de kacagós kedvünk is, s mi az akadályok felett aratott diadal örömeivel nyugtázhattuk, hogy „minden jó, ha a vége jó“.

Mi ebben a figyelemreméltó? Miért kellett ezt elmondani, hiszen ez sokakkal, sokszor megtörtént?

Mindenben látom az ember életét. Milyen kézenfekvő a hasonlat:

— Az ifjú elindul és ifjúságánál fogva buzog benne az optimizmus. A jövőről tudja, hogy célok, munkák, feladatok várják abban, de ő erős, egészséges, jókedvű, játéknak tartja az egészet, mint ahogy mi kirándulásnak tartottuk az elindulást. Gyűlnek a napok, a kilométerek, és ő nagyobb erőfeszítés nélkül haladhat előre. Minket a tudás eszköze, a gépkocsi röpített előre, az ifjút is tudása repíti. Valahogy van, szinte törvényszerűen feltűnnek a meglepetések, amikor úgy néz ki, hogy e pontnál megállt minden tudomány. Onnan nincs tovább! És itt fordul meg egy ember értéke. Felvetődik a kérdés: most mit tegyek? — és a felelet dönt: célbaérés lesz-e az ifjú élete, vagy pedig helybentapogás és visszafordulás?! Felcsendül az örök hamleti kérdés: „lenni vagy nem lenni“, s milyen jó, ha ilyenkor eszünkbe jut a hívő ember tanácsadója, a Biblia. Mert 'erre is van felelet. Felelet a Názáreti Jézus embereket osztályozó megállapításában: ha valaki az eke szarvára veti kezét és hátratekint, nem alkalmas az Istenországra. Minden ember az eke szarvára veti kezét, és megy, hogy meghúzza életének nyomát, termő barázdáját. Süssön a nap, hulljon az eső, jöjjön völgy vagy égbevezető hegy, de húzni kell ezt a barázdát. Ezt a feladatot pedig úgy lehet betölteni, ha az ember mindig előretekint. Ha hátranéz, nem veszi észre a követ, a gyökeret, ami kibuktatja az ekét, eltéveszti az irányt és így tovább. A hátranézésnek mélyebb értelme is van. Úgy is lehet értelmezni, mint az igavonó esetében. Aki visszanez, fél a tehertől, a ráváró feladattól, és inkább menekülne, mint teljes erőbedobással célra törne. Emberek is vannak, akiknek ha nyakába szakad a baj, nem azt nézik, hogy hogyan tovább, hanem hogy miképp meneküljenek! És aki meghátrál, aki menekül, az nem teljesítheti feladatát. Ezért mondta Jézus: Istenországa, a cél elérése a megnevetorpanóké!

Úti élmény... életigazság. Benne van az elindulás, boldogító haladás, apró baj, véglegesen tűnő megtorpanás, tanácstalanság, de benne van a győzelmi diadal is: ki amit nagyon akar, el is éri azt! Ti is akarjatok! Amen.

A HARANG

Jn 14.1

Templomtornyok érchangú lakóját, falvak és városok öreg harangját művészek és egyszerű rímfaragók sokszor megmintázták. Nem érdemtelenül, mert amikor fülünkig és szívünkig ér a hangja, valami különös érzés hatja át keblünket. Bárhol is éljünk, bármilyen is legyen a sorsunk, amikor harangszót hallunk, eszünkbe jut a hajlék, ahol születtünk, a drága szülői pár, akik örködtek felettünk, a föld, amelynek kenyerén gyarapodtunk, Istenem, milyen szép is a harangszó! Milyen szép, amikor reggelre virradva bekopogtat minden hajlékba és viszi Isten üzenetét: jó reggelt, gyermekeim, íme, ezt a napot is elhoztam nektek, nosza induljatok becsületes utakon, hogy atyai áldásom legyen rajtatok! Vagy milyen szép, amikor délben asztalhoz szólít, hogy jóízűen fogyasszuk munkánk gyümölcsét; este pedig, amikor otthonunkba vezet és kíván nekünk csendes pihenést. Vagy milyen szép, amikor vasárnap jöttével az Úr házába szólít, esküvőkor boldog útra indít, vagy amikor pályánk végét, siralmas kongásával temetőbe kísér.

A harang története a messiási századokba vezet. Az első harangról i.e. a IX. századból tudunk. Születési helye Előázsia, és a népvándorlás során a kelták innen vitték magukkal Olaszországon keresztül egészen Írországig. A harang másik útja a Fekete-tenger partján vezet fel Pannónián és Norvégián át egészen Izlandig.

Az ókorban a harangot valaminek a kezdésére szólaltatták meg. Jelezte a rabszolga-munka, a vásárok, a pogány rítusok, a háborúk vagy éppenséggel a béke kezdetét. Ezeken kívül még valami démonizáló hatalommal is felruházták, és kicsinyített mását, a csengettyűt varázslók, sámánok, kuruzslók ruháira varrták fel, hogy hangjával elriassza a rossz szellemet. Erről Mózés könyve is megem-

lékezik (2Móz 28,33—35). A papiruha elkészítéséhez ad tanácsot, és ezt mondja: arany csengettyű meg gránátalma legyen a palást peremén körös-körül. És legyen ez Aronon, amikor szolgál, hogy hallassék annak csengése, amikor bemegy a szentélybe az Úr eleibe és mikor kijön, hogy meg ne haljon.

A keresztény egyház eleinte éppen a hozzáfűződő babonás szokások miatt utasította vissza, de aztán 604-ben Sabinianus pápa elrendelte a használatát. Hogy milyen tekintélyt és erőt tulajdonítottak hangjának, azt jelzi a krónika.

Orleans városát megtámadta Chlotar frank király. A város püspöke meghúzta a harangokat, és azok hangjától a frank sereg annyira megrémült, hogy fegyvereit eldobálva elmenekült. Vagy a harang tekintélyét jelzi az a jutalom is, amit Hunyadi János a pápától kapott. 1456-ban Nándorfehérvárnál megverte a törököket, és e hőstettét a pápa azzal jutalmazta, hogy elrendelte: a győzelmes csata befejezésének időpontjában, déli 12 órakor, mindig szólaljanak meg a harangok. Ennél nagyobb jutalmat nem is adhatott volna, hisz évszázadok óta a déli harangszó Hunyadi Jánost idézi.

E rövid visszapillantás után, közelebb érve önmagunkhoz, hadd emlékezzem meg a homoródszentpáli harangokról.

Az egykori római vár helyén kolostor épült, amely bizonyosan rendelkezett nagyobb csengővel. Az első két igazi harangot a Kornis család adományozta 1544-ben. A Kornisok Abaúj megyéből származtak Erdélybe, és Szapolyai János fejedelem Kornis Jánosnak, hű emberének az 1500-as évek elején adományozta a szentpáli birtokot. Kornis János 1537-ben elesett a tokaji ütközetben, és bizonyára a család az ő emlékére adományozta a két harangot. A kisebb harangot az első világháborúban hadi célokra elvették, és annak pótlására Pap M. Gábor és neje Sándor Apollónia 1923-ban adományozta a ma is használatban levő kis harangot. Amíg szólnak a szentpáli harangok, amíg egy unitárius él a mi gyülekezetünkben, addig ők is élnek, a kegyes adományozók.

Íme, keresztény testvéreim, csak körvonalakban milyen a harang története, amely az élőket hívogatja, a vihart elriasztja, a holtakat elsiratja.

Igen ám, de mi nemcsak szellemi, de lelki lények is vagyunk, és ezért ebből a szempontból is meg kell vizsgálnunk a harang jelentőségét. Mit jelent számunkra?

1. A harang először is kibékít Istennel és az emberrel. Sokszor van feldúlva lelkünk békéje, keserűség szorítja sokszor a torkunkat, sokszor ököllé gyűrődik a kéz, de amikor megszólal a harang, kilobban a harag, simogató-imádkozó kézzé ernyed az ököl, és ajkunkról olajágot szakít a béke galambja: Istenem, segíts meg! Én nem tudok elképzelni olyan embert, aki harangszókor ütni tudna, mert a harang Isten hangszere, akaratának izenetvivője, és aki olyankor nem néz a lelkébe, az nem méltó az ember névre.

2. A harang azonban nemcsak kibékít, de meg is nyugtat. Megtörténhetett, testvérem, hogy távol az emberektől egyedül küszködtél. Küszködtél esővel, hóval, viharral, törött szekérrel, tengelyfogó úttal, igáját nem bíró barommal. Ugye milyen elhagyatottnak érezted magad? Ám egyszer csak valahol megszólalt egy harang. Mintha követ vettek volna le szívedről, megnyugodva felsóhajtottál: nem vagyok egyedül! Velem az Isten, s a közelemben az én házam népe, akik várnak, reám gondolnak, értem aggódnak.

3. Végül a harang még utat is mutat. Útjelző a torony, hiszen nemhiába mondják: torony irányába. Ám ha látod a tornyot, a harangok szava mutatja az utat. Milyen nagy szükség is van erre az útmutatásra! Nemcsak a földi utakon, de az élet más területein is. Hányszor tévedünk el mint emberek, mint gyermekek, mint hitvesek. Hányszor veszítjük el az utat, amelyen apáink is jártak. Hányszor távolodunk el a hittől és leszünk közösségből kiszakadt árva vándorok! Előbb vagy utóbb, de egyszer ráébredünk a társtalanságra, és ha ilyenkor nem találjuk a visszavezető utat, nyissuk ki fülünket, szemünket és szívünket, mert íme jön egy csodás, Isten-adta hang, szól valahol egy harang, és visszatérve hozzá, minden elveszettet megtalálhatunk. A harang, testvéreim, jelzi azt a helyet, ahol a közösség tartózkodik, és ahol neki is helye, biztonsága, békés élete van.

Legyen hát szívünk és fülünk mindig kitarva a harangszó előtt! Örüljünk vele, ha öröme szólít, sirjunk vele, ha gyászra megkondul, kövessük iránymutatását, üljük körül hatóságának családi asztalát, hogy a számbavételre mindig felelhessünk: itt vagyunk! Ámen.

SZÉKELY LÁSZLÓ

REND A LELKE MINDENNEK

1Kor 14,40

Az emberiséget egyetemes jelentőségű kérdések foglalkoztatják, mint a világ-béke, fegyverkezés csökkentése, új gazdasági rend létrehozatala, az anyagi javak egyenlő és igazságos elosztása, a fejlődő országok megsegítése, az elmaradottság felszámolása, nem utolsósorban a levegő szennyeződése elleni intézkedések, a környezet védelme és tisztasága.

Ezeknek érdekében konferenciák határozatokat hoznak, városokban zöldövezeteket, virágoskerteket létesítenek, és a levegő szennyeződése ellen szűrőberendezéseket, technikai megvalósításokat hoznak létre. Az élet és az egészség megóvása, az ember védelme érdekében általános óhaj tehát a rend és tisztaság külső megteremtése. Végeredményben ezt így lehetne megfogalmazni: „az ember szolgálata“.

A mi vallásunk központi hitelve az Isten és az ember szolgálata. Amikor tehát az emberiség-, a káros és veszélyt jelentő béke- és jövődellenes jelenségekkel szemben felelősséget érezve cselekszik, a teremtetési törvénynek is engedelmessé válik, mert ami az erkölcs és a vallás célját szolgálja, annak szabálya és parancsa: a rend, az összhang és a tisztaság.

Ha pedig a rend, tisztaság és fegyelem törvénye érvényes a társadalomban és a családban, mennyivel inkább érvényes az az ember belső, lelki- és szellemi életében, mert csak lélekben tiszta, fegyelmezett és felfogásban ékes rendben lévő ember képes külső rendet teremteni, békét árasztani, eleget tenni Isten és az ember szolgálatának. Csak az önmagával, Istennel és a társadalommal megbékült, összhangban élő, ezek iránt felelősséget érző ember képes maradandó értékeket teremteni, békét és jövőt biztosítani.

Nekünk ebben a munkában mozgatóerőnk a hit és példamutatónk Jézus. Tőle megtanuljuk, hogy: a zűrzavar lealjasít, a rend fölemel, a szenny fertőz, a tisztaság széppé tesz, a lelki kapkodás fullaszt, a belső rend tekintélyt biztosít, az ellentmondás ádáz harchoz, az összhang békéhez vezet.

Hit- és életfelfogásunk alapját képező Isten és emberszolgálat szükségyszerűen feltételezi a Hegyi beszéd örök célkitűzését: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes.“

A lelki rendet és ékes fegyelmet Jézus eszményeinek fegyverével védeni, ápolni és fejleszteni kell. Csak így tehetünk eleget magasztos jézusi szellemi célkitűzésünknek és hivatásunknak. Csak így tudunk otthon lenni ezen a földön, melyet Isten az embernek lakhelyül adott. Ámen.

MÁTHÉ SÁNDOR

A MI ISTENTISZTELETÜNK

Jn 4,19—24

Mindannyiunk előtt ismeretes a felolvasott bibliai rész, melyet úgy szoktunk emlegetni, mint a Jákob-kúti történetet.

A történet mondanivalója világos, félreérthetetlen. A beszélgetés folyamán a samariai asszony többek között a következő szavakkal fordult Jézushoz: „A mi atyánk ezen a hegyen imádkoztak, és ti azt mondjátok, hogy Jeruzsálemben van az a hely, ahol imádkozni kell.“ Jézus nagyságára, tanításainak fennkölt, tiszta

eszmeiségére utalnak azok a szavak, melyeket itt elmond, mintegy válaszként az asszony szavaira: „Asszony, hidd el nekem, hogy eljő az óra, amikor sem nem ezen a hegyen, sem nem Jeruzsálemben imádjátok az Atyát. Ti azt imádjátok, amit nem ismertek, mi azt imádjuk, amit ismerünk... De eljő az óra és az most vagyon, amikor az igazi imádók lélekben és igazságban imádják az Atyát: mert az Atya is ilyeneket keres, az Ő imádoíu! Az Isten lélek és akik Őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.“

Sok évszázad telt el azóta, hogy e szavak elhangzottak, és mi mégis nyugodtan elmondhatjuk, hogy azóta sem fogalmazta meg senki ilyen tömören és egyszerűen Istenhez való viszonyulásunk lényegét. Nem tudhatjuk, hogy milyen hosszú az út az első oltártól, az áldozat első formájától a jézusi istentisztelet tiszta szellemi formájáig. Tény azonban, hogy az istentisztelet mint cselekmény benne van az idők kezdetétől az emberi életben, mint a vallásos élet nélkülözhetetlen kelléke. Hiszen gondoljuk meg, milyen is lett volna és volna ma is a vallásos élet istentisztelet nélkül. És azt is elmondhatjuk, hogy ez a vallásos cselekmény a fejlődés, a tökéletesedés vonalán áll. Nagyon hosszú az út az első kőoltártól a templomig. S a fejlődés folyamán, bárhogy is nevezzük az istentisztelet helyét, a cselekmény lényege mindig ugyanaz: találkozni és közösséget alkotni Istennel. Ebben az emberi cselekményben van még egynéhány említésre méltó vonás, melyek végső soron egy közös vonásba foghatók össze. Kain és Abel Isten kedvét keresi, azért mutatnak be áldozatot neki. Ábrahám Isten hűségét kívánja biztosítani, és azért képes lenne feláldozni a legdrágábbat, édes gyermekét. Józsué, Gedeon és Dávid Isten segítségét keresi a sok-sok áldozatban és imádságban. Salamon a szövetségre való hivatkozással Isten ígéreteit kívánja biztosítani a maga és népe számára. És így folytathatnánk tovább az istentisztelet, az istenkeresés különböző formáinak felsorolását, amíg elérkezünk Jézusig.

Milyen más, új az, amit ő tanít! Az ő istentisztelete Isten szeretetére néz, azt kívánja biztosítani. Nála a hangsúly ezen van: Bándd meg bűneidet, térj meg, bízzál Istenben és szeress; szeresd Istent és embertársaidat. Mindezt pedig tedd lélekben és igazságban, mert ezt kéri tőled Isten, ez méltó hozzád, Isten gyermekéhez, munkatársához. Nem csupán elmélet volt mindez Jézusnál. Valósággal ez volt számára az élet: Isten közelségében lenni, vele közösséget alkotni, és így valószínűsítenie meg Istenországát.

A reformáció egyik lényeges célkitűzése, hogy személyessé tegye Isten és az ember kapcsolatát. Ezért adja a Bibliát a hívek kezébe, hogy mindenki tanulmányozhassa és önmaga keresse az üdvösség felé vezető utat.

A reformáció számtalan ágazatán át elérkezünk önmagunkhoz. Számunkra nem lehet lényegtelen kérdés: milyen a mi istentiszteletünk? Mit kérünk mi, mit várunk, mit adunk Istennek?

Mindenekelőtt szögezzünk le egy lényeges vonást: a mi istentiszteletünk egyéni a közösség keretében is.

Tudjuk mindannyian, hogy közösségbe tartozunk, egy egyháznak, felekezetnek vagyunk a tagjai. Ezért keressük a közös istentisztelet formáit, alkalmait, de tudnunk kell azt is, hogy a szolgálatot végző lelkész nem ad, csak elindít, megmozgat. Az emberi lélek kelyhét mindenki önmaga kell hogy megtöltse. Ezért valahányszor istentiszteletre jövünk, hozzuk magunkkal hitünket, reménységünket és szeretetünket, mert csak akkor válik istentiszteletünk áldottá, valóságossá, ha az, amit hozunk és amivel itt feltöltjük lelkünket, teljes egészében a miénk, hozzánk tartozik. És ha mindez valósággá, tetté, léletté válik a mindennapokban. Ha a hit, remény és szeretet nem csupán szó, fogalom, elmélet marad számunkra, hanem életünket meghatározó, irányító erővé változik mibennünk. Ezzel a hittel, reménységgel és szeretettel kell imádkoznunk Istenhez, kérnünk az Ő segítségét, kifejeznünk ragaszkodásunkat, szeretetünket. És természetesen mindezt lélekben és igazságban, mert Jézus is ezt cselekedte, és tanította: „Isten lélek és akik őt imádjátok, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják“ (Jn 4,24).

A közösségi istentiszteleten túl, függetlenül helytől és időtől, a mi egész életünknek istentiszteletté kell változnia. Az ókor embere áldozatot mutatott be Istennek, azt adta, ami számára a legértékesebb volt. Ábrahám még gyermekét odaadta volna. A katolikus egyház szentjei testüket áldozták Istennek. De mit

adunk mi? Nem kér égő áldozatot tőlünk, sem gyermekeink életét nem követeli. Mit adhatunk hát akkor? Nem nehéz a válasz: életet, teljes, igazi emberi életet, Istennek tetsző, áldozatos, hálával és köszönettel, jósággal tele életet. Ezt sem azért, mert Istennek volna erre szüksége. Nem! Önmagunkért kell tennünk ezt. A mi istentiszteletünk ne csupán egy vasárnapi óra legyen, hanem egész életünk, annak minden pillanata legyen istentisztelet.

A fejlődés, a tökéletesedés menete nem szakad meg soha; folytonosságot mutat, még akkor is, ha néha hullámvölgyek jönnek közbe. Az egyenes vonal a csúcspontokat köti össze. És ez a vonal megy fától fáig, lélektől lélekig, eseményről eseményre. Tudjuk, hogy a jézusi eszmék magaslatát még mindig nem értük el. Éppen ezért kell nekünk azon munkálkodnunk, és megtennünk mindent, hogy ezt a csúcspontot megközelítsük és el is érjük. Mi szükséges ehhez? Jézusi lelkület!

Keressük az alkalmakat, amelyekben Istennel találkozhatunk. És menjünk a munka világába szilárd elhatározással, és tegyünk bizonyosságot arról a hitről, reménységről és szeretetről, amellyel megáldott minket Isten.

Ez legyen a mi mindennapi és okos istentiszteletünk. Ámen.

EGYHÁZI ÉLET – HÍREK

Egyházi Képviselő Tanács

Az E. K. Tanács október 26-án tartotta III. évnegyedi rendes ülését. A tárgysorozat fontosabb pontjai voltak az elnökség jelentése és az egyes szakbizottságok jegyzőkönyveinek bemutatása mellett az IARF júl. 28. és aug. 4. közötti időben, Oxfordban tartott XXIII. kongresszusáról szóló jelentés, a Teológiai Intézet felvételi vizsgaeredményének és a Lelkészképesítő Bizottság jegyzőkönyveinek ismertetése.

E. K. Tanács a gazdasági természetű ügyek előterjesztéséből megnyugvással vette tudomásul az Egyház jelenlegi pénzügyi helyzetét, elfogadta az Egyház, Nyugdíjpénztár, egyházkörök és egyházközségek félévi pénzügyi jelentéseit, valamint az Egyház 1978. évi pénzügyi tervének módosítását.

Az E. K. Tanács december 13-án tartotta IV. évnegyedi ülését. Tárgysorozatának jelentősebb kérdései voltak az elnöklég elintéztett ügyekről szóló jelentés, az egyes szakbizottságok jegyzőkönyveinek ismertetése, valamint az egyházi javadalmazási keret érvényének meghosszabbítása. E. K. Tanács meghallgatta dr. Szabó Árpád teológiai tanár külföldi tanulmányútjáról készített beszámoló jelentését.

A fontosabb gazdasági ügyek tárgyalása rendjén E. K. Tanács elfogadta az Egyházi Központ és Nyugdíjpénztár 1979. évi költségvetését, a Teológiai Intézet részére 1979. évre előirányzott szubvenciót, meghatározta az 1979. évre a központi juttatások és egyetemes egyházfenntartói járulékok, valamint a kis nyugdíjjal rendelkező lelkészek és utódaik részére folyósítandó rendszeres segélyeket.

Az Unitárius Világszövetség (IARF) oxfordi kongresszusa

Az Unitárius Világszövetség (IARF) 1978. július 28. — augusztus 4. között tartotta XXIII. kongresszusát Anglia világhírű egyetemi városában, Oxfordban. A kongresszust megelőzően júl. 25—28. között ülésezett az IARF teológuskonferenciája és az Unitárius és Szabadelvű Vallásos Nők Világszervezetének nagygyűlése. A kongresszus iránt nagy érdeklődés nyilvánult meg a tagcsoportok részéről, amelyet a résztvevők nagy száma bizonyít, kb. 450. Emellett mintegy 200-ra tehető a vendégek száma. Egyházunk küldöttségének tagjai voltak: dr. Kovács Lajos püspök, dr. Kovács Lajosné, dr. Barabássy László főgondnok, dr. Erdő János főjegyző, Sebe Ferenc előadótanácsos és Török Áron espereshelyettes. A küldöttséghez csatlakozott Oxfordban dr. Szabó Árpád teol. tanár, aki a Meadville Lombard Teológiai Intézetben (Chicago) folytatott tanulmányokat, s hazatérőben részt vett a kongresszuson.

Az IARF Tanácsa a teológuskonferencia és a kongresszus tárgyát "The Limits of Toleration Today — A türelem határai ma" címen állapította meg. Ezt a témát az IARF-nek 1976—1978 közötti időszakban Európában (Offenbach, Hamburg, Oxford, Bern, Kolozsvár, Horneboeg), Észak-Amerikában (Boston, San Francisco) és Ázsiában (Tokio, Calcutta) tartott teológiai konferenciái, valamint az IARF négy tanulmányi bizottsága készítették elő és terjesztették önálló jelentés formájában a kongresszus elé. Az előkészítő munkálatok anyagából a holland tagcsoport összeállította a kongresszus munka-könyvét, amelyet a titkárság már előre megküldött a résztvevőknek.

Az IARF teológuskonferenciájának színhelye egyik angliai unitárius teológiai főiskola, a Manchester College Oxford volt. A tárgysorozat keretében többek közt az alábbi előadások hangzottak el: dr. Andreas Rössler: Jézus hozzájárulása a türelem kérdéséhez; dr. S. A. Ali: A türelem az iszlámban; dr. Bruce Findlow: A hit és türelem; a türelem viszonylagossága a gyakorlatban; dr. Erdő János: Dávid Ferenc és a vallási türelem kérdése; Richard S. Gilbert: A szabadság és fegyelem; dr. Peter Gerlitz: Teológiai megjegyzések a vallások közti dialógus jelen helyzetében; Hubertus Mynarek: Türelem, határai és transzcendenciája; Alce Wesley: A türelem és türelmetlenség; Anne McClelland: Kereszténység és ateizmus dialógusa.

Az Unitárius és Szabadelvű Vallásos Nők Világszervezete nagygyűlésének témája „Communication — Közlés, érintkezés“ volt. Napjaink e fontos kérdését különböző viszonyulásokban tárgyalták meg, ami által a leglényegesebb emberi kapcsolatok kerültek felszínre és nyertek megvilágítást. A kongresszus ünnepélyes megnyitása júl. 28-án történt a St. Catherine College dísztermében. Dr. Kovács Lajos püspök-elnök megnyitó beszédében többek között ezeket mondta: „Csodálatos érzés három év után régi és új ismerősökkel újból találkozni, tudni, hogy egymáshoz tartozunk, és hogy ezeken a napokon nemes feladatot kell betöltenünk. Elmény számunkra itt lenni Oxford városában, ahol a múlt nemes szelleme, sok évszázad régi hagyománya figyelmeztet, hogy mi itt történelmi alapon állunk, amelyre most valami újat akarunk építeni, valamit, ami segíteni fog, hogy életünket több méltósággal és felelősséggel éljük, mint ahogy a múltban tettük.“

A megnyitó után Sir Alister Hardy, oxfordi egyetemi tanár, híres biológus tartotta meg a kongresszus ünnepi előadását. A nagy érdeklődéssel fogadott előadást a kongresszus aug. 3-án vitatta meg.

A munkálatokat minden reggel istentisztelet vezette be, amelyet az egyes tagcsoportok képviselői felváltva tartottak. A kongresszus tárgyát képező bizottsági jelentéseket az egyes bizottságok elnökei terjesztették elő, amelyeket a többi bizottságok részéről felkért egy-egy előadó véleményezett. Az elhangzott jelentést és előterjesztéseket délelőtti plenáris ülésen, délután vitacsoportokban tárgyalták meg. Júl. 29-én a IV. számú bizottság jelentése vezette be a tárgyalást „A türelem határai napjainkban — béke, igazságosság és emberi jogok“ címen. Júl. 31-én a III. számú bizottság jelentésére került sor „A türelem határai napjainkban és a világvallások dialógusa“ címen. Aug. 1-én a II. sz. bizottság terjesztette elő jelentését „Vallásos közeledés a modern világhoz és a türelem határai ma“ címen. Aug. 2-án az I. számú bizottság jelentését tárgyalta a kongresszus „Keresztény ember a ma világában és a türelem határai ma“ címen. A kongresszus ez alkalommal nem fogadott el külön nyilatkozatot, hanem az egyes bizottságok jelentését vette tudomásul, az azokhoz fűzött kiegészítésekkel.

Az IARF a kongresszus alkalmával tartotta meg rendes közgyűlését. A közgyűlés az elnöki, főtítkári és pénztárosi jelentésekből megelégedéssel vette tudomásul, hogy az IARF tevékenysége egyre szélesebb körűvé válik. A nők és ifjak szervezetei is hasonló eredményes tevékenységről számoltak be. A közgyűlés elismeréssel vette tudomásul az előkészítő teológiai konferenciákról szóló jelentéseket. Az 1978—1981. évekre a következő választásokat eszközölte: elnök: dr. Carolyn C. Howlett, akinek személyében először kerül nő világszövetségünk élére, alelnök: dr. Nikkyo Niwano; pénztáros: Wim Stenfert Kroese. A Tanács tagjai lettek: dr. Paul Carnes (USA), dr. Ferencz József (Magyarország), Brian Golland (Anglia), dr. Dusan Kafka (Csehszlovákia), dr. Kovács Lajos (Románia), Eltje Krikke (Hollandia), William McMillan (Észak-Írország), Toshio Miyake (Japán), dr. Ekhart Pillick (NSZK), dr. Jutta Reich (NSZK) és Willy Hirtzel (Svájc).

A kongresszus augusztus 2-án este ünnepi ülés keretében emlékezett Schweitzer Albertre és az IARF Tanácsának javaslata alapján átadta a Montreálban létesített Schweitzer Albert-díjat William McMillan belfasti lelkésznek, aki a nagy orvos-teológus szellemében apostoli munkát végez az élet megmentése és az ember felemelése érdekében.

A kongresszus ünnepi istentisztelete júl. 30-án, vasárnap délelőtt volt a Manchester College templomában és dísztermében, amelyen Brian Golland, az angol unitárius egyház főtákosára prédikált 1Móz 11,1—9 alapján. Az istentiszteletet megelőzően, reggel úrvacsoraosztás volt, amelyen Alice Blair Wesley amerikai unitárius lelkész és dr. Erdő János szolgáltak.

Egyházunk küldöttsége tevékenyen részt vett a kongresszus munkájában. Az oxfordi kongresszus eredményes munkát végzett, s meggyőződésünk, hogy ezen keresztül nemcsak a tagcsoportok közeledését és együttműködését segítette elő, hanem munkája hozzájárulás is volt az emberiség jelen kérdéseinek megoldását elősegítő nemzetközi törekvésekhez.

Egyházköri közgyűlések

A *Kolozs-Tordai egyházkör* szept. 1—2. napjain tartotta évi rendes közgyűlését Kolozsvár-Napocán, melyen jelen volt dr. Kovács Lajos püspök is. A közgyűlés napirendjén az esperes évi jelentése, a szertartások egységesítése, az E. K. Tanácsi leiratok ismertetése szerepeltek. A szept. 1-én tartott esti istentiszteleten Léta Áron Lupény-vulkáni lelkész végezte a szószéki szolgálatot, az énekvezéri teendőket Székely István látta el.

A *Kolozs—Tordai egyházkör* dec. 5-én tartott rendkívüli közgyűlésén a választásokat és a Kolozsvár-napocai egyházközség Monostor—Grigorescu körzetének önállósítását tárgyalta.

A *Sepsiszentgyörgyi egyházkör* szept. 10-én, az árkosi egyházközségben tartotta évi rendes közgyűlését, melyen az egyházi központ képviselőjében jelen volt dr. Erdő János egyházi főjegyző. Közgyűlés megtárgyalta az esperesi jelentést, a bizottságok előterjesztéseit, a képviselőtanácsi leiratokat. A közgyűlés egyhangú kérése alapján Kökösi Kálmán, aki betegsége következtében 1978. évben nem tölthette be esperesi munkakörét, 1979. január 1-től újra vállalta az esperesi teendők végzését. A közgyűlési istentiszteleten Máthé Sándor olthévízi lelkész mondott egyházi beszédet, az énekvezéri szolgálatot Soós Dénes olthévízi kántor látta el.

Az egyházkör dec. 7-én tartott rendkívüli közgyűlésén megválasztotta a kör és az elektorok főtanácsi képviselőit. A Végh Imre lemondása folytán megüresedett felügyelő gondnoki tisztségbe a ciklus hátralevő idejére dr. Kiss Dezső afiát választotta meg.

A *Maros Kükküllői egyházkör* okt. 14—15. napjain Magyarsároson tartotta évi rendes közgyűlését. A közgyűlésen részt vett dr. Kovács Lajos püspök és dr. Barabássy László főgondnok is. A tárgysorozat főbb pontjait az esperes évi jelentése, a szertartások egységesítése és a különböző bizottságok jelentései képezték. Szombaton este tartott istentiszteleten Bálint Ferenc désfalvi lelkész prédikált. Vasárnap délelőtt a sárosi egyházközség templomjavítási ünnepélyével egybekapcsolva istentiszteleten Püspök afia prédikált. Az énekvezéri teendőket mindkét napon Benczédi Erzsébet énekvezér látta el.

Az egyházkör dec. 7-én tartott rendkívüli közgyűlése az esedékes választásokat eszközölte.

A *Székelykeresztúr—Udvarhelyi egyházkör* évi rendes közgyűlését okt. 29-én tartotta Székelykeresztúron. A közgyűlésre dr. Kovács Lajos püspököt a főtisztelelendő asszony is elkísérte. Az esperes évi jelentésének meghallgatása, a választások és a tárgysorozaton szereplő kérdések letárgyalása után közgyűlés megválasztotta a ciklus hátralevő idejére a kör új felügyelő gondnokát dr. Molnár István személyében, mely tisztség betöltése Egyed Albert lemondása által vált szükségessé. Az istentiszteleten Kozma Albert recsenyédi lelkész prédikált, az énekvezéri szolgálatot Fazakas Dénes siménfalvi kántor végezte.

Lelkészi értekezletek

A III. évnegyedi lelkeszi értekezleteket okt. 4—10. közötti időben tartották. A közérdekű előadást Gellérd Imre homoródszentmártoni lelkész készítette „Az energiaforrások ésszerű felhasználása” címen. A teológiai előadás témája „Az Unitárius Egyház küldöttségének jelentése az IARF teológiai konferenciájáról, az Unitárius és Szabadelvű vallásos Nők Világszervezetének nagygyűléséről és az IARF XXIII. kongresszusáról”.

A IV. évnegyedi lelkeszi értekezletek dec. 5—8. napjain voltak. A közérdekű előadás tárgya, a sepsiszentgyörgyi egyházkör munkaközössége által készített, „Az egységes román nemzeti állam kialakulásának 60. évfordulója” c. előadás volt. A teológiai értekezőt dr. Szabó Árpád „A szinoptikus kérdés” c. előadását tárgyalta.

Az értekezleteken minden alkalommal jelen volt az egyházi központ képviselője.

Felekezeti teológiai konferencia

Az ortodox és protestáns teológiai intézetek november 29—30. napjain Bukarestben tartották meg a f. évi második teológiai konferenciájukat, melyen a teológiai tanárok mellett számos vezető egyházi személy is részt vett. Egyházunk részéről dr. Kovács Lajos püspök, dr. Erdő János és dr. Szabó Árpád teol. tanárok jelentek meg az értekezleten. A konferencián képviseltette magát a gyulafehérvári magyar és a Iași-i román nyelvű katolikus teológiai intézet.

A konferencia Antonie Ploieșteanul püspök-pátriárkatusi vikárius elnöklete alatt a keresztény identitás kérdésével foglalkozott. Ennek tárgyköréből nov. 29-én a fő előadást Dumitru Abrudan szebeni ortodox teol. tanár tartotta „A helyi és az egyetemes egyház” címen. Kiegészítő referátumokat terjesztettek elő: Ioan Brie bukaresti ortodox teol. tanár „Identitás és ökumenizmus”, valamint dr. Hans Klein szebeni protestáns teol. tanár „Identitás és megújulás az egyházban és teológiában” címen.

A nagy érdeklődést kiváltó előadáshoz több mint negyven résztvevő szólott hozzá. Az előadások konklúzióit Antonie Ploieșteanul foglalta össze, kiemelve a 33. felekezeti teológiai konferencia eredményes voltát és hozzájárulását a hazai ökumenizmus további mélyítéséhez.

November 30-án a konferencia résztvevői, a hazai egyházfők és felekezetek vezetői, dr. Ion Ardeleanu egyetemi tanár előadását hallgatták meg az egységes román nemzeti állam megalakulásának 60. évfordulójáról. Az előadást értékes kiegészítő hozzászólások követték.

A felekezeti tanácskozás résztvevői Nicolae Ceaușescu, Románia Szocialista Köztársaság elnökéhez táviratot intéztek, melyben felidézve az egységes román nemzeti állam hat évtizeddel ezelőtti létrejöttének eseményét, a következőket nyilatkoztatták ki:

„A lelki felemelkedés és hazafiúi lendület e pillanataiban engedje meg, nagyrabecsült Elnök Úr, hogy kifejezzük az államvezetőség és személyesen Ön iránt táplált legmélyebb hálánkat azokért a nagyszerű körülményekért, amelyeket nemzetiségre vagy vallási meggyőződésre való tekintet nélkül az összes állampolgárok számára teremtett annak érdekében, hogy szabadon, elégedetten és jóleltben élhessenek egyre virágzóbb és mind nagyobb nemzetközi tekintélynek örvendő hazájukban. Hálaérzetünk tovább fokozódott az elmúlt napokban, amidőn az egész néppel egyetemben meghatódottan szereztünk tudomást azokról a magyarázatokról, amelyeket a szocialista Romániának az emberiséget jelenleg foglalkoztató sorskérdéseivel szembeni álláspontjáról szíveskedett adni. Büszkék vagyunk arra, ahogyan Ön a Varsói Szerződés Politikai Konzultatív Bizottságának tanácskozásán kifejtette az egész román nemzet érzéseit és akaratát. Kinyilvánítjuk őszinte köszönetünket és teljes mérvű egyetértésünket hazánk ama politikájának újólagos és határozott kinyilvánításával szemben, hogy az enyhülési folyamatot, a leszerelést, a békét, a biztonságot és a népek közti megértést szolgálja. Ezeket az elveket fenntartás nélkül támogatjuk mi is, mivel teljes mértékben megegyeznek vallási meggyőződéseinkkel.”

A távirat befejező részében ez áll: „Szoros egységben az Államvezetőség és Ön körül, Elnök Úr, teljes erőnkkel hozzá fogunk járulni a béke megvédéséhez, a népek közötti barátság és együttműködés erősítéséhez, egy jobb és igazságosabb, fegyverektől és háborúktól mentes világ létrehozásához az egész emberiség boldogsága érdekében.”

A táviratot a következők írták alá: Justin Moiescu — a Román Ortodox Egyház pátriárkája, Francisc Augustin — a bukaresti Római katolikus Érsekség vezetője, Nagy Gyula — a kolozsvári Református Egyházkerület püspöke, Albert Klein — az Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház püspöke, Szedressy Pál — a Zsinat-presbiteri Evangélikus Egyház szuperintendense, Kovács Lajos — az Uni-

tárius Egyház püspöke, Moses Rosen — az Izraelita Hitközség főabbija, Tirair Mardichian — az Örmény-gregoriánus Egyház püspöke, Chiprian Savici — Oritusu Keresztény Egyház vikáriusa, Dumitru Popa — a Hetednapos Adventista Felekezet elnöke, Cornel Mara — a Baptista Felekezet elnöke, Pavel Bochian — a Pünkösdisták Felekezet elnöke, Meliton Lazarovici — az Evangéliumi Keresztény Felekezet képviselője, Regep Sali — a bukaresti Muzulmán Gyülekezet imámja.

Lelkésznevelés

Új rektor vette át az Egyetemi fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet vezetését.

Dr. Rapp Károly rektor megbízatása lejárván, az Intézeti Tanács jún. 30-án, a közös tanári kar egyhangú javaslata alapján, az 1978—79. tanévtől kezdődően az 1981—82. tanév végéig dr. Erdő János tanárt, egyházi főjegyzőt választotta meg rektornak. Állását f. év okt. 1-én foglalta el. Hivatala átvétele alkalmával az Intézeti Tanács ülésén egyebek mellett a következőket mondta: „Tudatában vagyok annak, hogy akit megválasztanak magasabb egyházi tisztségre, tulajdonképpen nem kap nagyobb rangot, hanem nagyobb munkakört és nagyobb felelősséget. Intézetünk feladata az intézeti szabályzat szerint: református, evangélikus és unitárius lelkészek képzése, valamint a teológiai tanszemélyzet képzése — a hallgatók vallási különbözőségének tiszteletben tartásával, annak a hitvallásnak az alapján, amelyhez az illető hallgatók egyházuk szerint tartoznak... Ebben az »Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet«-ben mi együtt élünk és dolgozunk a szeretet teljes egységében és egyetértésében, a közös munkából ránk eső rész becsületos vállalásával, és egyben az ország dolgozó népével való teljes sorsközösségben.“

„Munkában irányadó az a tény, hogy immár harmincéves intézetünk szocialista társadalmi rendszerünk alkotása, az alkotmány biztosította lelkiismeret és vallásszabadság konkretizálása. Ez a tény arra kötelez minket, hogy hallgatóinkból jó állampolgárokat és jó keresztény-lelkipásztorokat neveljünk. Irányelvem: sokat és jól tanulni, hogy így majd másokat is sokra és jóra taníthassunk. A protestantizmus az elmúlt századok folyamán mindig akkor szerzett magának megbecsülést és tiszteletet még ellenfelei részéről is, amikor az élő hit prédikálása mellett kora teológiai tudományának odaadó művelője és a kultúrának hűséges hordozója volt.“

„Szolgálni akarok a közös munka testvéri egyetértésében, munkálni a békeséget, keresni azt, ami összeköt, ami jóra, igazra buzdít. Ahol pedig probléma jelentkezik, ott a kiegyenlítés és megértés útját keresem. Amidőn jószándékkal és nyílt szívvel átveszem tisztségemet, e helyről is kérem a Vallásügyi Hivatal, a fenntartó egyházak, tanári kar, adminisztratív és kisegítő személyzet megértő támogatását a közös jó szolgálatához.“

E. K. Tanács, okt. 26-i ülésében jóreménységét fejezte ki új rektor afia működésével kapcsolatban, s arra Isten áldását kérte.

Az Intézet prorektorává a német tannyelvű ágazat tanárai közül dr. Klein Christophot választották meg.

Az Intézeti Tanács tagjainak újraválasztása során unitárius részről dr. Izsák Vilmos nyert megbízatást az 1978/79—1981/82-es ciklusra.

Lelkészképesítő vizsgák

Szakvizsgát tettek júl. 1-én: Andorkó Ferenc, Kászoni József, Kiss Mihály és Rezi Elek; szept. 26-án Katona Dénes.

Lelkészképesítő vizsgát tettek és lelkészi oklevelet szereztek: júl. 6-án Barabás Áron és Székely János; okt. 18-án Biró Mihály és Pálfi Árpád.

Felvételi vizsgát tettek júl. 10—15. napjain és a Protestáns Teológiai Intézet I. évfolyamára beiratkozhatnak: Nagy László, Orbán Dezső és Székely Miklós.

Teológiai hallgatók gyakorlati munkája

A teológiai hallgatók októberben részt vettek az őszi terménybetakarító munkálatokban. A 14 napig tartó hazafias munkájukkal megérdemelt elismerést szereztek.

Légáció Hallgatóink különböző egyházközösségekben a karácsonyi ünnepek alkalmával légátusi szolgálatokat végeztek, amellyel sikeresen szolgálták egyfelől a gyülekezetek lelki életét, másfelől a maguk gyakorlati ismereteinek továbbfejlesztését.

Énekvezérképesítő vizsga

December 4-én Kolumbán Melinda Ilona Kolozsvár-napocai egyháztag jeles eredménnyel énekvezérképesítő vizsgát tett.

Dr. Szabó Árpád külföldi tanulmányútja

Dr. Szabó Árpád, a biblikai teológia előadójának 1977. május 4-én az Egyesült Államokba utazott, ahol egy év és négy hónapot töltött az Unitárius Univerzalista Egyház chicagói Meadville-Lombard teológiai intézetében, továbbképző tanulmányokat folytatva.

Az Intézetben elsősorban angol nyelvi ismereteit igyekezett teljesebbé tenni, majd az amerikai unitárius teológiával foglalkozott.

Végül igyekezett elmélyülni szakterületén, a biblikai teológiában. Ennek érdekében az egyetemi könyvtár és a testvér teológiai intézetek által nyújtott lehetőségeket használta fel, különösen Norman Perrin újszövetségi egyetemi tanár műveit tanulmányozva, amelyekben a neves professzor a biblia-kritika legújabb eredményeit dolgozta fel. Dr. Szabó Árpád a második világháború utáni újszövetségi tanulmányai terén végzett tanulmányainak eredményéről a Keresztény Magvető ez évi 2—4. számában számolt be.

Az Intézetben folytatott tanulmányai mellett a továbbképzés jelentős eszközeinek bizonyultak azok a tudományos ülések és konferenciák, valamint egyházi közgyűlések, amelyeket az Unitárius Univerzalista Egyház szervezett, s amelyeken tanár afia rendszerint részt vett. Legjelentősebb volt a „Collegium“ elnevezésű tudományos társulat múlt évi okt. 12—15. napjain Boston mellett Cape Cod-on tartott ülészakán való részvétel, ahol „A Romániai Unitárius Egyház története, hitelfogása és istentiszteleti rendje“ címen előadást tartott. Előadása nagy érdeklődést váltott ki, és az azt követő megbeszélésen nemcsak az egyházunk iránti tisztelet jutott kifejezésre, hanem országunk valláspolitikája iránt is, amely biztosítja a szabad vallásgyakorlatot s a törvényes kereteken belül az egyházak zavartalan működését.

Dr. Szabó Árpádnak alkalma nyílt arra is, hogy több egyházközösségben látogatást tegyen és istentiszteleti szolgálatot végezzon.

A tanulmányút dr. Szabó Árpád tanár szellemi gazdagodását szolgálta; nemcsak a maga szakterületén tökéletesítette ismereteit, hanem egyházaink és népeink közötti testvéri kapcsolatok megerősödését és továbbfejlesztését is kiválóan szolgálhatta.

Személyi változások

Kinevezések: Június 1-től Szombatfalvi József a csehétfalvi, szept. 1-től Kibédi Pál a gagyai, okt. 1-től Máthé Dénes a székelymuzsnai és Barabás Aron az abásfalvi, nov. 1-től Fülöp Dezső a tarcsafalvi és Biró Mihály a firtosmartonosi egyházközösségbe kaptak kinevezést.

Okt. 1-től Székely János a brassói egyházközösségbe nyert kinevezést segédlelkési minőségben. Gyakorló segédlelkési megbízást kaptak okt. 1-től Andorkó Ferenc Marosvásárhelyre és Rezi Elek Kolozsvár-Napocára, dec. 1-től pedig Katona Dénes Székelyderzsbe.

Beiktató ünnepélyek

A *gagyi egyházközség* okt. 8-án tartotta meg Kibédi Pál beiktató ünnepélyét. A kinevezési iratot Jakab Dénes szentábrahामी lelkész olvasta fel, utána Kibédi Pál mondotta el beköszöntő beszédét Jer 19,3—5 alapján. A beiktatást Báró József esperes végezte 2Tim 1,14 alapján. Az új lelkészt az egyházközség nevében Fazakas Béla és Kiss Józsefné, a körí lelkészek nevében pedig Jakab Dénes üdvözltek.

A *firtosmartonosi egyházközségben* dec. 3-án volt Biró Mihály lelkész beiktatása. A kinevezési iratot Botha Dénes fiatfalvi lelkész olvasta fel, utána Biró Mihály tartotta meg beköszöntő prédikációját 2Móz 3,10—12 alapján. A beiktatást Báró József esperes végezte Jn 13,15 alapján.

Az új lelkészt köszöntötték: az egyházközség részéről Vass Béla gondnok, az egyházkör nevében Lórincci Lajos körí f. ü. gondnok, a lelkészi kar részéről Péter József, Biró Lajos és Jakab Dénes. Az ünnepély szeretetvendégséggel ért véget.

Templomavatási ünnepély

A *sárosi egyházközség* okt. 15-én, a Maros-Küküllői egyházkör közgyűlésének keretében ünnepelte egyházi épületeinek kijavítását. A gyülekezet Bustya Albert lelkész, Tóth József gondnok vezetésével és a hívek áldozatkészségével, elsősorban az 1699-ben épült műemlékjellegű fatornyot javította ki, ezt követte a templom és a lelkészi lakás rendbetétele. Az egyházközség Bandi Dezső iparművész — a falu szülöttje — tervei alapján és irányításával a templomhoz méltó faragott bejárati kaput készítettett. A felavató istentiszteletet dr. Kovács Lajos püspök végezte, az énekvezíri teendőket Benczédi Ferencné látta el. Az ünnepélyen jelen volt Tankó Árpád megyei vallásügyi hivatali inspektor, Badea Marin, a helybeli ortodox egyházközség papja. Püspök afiát Bustya Albert lelkész és Tóth József gondnok köszöntötte a gyülekezet nevében. Az ünnepség közebeddel fejeződött be.

A brassói egyházközség ünnepe

Az 1936-ban épült brassói templomnak és papilaknak szükségessé vált a külső és belső megjavítása. Beke Sándor keblitanácsos személyében alkalmas vállalkozó is akadt, ki e körütekintő munkát becsülettel el is végezte. A gyülekezet például áldozatkészséggel járult hozzá a javítás költségeihez.

A templom újra felavatását 1977 tavaszára tervezték, amit időszerűvé tett volna a Májay Endre itteni 20 éves szolgálatának megünneplése is. Ünnepre serkentő volt Szabó Sámuel helytörténész a maga nemében páratlanul álló kezdeményezése is, aki elkészített egy „Brassói unitárius lexikon“ című munkát, melybe a volt és jelenlegi egyházközségi vezetők, tisztségviselők és nagyobb jöltevők adatait gyűjtötte össze. A készülő ünnepségnek a közbejött földrengés miatt f. év okt. 22-ré kellett maradnia. Az istentiszteleten imádkozott dr. Izsák Vilmos teológiai tanár, felavató és hálaadó beszédet mondott dr. Kovács Lajos püspök Hozs 6,6 és Mk 12,32—33 versei alapján. Ezután dr. Fazakas Miklós felügyelő gondnok üdvözlötte a főpásztort. „Templomunk megújításának ünnepe az egykori építőkre emlékeztet. Ünnepejlük a főtisztelendő püspök úr jelenlétét, aki nemcsak egyházunk vezetőjeként van ma itt jelen, de eljött velünk együtt idézni nagy templomépítő esperes-lelkészünk, édesapja emlékét is. Szeretettel köszöntjük magunk között a költőlelkű Kriza János fáradhatatlan püspök unokáját, néhai Kovács János jeles tanár közeli rokonát, kit rövid idő alatt nemcsak szűkebb hazánk hívei zártak szívükbe, hanem a nagyvilág unitáriusai előtt is tekintélyt, megbecsülést tudott szerezni. Itt a bensőséges nagy ünnepen köszönjük meg egyházközségünk vezetőinek, presbitériumának, minden tagjának és a lelkészi családnak a felelősségtől áthatott nagy szervező és kivitelező munkáját, mindenki kisebb vagy nagyobb segítségét.“

A nap jelentőségét Májay Endre lelkész „A megújult templom köszönti híveit“ címen ismertette. Ugyanígy Szabó Sámuel egyházi főtanácsos „Aranybetűkkel emlékezünk“ címen tartott visszapillantást az egyházközség múltjára. Ezután lep-

lezte le dr. Kovács Lajos püspök az új márványtáblát, amely az egyházközség múltjának jelentős eseményeit örökíti meg. Végül dr. Barabássy László főgondnok zárta be a lélekemelő ünnepélyt.

Az ünnepély közebéddel fejeződött be. Utána sor került a néhai templom-építő Kovács Lajos lelkész és élettársa, Kriza Ilona sírjának megkoszorúzására, ahol emlékeztető áhitatot Májay Endre lelkész mondott. Az ünnepség emlékére adott perselypénzből és más adományokból a brassói hívek 3000 lej adományt juttattak az újonnan alakult Köhalom-homoródi gyülekezetnek.

A szentgericei egyházközség templom javítási ünnepélye

December 3-án ünnepelte meg a szentgericei gyülekezet templomának kijavítását. A hálaadó istentiszteleten dr. Kovács Lajos püspök prédikált. Ezután Izsai Árpád gondnok számolt be a javítási munkálatokról. Püspök afiát az istentisztelet végén üdvözlötték: Csongvai Attila lelkész, Kolcsár Sándor esperes; a református egyházközség részéről Szabó Géza lelkész. Az ünnepélyt közebéd követte, melyen a vendégeken kívül sok gyülekezeti tag vett részt.

A Szocialista Egységfront Országos Tanácsának ülése. A SZEF Országos Tanácsa nov. 2-án plenáris ülést tartott, melynek napirendjén az 1979. évi országos gazdasági-társadalmi fejlesztési terv tervezete, a SZEF tanácsainak munkája és az egységes román nemzeti állam megalakulásának 60. évfordulója szerepelt. A napirendre felvett kérdésekhez többek között dr. Kovács Lajos püspök fia is hozzászólt.

Dr. Kovács Lajos püspök külföldi látogatása. Püspök fia nov. 17—18. napjain részt vett az Unitárius Világszövetség (IARF) Tanácsának Frankfurtban tartott ülésén, melynek keretében az oxfordi kongresszus kiértékelésével és a jövő évi munkaterv kérdéseivel foglalkoztak.

Protestáns Teológiai Intézet tanévnyitó ünnepélye. Az 1978—79. tanévet megnyitó istentisztelet okt. 1-én volt, amikor dr. Kovács Lajos prédikált és teológiai hallgatóinkat lelkiismeretes önképzésre és a lelkészi szolgálatra való felkészülésre buzdította.

A tanév ünnepélyes megnyitása okt. 2-án történt az Intézet disztermében, a fenntartó egyházak püspökeinek és képviselőinek jelenlétében. Az új tanévet megnyitó beszédet dr. Erdő János tartotta, ezt követte az I. éves teol. hallgatók fogadalmátétele.

Dr. Ferencz József püspök 70 éves. Dr. Ferencz József püspök aug. 30-án töltötte be 70. életévét, melyről a Magyarországi Unitárius Egyház ünnepi ülésen emlékezett meg. Bartók Béla főgondnok és a különböző egyházi szervek képviselői köszöntötték püspöküket 70. születésnapján. Dr. Ferencz József püspöknek jó egészséget és hosszú életet kívánunk az egyházvezetés nehéz, de szép feladatainak betöltéséhez.

Hintz György egyetemes felügyelő beiktatása. A Zsinatpresbiteri Evangélikus Egyház dec. 7-én iktatta be hivatalába új egyetemes felügyelőjét. Egyházunk részéről dr. Gyarmathy Árpád főgondnok köszöntötte Hintz Györgyöt.

VI. Pál pápa halála és I. János Pál megválasztása. Augusztus 6-án VI. Pál pápa 81 éves korában visszaadta lelkét Teremtőjének. A halálát követő sajtóvisszhang világszerte kiemeli érdemei között a II. vatikáni zsinat folytatását és az ökumenikus kapcsolatokat erősítését.

Aug. 26-án a pápaválasztó konklávé megválasztotta az elhunyt pápa utódát Albino Luciani velencei bíboros érsek személyében, aki az I. János Pál nevet vette fel.

I. János Pál pápa halála és II. János Pál megválasztása. Szeptember 28-án I. János Pál pápa 66 éves korában elhunyt. Okt. 16-án Karol Wojtyła krakkói érsek személyében új pápát választott a katolikus egyház, aki a II. János Pál nevet vette fel.

HALOTTAINK

Kőröspataki Kiss Károly ny. lelkész 95 éves korában, aug. 19-én Bihar községben elhunyt. 1883. nov. 27-én született Mezőszoporon. Teológiai tanulmányait az 1902—1906. években végezte az Unitárius Teológiai Akadémián. 21 évig szolgált a polgárdi, petrozsényi és bihari egyházközségekben. 1953-ban vonult nyugalomba. Aug. 21-én temették el a bihari unitárius temetőbe. A szertartást Boda József nagyváradai lelkész végezte.

Pethő István ny. püspöki helynök 75 éves korában, okt. 3-án Budapesten meghalt. 1903. szept. 15-én született Aranyosrákoson. Teológiai tanulmányait az 1923—1927. években végezte el az Unitárius Teológiai Akadémián. Lelkészi szolgálatát a szabédi egyházközségben kezdte meg, és a budapesti egyházközségben folytatta mint lelkész, majd mint püspöki helynök. Hamvasztás után okt. 24-én helyezték örök nyugalomra a budapesti Farkasréti temetőben.

Özv. Barabás Béláné sz. Major Erzsébet, lelkész özvegye, életének 76. évében nov. 12-én elhunyt. Kolozsvár-Napocán temették el nov. 14-én a Házsongárdi temetőben.

Emlékük legyen áldott!

Előfizetőink figyelmébe

A Keresztény Magvető előfizetési díja 1978. évben belföldön és a szocialista országokban évi 70 lej, amelyet belföldön a lelkészi hivatalok útján vagy közvetlenül az egyházi központban (3400 Cluj-Napoca Lenin út 9.) lehet kifizetni.

Magyarországi olvasók a Posta Központi Hírlapiroda Külföldi előfizetési osztályánál — Budapest VII. Lövölde tér 7 sz. fiókjánál fizethetnek elő. A többi szocialista országokból az ILEXIM — Departamentul Export-Import, Presă P. O. Box 136—137 — telex: 1 12 26. București, str. 13 Decembrie nr. 3 címre kell fizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére 150 lej, mely összeg ugyancsak az ILEXIM — Departamentul Export-Import Presă P. O. Box 136—137 — telex: 1 12 26, București str. 13 Decembrie nr. 3 címre fizetendő.

Mikó Imre: *A csendes Petőfi utca*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1978. 176 lap, 16 lap melléklet.

Mikó Imre 1974-ben tanulmányt írt az erdélyi magyar emlékirat-irodalom múltjáról, jelenéről, elméleti kérdéseiről, s ezt az írást felvette a halála előtt pár hónappal megjelent gyűjteményes kötetébe is, amelynek ajánlását e szavakkal zárja: „Az önéletíró magát ajánlja, én önéletírás helyett ajánlom azokat, akik előttem jártak.”

Valóban, Mikó végtelen szerénységére jellemző, hogy sokkal fontosabbnak, sürgetőbbnek tartotta az ismeretségi köréhez tartozó nagyokról írni, képet hagyni az utókornak, mint a maga regénybe illő s a romániai magyarság szempontjából nemegyszer kulcspozíciókban leélt életéről beszámolni. Pedig már régóta tervezte, a memoár-irodalom jellegzetesen erdélyi műfajához ő sem lesz hűtlen, csak mindig a pillanatnyi, sürgető rendelkezések meg a műfaj megkövetelte kor elérése, a kellő történelmi távlat bevárása, a legmegfelelőbb forma kiválasztása, kikísérletezése késleltette, hogy végre magáról írjon.

Amikor aztán mégis tollat fogott személyes emlékei megírására, már egyre gyakrabban, egyre fájdalmasabban figyelmeztette az évek óta testében bujkáló kór arra, amit épp ebben a könyvében így fogalmaz meg: „a Mikók rákban szoktak meghalni”. Ezért aztán torzóban maradt halála után jó másfél évvel megjelent utolsó műve, *A csendes Petőfi utca*.

Most már legfeljebb találgathatjuk, hogy ezt a könyvet Mikó eredetileg is ilyen mozaikszerű képsorokból építette volna fel, vagy csak a sürgető idő meg a személyes szerénység sűrítették a több kötetre való emlékek legjavát s másfél száz oldalra. Különben a könyv épp ott szakadt meg, ahol magasba ível a szerző pályája, ahol talán kulisszatitkokról szólhatott volna, majd oly ínséges évekről, melyek még alakították egyéniségét, gondolkozását.

Mikó Imre többször is hangsúlyozza könyvében ragaszkodását városához, utcájához, lakásához. Hiszi és vallja, hogy szelleme „minden lakott területnek van, a genius loci, ahogy az ókorban nevezték. Ebből az is magával visz valamit, aki többé sohasem tér vissza iskolájába, szülővárosába, leginkább mégis abban él, aki a szülőfölddel együtt akar megnőni.” Ez utóbbiak közé tartozik ő is. „Három éves voltam, amikor mint gyermeket ide hoztak, és remélem, hogy innen csak vinni fognak — nem is olyan messzire. Nem is tudnék máshol élni huzamosabb ideig” — írja az utolsó — megkezdett — fejezetben, majd Tamási annyiszor idézett mondását („Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”) fogalmazza át: „ha már a világon vagyunk, hát legyünk otthon valahol.” „S számomra az otthon a családi ház és a temetőalji utca” — folytatja. Így aztán érthető, hogy Mikó Imre élettörténete nagyjából egybeesik házának, sőt utcájának történetével, s a város, Kolozsvár szelleme üti rá bélyegét. Még akkor is, mikor a tanulás, a szolgálat vagy az erőszak hónapokra, évekre távol ragadja innen.

A könyv személyes élményekkel színezett utcamonográfiának indul. Megismerkedünk a névadókkal: Petőfivel és Avram Iancuval, azután személyes kutatások, várostörténeti munkák adataiból összeáll az utca kialakulásának, fejlődésének eseménysora, a történettudós nagybácsi, Kelemen Lajos egy városnéző sétáján pedig a szabók bástyájának vizontagságos múltjáról hallgatunk előadást. A reformkori Kolozsvár életének, a polgárosodás felgyorsulásának jellemző és érdekes képét az olasz vívómestertől Erdély-szerte ismert szállodatulajdonos, gazdagodó Gaetano Biasini életútja, valamint a Petőfit, Bálcescut meg Bolliacot vendégül látó szál-

lodájának fénykora és hanyatlása vetíti elénk. Az e század eleji utcaképről, a szomszédokról édesanyját faggatja a szerző, hogy végül megérkezzék saját otthonához, mely hol a 25-ös, hol a 29-es, hol a 17-es számot viselte.

Innentől rövid kitérőkkel már a személyes emlékek uralják a fejezeteket: család- és háztörténet, gyermekkor, unitárius kollégiumi diákévek, a család életét megrengető első világháború, a Kriza-önképzőkörben kapott ösztönző indítás után a családi óhajnak megfelelő jogi pálya. Egyetemi tanulmányok, az Erdélyi Fiatalok indulása, első könyvének megjelenése, a párizsi továbbképzés, a kolozsvári jogászet és katonáskodás epizódjai peregnek a kötet lapjain. S a családalapítás, a politikai pálya kezdete már csak körvonalazódik, hiszen a halál pontot tesz a kéziratra.

A *csendes Petőfi utca* elsősorban a kolozsváriaknak, a város közelmúltját jól ismerőnek nyújthat sok élményt. Mikó mesterien, néhány szóval, egy-két bekezdéssel jellemzi a város, sőt Erdély több közismert egyéniségét, akinek szegről-végről kapcsolata volt az utcával vagy a benne lakókkal, a szerzővel. Az irodalomban is számontartott rokonok (Kelemen Lajos, Jancsó Béla és Elemér) mellett neves — többnyire unitárius — tudósok, tanáreberek (Kovács Dezső, Gál Kelemen, Pálffy Márton, Gelei József, Borbély István, Emil Racoviță, György Lajos), híres jogászok, politikusok (Bánffy Dezső és fia, Ferenc, Balogh Artúr, Bánffy Miklós, Inczedy Joksmann Ödön, Emil Hațieganu, Bethlen György), neves orvosok (Engel Gábor, Elfer Aladár, Jancsó Ödön, Iuliu Hațieganu, Liviu Telia) — és persze írók kelnek életre a könyv lapjain. Talán a Tamási Petőfi utcában töltött éveiről, első házasságáról, irodalmi jelentkezéséről, befutásáról szóló fejezetet forrásként fogják idézni. S bár bővebben is írt már róluk, a kollégiumi önképzőkör élete (a színész Kovács György első Lucifer-alakításáról szóló sorokkal), a Tizenegyek indulása, a Szász István házában otthonra találó Hitel-szerkesztők komoly vitái már aligha fognak más krónikásra találni — a kortársak közül még vajon ki él? Ezért sajnáljuk, hogy az egyes utalások, sőt a szerző irodalmi-politikai pályakezdésének körülményei is kifejtetlenül maradtak e könyvben. Úgy tűnik, Mikó Imre volt az utolsó, aki belső emberként ismerte a 30-as, 40-es évek Erdélyének politikai életét, s aki mindig figyelmeztetett az irodalmi-művelődési élet társadalmi-politikai hátterére, mozgatóira.

Amit azonban Mikó megírt, az nyereség és érték. Nemcsak emlékirat, irodalmi alkotás is. Mikó Imre, bár jogász volt, írói vénát hordott magában, s hirdette, hogy a száraz értekező prózát a művelődéstörténetben az oldottabb esszéisztikus kifejezésmóddal kell felcserélni. Nem egy írásában kitűnő példát adott erre. A *csendes Petőfi utca* néhány fejezete a novellák és karcolatok erejével hat az olvasóra.

Nyereség e könyv az unitáriusoknak is, hisz Mikó Imre családját apai és anyai ágon évszázados hagyományok fűzik az egyházhoz. Őt meg a felekezet nagyhírű kollégiuma nevelte, utóbb a teológiát is két évig hallgatta. Apja az egyháznál volt jogtanácsos, majd főgondnok, ő pedig Kelemen Lajost követte e magas tisztségben. 1964-től — rövid megszakítással — részt vett az unitárius egyház irányításában. Az egyházalapítás 400. évfordulójának megszervezésében 1968-ban vezető szerepet vállalt.

A kötethez Balogh Edgár írt utószót: kijelöli Mikó Imre helyét a romániai magyar szellemi élet történetében. A gazdag fényképanyag a város, az utca fontos épületeit, valamint a szerző és családja életének egy-egy emlékezetes pillanatát örökíti meg.

Gaal György

Utazások a régi Európában. Peregrinációs levelek, útleírások és útinaplók (1580—1709). Válogatta, előszóval és jegyzetekkel ellátta Binder Pál. Kriterion Könyvkiadó, Téka, Bukarest, 1976, 218 lap.

A haza határai közül való kitekintés, vagyis az utazás igazi célja a szülőföldről való kimozdulás ténye mellett az idegenben látott dolgok egybevetése az otthonról hozott ismeretekkel, hogy e tapasztalásokkal gazdagodva térhessünk haza, alkalmazzuk és gyümölcsöztetve mindazt, amit szereztünk.

Az utazásnak ezen értelmezésével jelentkezik a XVI—XVII. századi erdélyi értelmiségi program, amely — Apáczai szavaival élve — a honi „szégyenletes visszamaradottságunk“ leküzdését tűzte célul.

A Binder Pál gondozásában megjelent kötet az 1580—1709 közötti korszakot megelevenítő leveleket, útleírásokat öleli fel, anélkül, hogy teljességre törekedne. Az írások zöme — a diplomáciai megbízatással utazók beszámolójától eltekintve — a külföldi egyetemeket látogató erdélyi diákok vagy praecceptoraik leveleit, útleírásait tartalmazza. Az előszóban e kötet gondozója az említett korszakon belül három ún. peregrinációs hullámot különböztet meg. Az első az 1587—1595 közötti időszak, melyet a varsói királyválasztó gyűlésre tartó erdélyi küldöttséghez csatlakozott diákok és nevelők — Baranyai Decsi János és Kornis György, majd a későbbi hozzájuk csatlakozott Bogáthi Miklós — útlevelei képviselnek. A második „hullám“ Bethlen Péter nyugat-európai „királylátogató“ körútja (1628—1630) köré csoportosul. Bethlen Pétert Cseffei László és Pálóczy Horváth János is elkísérte. Velük egyidőben tartózkodott külföldön a kalandos életű és tragikus sorsú Haller Gábor is. A harmadik peregrinációs hullám 1695 táján, az önálló Erdély megszűnte után kezdődött, legjelentősebb szereplői Bethlen Mihály és Teleki Pál, a hanyatló fejedelemség két vezető egyéniségének, Bethlen Miklósnak és Teleki Mihálynak a fiai.

A kötetbe felvett, 16 szerzőtől válogatott írások zöme — műfaji szempontból — az útlevelek csoportjába sorolható. Ide tartoznak: Berzeviczy Márton, Kornis György, Bogáthi Miklós, Cseffei László, Pálóczy Horváth János és Zalányi Boldizsár levelei.

Az önéletrajzi írásokba ágyazott útleíró részletek csoportjába Haller Gábor, Kálnoki István, Nemes János, Vizaknai Bereczk György, Pápai Gáspár és Ráday Pál útirajzai sorolhatók.

Diplomata útinaplónak tekinthetők Réthy István és Szentpáli István jelentései, amelyeket I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek küldöttek.

A műfaji osztályozás szempontjából két „rendhagyó“ írás is található a kötetben. Elsőként Baranyai Decsi Czimor János útleírása (Hodoeporicon) említhető meg, amelyet még életében nyomtatásban is megjelentetett (Wittenberg, 1587, latin nyelven). A másik, műfaji szempontból kivételt képező írás: Gyulafi Lestár történeti feljegyzéseibe foglalt részlet az 1590-ben — több napon át — pusztító bécsi földrengésről.

Erdemes figyelni e korszakra jellemző nyelvi jellegzetességekre is. Míg 1550 előtt Erdélyben majdnem teljesen ismeretlenek az anyanyelven írt peregrinációs levelek vagy útleírások, — addig a kötetben szereplő szerzők közül már csak ketten írtak latinul! (Pálóczy Horváth János útlevelei Bethlen Istvánhoz, utóbbi fia Bethlen Péter peregrinációjáról, valamint a már említett Baranyai Decsi János Hodoeporiconja). Amint Jakó Zsigmond kutatásaiból ismeretes, a nyomtatásban megjelent művek esetében is hasonló a helyzet a XVI. századi Erdélyben: a nyomtatott művek mintegy kétharmada anyanyelvű, s csak kisebb része latin. Teljes joggal állapítja meg Binder Pál, hogy XVI—XVII. század „útlevelei és peregrinációs írásai nyelvi szempontból is értékesek.“ (11.)

Az erdélyi magyar kultúra alakulását a XVI. századtól kezdődően a humanista és természettudományos művelődés egysége jellemzi. Az erdélyi tollforogatók között éppen ezért nem egy széles látókörű és sokoldalú, a humán és természettudományokkal egyaránt foglalkozó tudós akad. Ez a sokoldalú érdeklődés jól megfigyelhető az európai országokban utazó, azok egyetemlein tanuló „vándor-diákok“ és kísérőik leveleiben, útleírásaiban. Ezen írások többségében a korabeli Európára jellemző számos politikai, művelődéstörténeti, természet- és földrajzi, etnográfiai, pénzügyi stb. adat található, — s azokat nemegyszer az otthoni, erdélyi állapotokkal vetik egybe, hasonlítják össze. Pálóczy Horváth János például — Oxford és Cambridge egyetemeinek meglátogatása után — így sóhajt fel 1628-ban keletkezett levelében: „... hazánk bárcsak egyetlenegy is birtokolna ezekből a kollégiumokból!“ (88.)

A kötet meglehetősen gazdag az unitárius vonatkozású adatokban is. Baranyai Decsi Czimor János útleírásában részletesen leírja danckai (Gdansk) élményeit, s megemlíti, hogy: „Dadecziusz Mátyás, a gedanumi secretarius emberségesen fogadott bennünket, s gondoskodott egyrészt vendégül látásunkról, másrészt pedig mindent megmutatott nekünk, ami megtekintésre méltó.“ (36.) A vendéglátó nem más, mint a híres humanista, korának nagy hírű teológusa, az előbb katolikus, majd később lutheránus, mennonita s végül unitárius vallású danckai szekretárius Radecki Mateusz (1540—1614), kinek fiát, Radecius Bálintot 1605-ben az erdélyi unitárius egyház Kolozsvárra hívta, majd 1616-ban püspökké választotta. (205—206.)

A legtöbb unitárius vonatkozású adattal Kornis György 1588—1593 között írt peregrinációs leveleiben találkozunk. A homoródszentpáli származású Kornis György családjának tekintélyét — és egyben az unitarizmusmal való kapcsolatát — bizonyítja, hogy lánytestvérei közül Anna, a későbbi fejedelem, Székely Mózes, Judit pedig Péchy Simon, Bethlen Gábor neves kancellárjának hitvese volt. (47.) Kornis Farkas fiát Kovacsóczy Farkas kancellár és Jacobinus Bernát, kolozsvári szász humanista orvos és krónikaíró pártfogásába ajánlotta. (48.) Jacobinus (Jekel) Bernátot, mint a radikális antitrinitarizmus képviselőjét, nemcsak Kornis Farkashoz, hanem Hertel Jánoshoz, Dávid Ferenc fiához is szoros barátság fűzte. (204—205.)

Kornis György egyidejűleg tanult Páduában Hertel Jánossal, Dávid Ferenc fiával. Apjának, Kornis Farkasnak írt és 1591. nov. 7-én keltezett levelében a következőket írja: „Itt több erdélyi vagy magyarországi nincsen Johannes Herteliusnál.“ (57.) Ugyancsak Páduából, 1593. ápr. 2-án kelt levelében, panaszkodik apjának Hertel Jánosra, aki „...nem ítélem és hittem, hogy az útnak adja magát, holott több vagyon immár esztendejénél, hogy mind műnekünk, mind pedig patrónusának napot az elindulásra és eljutásra is bizonyosan vetett, gyakorta esküvással is konfirmálta, de azért ugyan beszédét be nem teljesítette...“ (63—64.) Az 1593. júl. 25-én Páduában kelt levelében pedig ezeket írja apjának: „Hertelius János dolgait értettem, régen praevideáltam mindeneket; hejába fárad itt, de ha mondtam, haragudt; im látja immár, hogy az két szék között csak a földön üresön maradt, mert itt az kertészséget is elvették tőle, vagy inkább soha kezében sem akarták adni.“ (Kornis itt a botanikus kertre utal. Ennek gondozója a tanár volt, akinek mindig egy kiváló tanuló segített. Egy 1592. dec. 16-i feljegyzés szerint ez a tanár maga Hertel János volt. (187.) „Örömet immár haza is menne, de egyképpen szégyelli is, nem is tudja, mire, talán hamar meg is teccenék, ki legyen. Nem volt bizony, szerelmes uram atyám, itt oly nemhogy rese, csak spese is...“ (68.)

Egyik előbb keltezett levelében (Pádua, 1591. nov. 25.) — miközben igyekszik meggyőzni apját tanulmányútja folytatásának szükség- és ésszerűségéről — utalást tesz az 1584—1587 között a genfi és páduai egyetemeken tanult, későbbi unitárius püspökre, Enyedi Györgyre is: „...mert az mi Enyedit és több afféle rendűeket nézi, kik kevesebbe laktanak ide, azelőtt is scholamesterek és gubernatorok voltak nekik...“ (58.)

A németországi és olaszországi egyetemeken Kornis Györggyel együtt peregrináló Bogáthi Miklós (kb. 1570—1603) életrajzi jegyzeteiből még azt is megtudjuk, hogy 1592. nov. 2-án Bogáthi hazautazott Erdélybe, és magával vitte Kornis Györgynek Eössi András székely főúrhoz címzett levelét. (69.) Hogy az említett levél mit tartalmazott, arról nincs tudomásunk.

A kötetben található még néhány próbb unitárius vonatkozású adat közül érdekes a Cseffei László egyik levelének Csanádi Pál unitárius püspökre való utalása. Cseffei László anyjának, akkor Hatvani Zsigmondnéhoz írott útleveleiben (1627—1628) említést tesz az Angliában látott két struccmadárról és egy kazuár nevű indiai madárról. (81.) Az utóbbi „igen csuda nagy madár“-ról képet is készített, s 1628-ban Velencében kelt levelében így ír anyjának: „...két képet küldöttem, az Indiai Madarak az képit, ... az egyik képet Kegyelmed küldje Csanádi Pál uramnak.“ (83.)

A Binder Pál gondozta kötet időrendi sorrendben ismerteti minden utazó életét és utazásai körülményeit. Ez után az illető útlevelének vagy útleírásának eredeti, illetve két esetben latinból magyarra fordított szövege következik. A szövegben szereplő sok latin szó és mondat könnyebb megértése érdekében ezek magyar jelentése az idegen szavak jegyzékében szerepel. A forrásokat, irodalmat és magyarózó jegyzeteket tartalmazó rész után a névmutató, végül pedig a földrajzi nevek jegyzéke következik.

A könyvecske gondozója nemcsak hasznos adatokkal járult hozzá egy mozgalmas történelmi kor mélyebb és átfogóbb megismeréséhez, hanem a közzétett írásokkal igazolta is, hogy „hazánk akkor is az európai kultúra részese volt és az erdélyi értelmiségiek a múltban is bejárták kontinensünk országait, városait, tanultak az ottani egyetemeken, és a látottakat-tapasztaltakat itthon is alkalmazni kívánták.“

S az olvasó, amikor leteszi kezéből e munkát — önkéntelenül is — hálát és köszönetet mond Binder Pálnak.

Kovács István

Faragó József: *Balladák földjén*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977, 577 lap.

A BALLADÁK FÖLDJÉN azoknak a nagyszámú cikkeknek és tanulmányoknak a gyűjteménye, amelyek Faragó József népballadák tárgykörében végzett kutatásai egy részének eredményeit ismertetik. A szerző, mint az ajánlásban megjegyzi, több mint ötszáz tanulmánya, dolgozata és cikke közül válogatta ki és rendezte sajtó alá azokat, melyek 35 évre terjedő kutatómunkáját fémjelzik, és amelyek közül igen sok megjelent már nyomtatásban és a különböző irodalmi és szakfolyóiratokban.

A kötetben összegyűjtött dolgozatok, cikkek és tanulmányok témakörét tekintve négy fejezetbe vannak csoportosítva.

Az első fejezetben — *Balladagyűjtők nyomában* — olyan nagynevű balladagyűjtőknek, mint Petrás Ince, Gyulai Pál, Kriza János vagy Szabó Sámuel, a székelyek és csángók körében végzett balladakutatásairól, illetve munkásságáról találunk dolgozatokat. Ezek gyűjtői munkájának értékelése mellett kellő méltatást kapnak azok a nagyszámú segítőtársak is, akik valamilyen formában részt vettek vagy hozzájárultak a balladagyűjtés munkájához. A fejezet még a székely és csángó népballadák idegen nyelveken megjelent fordításaival is foglalkozik.

Ebben a fejezetben, mintegy 39 oldalnyi terjedelmű tanulmányban — 41—79. oldal — foglalja össze és méltatja Kriza János *székely balladagyűjtése* címen a XIX. század egyik legnagyobb erdélyi balladagyűjtőjének e tárgykörben végzett hatalmas kutatómunkáját. Méltatását azoknak az okoknak felsorolásával kezdi, amelyek arra ösztönözték Kriza Jánost, hogy a nép ajkán már-már kiveszőben levő ó-székely balladákat összegyűjtse, rendszerezze és kinyomtatását szorgalmazza. Értékeli úttörő munkásságát, amellyel létrehozta a *Vadrózsák* gyűjteményt. Azt a hallatlan szorgalmat és kitartást, amellyel késő éjszakába nyúló munkával rendszerezte, javíttatta és ellenőrizte az összegyűjtött balladák szövegét, hogy abban a formában örökíthesse meg, amint a „nép ajkán” éltek. Faragó József szerint Kriza János a szöveghűség feltétlen tiszteletben tartása által is vállalta az „úttörés hálátlan-halás szerepét”, mely által neve egyé váolt a *Vadrózsák* gyűjteményével.

Kriza János életének és munkásságának méltatásával sokan foglalkoztak eddig, számtalan cikk és tanulmány jelent meg róla. Halálának 100 éves évfordulója alkalmával a Keresztény Magvető külön kiadású számban emlékezett meg irodalmi, tanári és püspöki munkásságáról egyaránt. Ismerjük Gyulai Pál, Sebestyén Gyula vagy Vargyas Lajos méltatásait is, de hadd idézzük Faragó József megállapítását Kriza Jánosról és a *Vadrózsák* gyűjteményéről: „Ez a székely balladaköltészet, amelynek kincsestára Kriza gyűjteménye, kincstárosa pedig Kriza volt. Neki és társainak fél emberéletnyi önkéntes munkavállalása egyszeri és egyedülálló, meg nem ismételtető és utánozhatatlan maradt... Nélküle irodalmunk meg nem mérhetően és meg nem magyarázhatóan szegényebb volna, mint ahogy szellemiekben szegényebb marad az az olvasó is, aki valamilyen ok miatt nem tud a vadrózsás örökség birtokába jutni...”

A könyv második fejezete — *Balladáról-balladára* — magába foglalja a szerző egy-egy balladatípus vagy motívum alapján végzett monografikus jellegű kutatásait. Ezeket nem csupán a magyar folklórból meríti, de kisebb vagy nagyobb mértékben általános nemzetközi témájúak is.

A harmadik fejezet — *Népballadák élete* — az eddig ismert legnagyobb román balladaénekes, Petrea Crețul Solcan előadó és alkotóművészetének bemutatásával kezdődik, melyet a moldvai csángók balladaörökségei követnek, majd statisztikai adatok felsorolásával ismerteti a háromszéki balladák témáit.

A negyedik fejezetben — *Népballadák találkozása* — összehasonlíttja a román és magyar népballadákat és keresi azok egymásra való hatását. Megállapítja, hogy egy nép vagy nemzetiség folklóráját nem lehet teljesen megismerni, ha nem vesszük figyelembe és nem értékeljük a más népektől vagy nemzetiségektől átvett folklórjavakat. Bemutatja a román—magyar folklórkapcsolatok egyik legszebb eredményét, a *Miorita* (A báránka) balladájának átadását, illetve átvételét a román folklórból a magyarba.

A könyvet a tanulmányokban és dolgozatokban idézett művek jegyzéke és névmutató zárja be.

Andrási György

Emerson, Ralph Waldo: *Esszék*. Válogatta, előszóval és jegyzetekkel ellátta Gaal György. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978, 272 lap.

„A bolygót, a kavicsot árnyéka kíséri. A sziklagörgeteg barázdát, repedést hagy hátra a hegy testén, a folyó ágyat mos a földbe, az állat otthagyja szerény sírfeliratát a szénben. A hulló vízcöpp domborművet váj a homokba vagy kőbe. Nem lehet egy párat sem lépni, a hóban vagy a mezsgyén át, hogy a léptek térképe ne rajzolódjék ki többé-kevésbé maradandó nyomokban” — írja Emerson *Goethe vagy az író* című esszéjének bevezető soraiban.

Emerson, aki 1829-ben a Harvard egyetem teológiai karának diplomájával a bostoni második unitárius egyházközség lelkésze lett, aki filozófus, politikus, esszé-író és költő volt egyszemélyben, maga is úgy élt, hogy maradandó nyomokat hagyott maga után. Nincs eldöntve máig sem, hogy melyik munkásságával alkotott maradandóbbat, de neve és egyénisége fogalommal vált a XIX. századi amerikai művelődés történetében. Vallási radikalizmusa a mai unitárius vallásos gondolkodás középpontjában áll.

1841-ben jelent meg Emerson esszéinek első sorozata, 1844-ben pedig a második. Életében három alkalommal járt Angliában. Első utazása alkalmával híres emberekről tartott előadásokat, amelyeket később, 1850-ben *Representative Men* (Az emberiség képviselői) — a kötet első része — címmel tett közzé. Pár évvel később angliai benyomásairól kis könyvet írt *English Traits* (Angolok) címmel. Ez alkotja a kötet második részét.

Az *emberiség képviselői* című munkája hét esszéből áll, amelyek közül könyvünk négyet tartalmaz, főleg azokat, amelyek ma is időtállóknak bizonyulnak. E tanulmányok olvasása nem könnyű, hiszen a szöveg többnyire elvont, bölcséleti tárgyú; de ha az olvasó nem veszi el a türelmét és a bevezető fejtegetések végére jut, amelyek alig két-három oldalt tesznek ki, az utánuk következőket már élvezettel olvassa. Esszéi nem Montaigne, Shakespeare, Napóleon vagy Goethe életét és munkáját ismertetik, hanem ezeket a kiemelkedő egyéniségeket a *maguk teljességében* mutatják be, fizikai és szellemi tulajdonságaikat, az utókorra hagyott alkotásaikat és ezekben tükröződő erkölcsiségüket vizsgálják.

Emerson itt nem tényeket sorol fel, hanem gondolkodásra késztet. Esszéinek mondanivalója nem arra tanít, hogy az a legjobb könyv, amelyből legtöbbet tanulunk, hanem az, amely inkább késztet a gondolkodásra, amely eszméket ébreszt.

A kötet második részében helyet kapó, *English Traits*-ből válogatott esszék Emerson első, de főleg második angliai utazásának hatására íródtak. A művet az angolok máig is egyik legjobb olyan, hazájukról szóló könyvnek tartják, amelyet külföldi írt. S ez nem is csoda, hiszen ezek az esszék az angolszász szellem dicséretére íródtak.

„Emerson kitűnő megfigyelő, élethűen ábrázolja az angol embert és Anglia viszonyait” — állapítja meg róla Gaal György, aki a könyv előszavában értékes és részletes adatokat közöl Emerson életrajzára és szellemi tevékenységére vonatkozóan. „Hangvétele inkább dicsérő, elismerő, de néhol bírál és finoman gúnyolódik”, s helyenként túlzó megállapításai arra késztetnek, hogy kritikus szemmel olvassuk sorait. Az *English Traits* esszéinek értéke „mégis maradandó, mert szerzőjük legtöbbször rátapint a lényegre; jobban, mint bármely útleírás és történelemkönyv, megismerteti velünk, mit jelent ez a szó: Anglia”.

Elismerés illeti Gaal Györgyöt, aki az esszéket tudományos igénnyel válogatta, értékes előszóval és jegyzetekkel látta el. A könyvet gazdag jegyzetanyag és névmutató egészíti ki.

Kászoni József

SEMĂNĂTORUL CREȘTIN

Revista Bisericii Unitariene din R. S. România

Anul 84.

1978

Nr. 3—4.

CLUJ-NAPOCA

CUPRINSUL

Salut pentru 23 August	167
Aniversarea a 60 ani de la formarea statului național unitar român	169
Dr. Lajos Kovács	
Cuvîntul rostit în ședința plenară a Frontului Unității Socialiste ținută la 2 noiembrie 1978	170
Ziua Republicii	172

STUDII

Dr. János Erdő	
Toleranța și limitele ei	174
Dr. Árpád Szabó	
Rezultatele cele mai recente ale cercetării științifice a Testamentului Nou, partea a II-a	183
Pál Sebesi	
Studentii sași ai școlilor unitariene	191
János M. Hermán	
Cercetările recente ale relațiilor dintre reformele din țara noastră și Polonia, în secolul al XVI-lea	202
Dr. Vilmos Izsák	
Premizele de azi ale predicii	211
Sámuel Szabó	
Amintirea lui Kovács Lajos sen., — preotul ziditor de biserică	218
Ne amintim cu litere de aur	223

LUCRĂRI OMILETICE

Dr. Lajos Kovács	
Cum să răspundem la însărcinarea dată de Dumnezeu	227
Golland, Brian	
În spiritul unității	229

György Mátyás	
Să vă amintiți	231
Sándor Keresztes	
Pregătiți calea Domnului!	232
Petru, cel ca piatra	234
István Kovács	
Pornire spre ideal	236
László Lőrinczi	
Darul de copii	237
Dr. Dénes Szász, Sándor Kolcsár, Sándor Keresztes, László Székely, Sándor Máthé	
Scheme de predici	239
VIAȚA BISERICESCĂ-ȘTIRI BISERICESTI	254
RECENZII	263

Colectivul de redacție — Editors

Președintele și redactor responsabil: P.S.S. dr. Lajos Kovács, membrii: dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád Szabó, Dezső Szabó (redactori), Ferenc Sebe și György András

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church in R. S. România

Volume 84

1978

Number 3—4

CLUJ-NAPOCA

CONTENTS

We greet the 23rd of August	167
The 60th anniversary of the formation of the Unified Romanian national state	169
Speech delivered at the plenary meeting of the Front of Socialist Unity, held on Nov. 2, 1978, L. Kovács	170
The day of the Republic	172

STUDIES

The toleration and its limits., J. Erdő	174
The latest results of scientific research of the New Testament part II., A. Szabó	183
Saxon students of Unitarian schools, P. Sebesi	191
The recent research in the relations of the Transylvanian and Polish reformation in the 16th century, J. M. Hermán	202
The modern requirements of a sermon, V. Izsák	211
The memory of the church-building minister, Sen. Lajos Kovács, S. Szabó	218
Let us remember with golden letters, S. Szabó	223

SERMONS

The answer to be given to the divine call, L. Kovács	227
In the spirit of unity, B. Golland	229
Let us remember, G. Mátyás	231
Prepare the way of the Lord, S. Keresztes	232
Peter, the rock, S. Keresztes	234
The approach of the ideal, I. Kovács	236
The blessing of God, L. Lőrinczi	237
Sermon sketches, D. Szász, S. Kolcsár, S. Keresztes, L. Székely, S. Máthé	239
CHURCH LIFE — NEWS	254
BOOKS REVIEWS	263

Redacție — Editorial Office

3400 Cluj-Napoca Bdul Lenin nr. 9. R. S. R. Tel.: 146—09

Intreprinderea Poligrafică Cluj, Municipiul Cluj-Napoca 3028/1979

